

886-32

Милутин Јовановић:

Незнани Заборављени

Приповетке.

Београд
Издавачка Књижара
Брце Кона
1. Кнез Милошова
1921.

15 754

886-22

Губановъ, Михаилъ

Кезкожи и заворовскии—

Алексей Алексеевич

Oct 1921

[illegible]

МИЛУТИН ЈОВАНОВИЋ

Незнани и Заборављени

Струка
Бр.
ГРАД Београд
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Београд

Издавач. књижара ГЕЦЕ КОНА

1 Кнез Михајлова улица 1

1921

Садржај.

Касарнске приче.

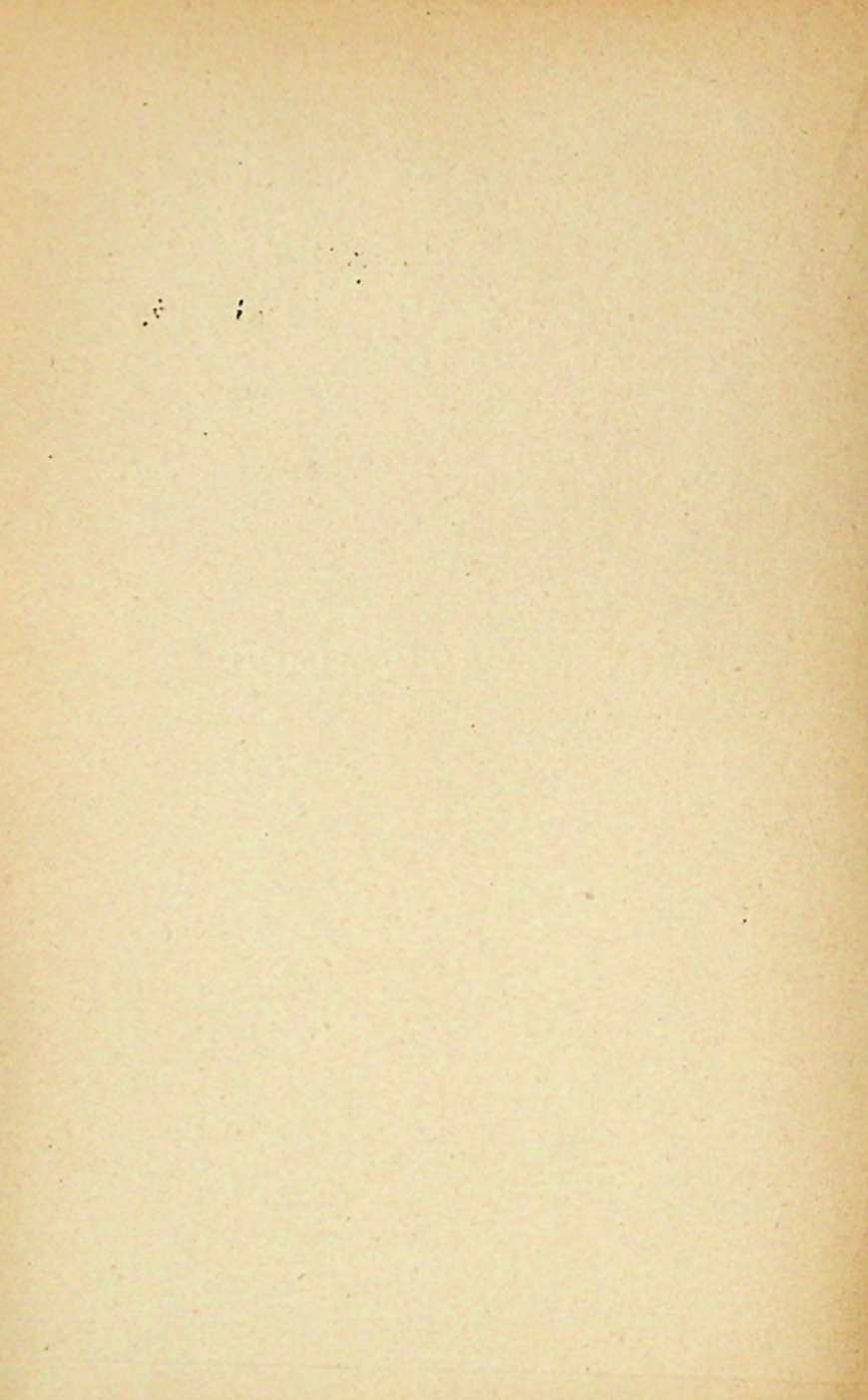
Трубач (Срп. Књиж. Гласник, 1905)	7
Драгић (Летопис Мат. Српске, 1911)	16
Четно девојче (Летопис Мат. Српске, 1910) . .	28
Чаробница (Звезда, 1912)	45
У ноћи, кад се срца отварају . . . (Звезда, 1912)	54
Свете душе (Летопис, 1910)	68
Војничка идила (Бос. Вила, 1912)	74

Испуњени завет.

Огњено крштење (Политика, 1913)	81
Ноћни препад (Срп. Књиж. Гласник, 1913) . .	89
Мој посилни Богомир (Политика, 1914) . . .	102
Поднаредник Зарије (крфски Забавник, 1918) .	114
У боровој шуми (крфски Забавник, 1918) . .	131
Примирје (Венац, 1914)	144
Крпиљонција (Политика, 1920)	159

Касарнске приче

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

ЈАНЕ АСАНОВИЋ

БЕСКОВА

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

ГРАД БЕСКОВА

Бр. 15 754

Страна 886 - 32

Трубач

I

Свиће.

Над још успаваним логором разлевала се рујава, као златним прахом посута светлост, мека и топла светлост јунскога сунца. Зраци су падали по малим, белим шаторима, влажним од ноћашње росе, чије ситне и округле капљице преливаху на сунцу у свих седам боја.

Обасјавши шаторе, златни, дуги зраци милећи и клизећи са платна пођоше округлим лејама испред логора и падоше на нежне и танке стабљике георгина, босиљка, руже и невена. Прозебле и успаване крунице отворише се сањиво и затресосе својим кадифастим листићима, жудно упијајући у се сунчане зраке, а мирис, свеж и опојан, рашири се по пешчаним стазама логорским, завлачећи се под шаторе у којима спаваху војници најслађим, јутарњим сном.

Испред логора, у шатору за стражу, трубач Сретен осетивши кроз сан врелину сунца на платну, скочи буновно са постеље, протрља очи и извуче се побаучке напоље, закачивши неспретно ногом за конопчић шаторски. Нађе своју чутурицу и засукавши рукаве од кошуље, плускаше се студенom водом

по лицу, врату и рукама; извуче из торбице убрус од танког платна и добро се избриса, брекћући и дувајући од јутарње студени. Затим се прекрсти, дохвати своју стару, сву олупану трубу, и пробајући је пусти кроз њу неколико тонова, отегнутих и високих. Погледа по логору задовољно, јер виде, да је он ипак устао пре свију, и срећан са осећања савесно испуњене дужности он засвира „устајање“.

— Тра-ра-ра.

— Тим-там-тим . . . , — затрептали су звуци весело и несташно изнад малих шатора, врх купастих и зелених багремова, липа и танких бело-корих бреза. Затим се одбише од стрмените косе логорске и полетеше чак доле у питому равницу, преко црвених кровова мале, у зеленило обрасле паланке, која је још слатким сном спавала.

Пискави, ситни и испрекидани звуци одјекивали су као песма пробуђења и живота. Пуним грудима дувао је трубач Сретен у своју стару, изанђалу трубу, и док су се њени метални гласови губили далеко негде по огранцима Ртња, он је у мислима гледао своје сеоце, припијено уз кршевиту обалу Ресаве, како оживљава под мађијском моћи сунца. Гледао је, како лагано и шкрипећи измичу из села стара и гломазна кола, поред којих гегуца крепак и још живахан старчић, — његов отац. У колима две женске, наваљене на лотре, живо разговарају о данашњем раду, — једна стара, седе косе и збрчкана лица, мало погурена и убрађена чистом белом повезачом, а друга млада, свежа и једра, са чедом румених обрашчића у крилу.

Замишљајући тако ту тиху срећу свог далеког

огњишта, Сретен је и нехотице у просте и металне звуке уносио сву своју душу, један део својих осећаја и унутрашњег задовољства.

Кад и последњи, отегнут и висок тон одјекну логором, Сретен одвоји трубу од уста и седе на ниску, дрвену клупицу поред притуљене ватре испред шатора. Из блузе извуче кратку црну лулицу и наби у њу дуван из старе отрцане дувањаре, овлаживши га пљувачком на длану, затим ишчепрка из пепела жар, тури га у лулу и са слашћу страснога пушача одби први, густ и плаветан дим. Онда скиде шајкачу с главе и из ње извуче згужвано, прљаво и већ по сто пута читано писмо. Разви га пажљиво и сричући читаше те развучене редове са ћошкастим и кривим писменима, писаним рукама каквог сеоског пискарала или ђачића из комшилука.

„... ради смо чути за ваше здравље, а ми смо хвала Богу здраво и живо. Она крушка у винограду, што си је ти ономлане посадио, ове године понела. Наша Белка се отелила. Теле исто као у газда Јокића, види се добар сој. Твој Бошко чаврља већ по мало; зуби су му почели да избијају пре месец дана. Нана ти само у њега гледа. Ако можеш, гледај свакојачко да дођеш кући бар за Славу; надамо ти се сигурно. Зажелесмо се тебе, а и *она твоја* мало-мало па приклони главу и по ваздан куња; престаде и да пева од неког доба...”

Сричући те развучене редове, Сретен је осећао како му се у срце пење нека милота, једно неописано задовољство и срећа, па се одатле заједно са крвљу разлива по целом телу. И он се тог тре-

нутка осећао тако лак и свеж, тако снажан, да би могао издржати најтежи јуриш уз Краљевицу, дувајући без престанка у трубу, — што се иначе у интимном трубачком кругу нашега пука сматрало као веома тешка ствар...

Још на први звук трубе поскакали су војници са својих тврдих постеља од песка и сламе, и до скоро тих и успаван логор, оживео је од довикивања, песме, ларме и лупе лескових прUTOва о ђебета, која су војници ревносно истресали од прашине.

Кроз свеж јутарњи ваздух оштро су одјекивале заповести дежурних каплара по четама, а војници нервирани тим непрестаним наређењима, хитро су брисали пушке и ножеве, савијали шињеле и привезивали порције и чутурице. На крају логора, на самој ивици дубоке јаруге, где је у дебелој хладовини густих багремова била кујна, пушила се попара у огромним казанима, а редари су трчали око столова, спремајући судове за доручак.

Сред те журбе и ларме, којом је обично почињао сваки дан живота у логору, труба засвира „мирно!“ — и иза редова липа и дудова прво се појави крупна глава угојеног зеленка, затим округао, мешинаст трбух, који се клатио тамо и амо у седлу, и најзад се помолише дуги и накомстрешени бркови вечито намргођеног и љутитог команданта. Сагињући се са седла, он је стрељајући очима завиривао под шаторе, мрмљајући неке неразговетне псовке. Дежурни официр у пуку изађе му на рапорт. Он га саслуша, дижући обрве и мрдајући нервозно брковима, затим издаде неке наредбе официру и одјаха пред свој шатор.

Пук је се спремао за тежак марш од неколико дана.

II

У хладу старих храстова, букава и јасенова на брегу изнад села, седели су војници наше чете и одмарали се после напорног и тешког вежбања.

Пекло је јунско сунце и пржило својим управним зрацима земљу. Далеко доле под нама протезала се тучна поља, на којима се златило једно класје и повијало као тешки таласи под дахом поветарца.

Било је подне.

Прашљивим друмом промицала су рабаџијска кола са досадном шкрипом, носећи робу у удаљену паланку, и у колима под кровом од асура дремале су рабаџије, малаксале од сунчане жеге и запаре. Крај пута, у жбуновима трна и глога, испреплетаним густом врежом купина, зацвркутали би опуштених крила врапци или по који огладнели сврачак. Из далека је допирало тужно блејање ожеднелих оваца и монотони звек меденице.

Раскопчаних блуза, потутивши шињеле под главу, лежали су војници на меком влажном лишћу, склопљених очију, набреклих жила и зајапурених лица.

Крај једног лепо пререзаног пања, на коме се познаваху скорашњи трагови тестере, седео је трубач Сретен туривши браду међу обе шаке, и пригушеним гласом говорио је у перо писмо својима кући, које је каплар Станисав писао. Сретенове очи су сијале од среће, гледајући у то парче

хартије исцепљено из бележника, које треба да однесе у малено сеоце његове жеље, чежњу и поздрав. Каплар Станисав, свестан своје надмоћности и учености, званичним и важним покретом приносио је писаљку устима и смишљао почетак.

„... овом приликом добих мало времена да вам напишем ово неколико речи, које смо ради да вас затекну у добром здрављу...”

— Славе ти, капларе, напиши: нек не брину ништа за мене. Реци, да сам *шаворију* добро изучио, а и *штабац* ме воли. И за мојега Бошка кажи да сам молио, да му дају по мало хлеба да једе; нек се дете навикава, а и да мало очврсне.

Каплар, озбиљан и важан, вуче писаљком по хартији.

— А имаш ли ти деце, каплар Станисаве? — пита Сретен гласом, који је омекшао од прилива родитељске разнежености.

— Јок, вала! Нисам ожењен. Ја се, знаш, пуштам сад на јесен кући, а отац ми већ јавља да је нашао девојку за мене. Него ја бих више волео овако. Слободан си, и цео је свет твој, брате!

— Молим те, напиши им и за осуство. Молићу командира да ме пусти. Он је добар човек, знаш и сам. Нек ме пусти само десет дана да обиђем кућу и видим дете. А и имањце нам је повелико, па да се бар нешто привреди за тих неколико дана.

Каплар је завршавао писмо.

„... сад хитам да поздравим оца, моју нану, малог сина Бошка, стрину Анђу и чики Саву...”

— Метни, Бога ти, капларе, поздрав и за њу, знаш *ону моју*. Само ти то напиши некако увиђено,

јер срамота је да виде, како баш много и на њу мислим.

Станисав је ревносно записивао све безазлене жеље просте и наивне сељачке душе свог земљака трубача Сретена.

Над нашим главама шуштало је лишће и шуморило своју вечиту, једнолику песму; из средине шуме допирали су ударци секире о дрво, а кроз збијене и испреплетане гране блиснуо би по који зрак врелога сунца и обасјао би уморна и прашљива лица изнурених војника.

III

Иза црних планинских врхова сунце је бацало своје последње зраке на угрејану земљу, када је поднаредник из пуковског штаба, идући од чете до чете, раздавао писма војницима, која су тек с поште донета.

Било је једно и за Сретена.

Жељно је дохватио пружено му писмо и са чудном журбом почео је да цепа изгужвани завој. Чинило му се, да му то парче хартије доноси мирис покошенога сена са сеоских ливада, свежину букових шума са Бељанице и топлину родитељских недара. Наслоњен на једно дрво, пажљиво је читао сваку реч.

Но одмах после првих редова руке му задрхташе; учини му се, да се логор са свима својим шаторима и војницима окреће око њега. Вилице му се затресосе као у грозници, а у грлу и грудима га нешто стеже и загуши.

... „донесмо га болесног са њиве. Ватруштина га никако не остављаше. Била је и баба Цвета из

Стрмостена и гасила му углевље, — па ништа. Пети дан умре...“, — читао је трубач Сретен из тог црног писма.

Писмо му је испало из руку. Загледао се у земљу, и у памети му се створи слика целог тог страшног догађаја, који дође тако изненадно. Виде, како на простим носилима од прућа носе сељаци његовога малог Бошка; у ушима му забруја глас напуклог звона са старе сеоске црквице и благи глас седога попе, који из старачких и изнемоглих груди пева „Свјати Боже...“ Чу и кукњаву његове старе нане и његове жене Станојке. Он виде, како се оне бусају у груди, уплаканог лица и распуштених власи, — и сузе му као бујица грунуше из очију.

Јецео је и притискивао рукама груди, где га је нешто пекло и тиштало као врело гвожђе.

Сунце је све дубље падало за брегове; логор је одјекивао од вике и говора војника, који су се враћали са вежбања и журно спремали за вечерњу молитву.

Сам, са својом тугом, стајао је трубач Сретен наслонен уз једно дрво, и мисли су му биле далеко, — чак у питомој Ресави...

У том дежурни каплар викну:

— Сретен трубач! Силази за молитву!

Он се трже, обриса рупцем очи, притеже опасач и стрча пред постројени пук. Скиде капу, принесе трубу устима и засвира војничку молитву.

„Дај нам, Боже благи,
На Косово поћи!...“

Никада дотле не чуше војници такве звуке из Сретенове трубе, и зачуђени и узбуђени окретаху главе тамо, где је он стајао.

А звуци меки, дрхтави и топли, звуци који као да су се одкидали од душе и срца сиротог трубача, — треперили су по мирном ваздуху летње вечери, и дизали се чак горе међу оно азурно плаветнило, и ту се молили за покој душе малог Бошка . . .

1904.

Драгић

I

Затекао сам га у чети, кад сам дошао у свој нови пук.

Одмах, чим сам га видео, познао сам да је то један од оних несрећних типова, које у војсци називају *шкаршовима*, и са којима цела чета збија грубе шале. То су бедници, којима за време служења у војсци омрзну и живот и војска, — и ако би и они могли корисно да послуже заједничкој светој ствари, ради које су доведени у касарну.

Такве војнике, који из некакве урођене плашљивости, страха од нове и непознате службе или своје неспретности, уобрази одмах у почетку да не могу ништа научити, — такве људе, велим, од првог дана запазе у чети и тај јадник од тог часа нема више свога крштеног имена, он постаје *шкарш*. Њих употребљавају за најгоре и најтеже службе и радове ван учења на егзерциришту. Чишћење помијара, касарнског дворишта, капларских чизама и рибање казана после подељеног ручка, — то је обично посао тих грешних *шкаршова* за време њиховог служења у војсци.

Кад командант пука држи четама, преглед из обуке војника, или кад чете пођу на парад о све-

чаностима, или кад је смотра, — онда *шкаршове* склањају и избацују из строја, да не би кварили добар утисак рада осталих војника. И ти несрећници обично с резигнацијом преседе цело то време гдегод у *цајкусу* или на тавану касарне, уверени да то у војсци тако треба да буде. Често пута се дешава, да у таквим приликама и забораве на њих, и они у својој безазленој глупости остану без ручка или вечере.

Ето, један од таквих војника био је и мој Драгић Милетић. То је одмах и необавештеном посматрачу могло пасти у очи по оном прљавом оделу и поцепаним чизмама, које је тај високи и лепо развијени војник имао на себи.

Мој старији водник, поручник Живко, који ме је тог дана, првог по доласку, упознавао са свима знаменитостима и обичајима у пуку и нашој чети, скрену ми пажњу и на Драгића.

— Знаш, да од њега ништа не може да буде. Ето, већ пуну годину је у чети и стари је војник, а не уме ни да поздрави. Грозан је кретен. Еј, Драгићу, ходи да те преставим новоме поручнику. Ходи, голубићу гађасти, — зовну га Живко.

Приђе нам висок, смеђ војник дугачких и незграпних руку; лице му је било преплануло и чисто смежурано, са крупним истуреним јагодицама. Под прељуштеним од сунца носом, јако повијеним, стрчало је неколико ретких и чекињастих длака, које је он чупкао прилазећи нам.

Дође и стаде испред мене, клатећи се с ноге на ногу. Из очију му је вирила кроткост и вечити

страх од нечега, те је стајао ту предамном неодлучан и збуњен.

— Срам те било, клипане! Видиш, болан, да не умеш војнички ни да стојиш! Дед' да види поручник шта све знаш. Мирно!, — командовао му је мој друг.

Он невољно састави пете и опружи дуге, суве руке низ бедра. Такав и са извученим вратом из оковратника изгледао је сиромас Драгић и смешан и бедан.

Гледао је у мене једним тужним, болећивим погледом, као да ме је молио, да га ја бар ослободим тога незгодног положаја. Дође ми жао тог великог детета са закржљалом душом и можда неокаљаним срцем, и ја му пружих руку.

— Како си, Драгићу? Може ли се? — упиташ га тек да би се он мало ослободио.

Он попусти ноге, мало их растави и чисто одахну.

— Вала Богу, господин поручник. Ето мучимо се полагацко, — одговори ми он обарајући чисто стидљиво поглед.

— А што вели поручник Живко да нећеш да радиш и да си лењ?

— Ех, трудимо се, госпо'н поручник. Ама шта ћеш, тврде сам памети, па не иде, — готово бојажљиво се правдао он, чим је дошло на ред то више мање службено питање од моје стране.

И од тада сам сваки дан гледао тог великог војника неспретног, плашљивог и невештог.

Није одлазио с нама на учење, већ је редовно остајао у касарни да *пожарчи* и да чисти собе. Ту је он остајао сам, седећи у једноме куту на свом

војничком сандуку и сав се повлачио у себе. Били су то његови светли тренутци у војсци: далеко од оне страшне и за њега непојамне обуке и командовања, склоњен од псовке, шамара и гадне поруге, осећао се слободнији и срећнији. Тад би он вадио из џепа прљаво и скоро сво поцепано писмо од честог читања, и срицао би ред по ред. Зимус је и он с осталим војницима учио читање и писање, и за чудо је лако схваћао то, што је за све друге војнике било мучно и неразумљиво. Паштио се да научи бар толико, да може сам прочитати писмо добивено од куће; није хтео да му други чита и да му се смеју, кад њему око засузи од туге и чежње за родним крајем.

Кад бисмо се у подне враћали у касарну уморни, ознојени и прашљиви, он је излазио пред нас са изразом покорности у очима и снисходљивим осмехом на лицу. Износио је ниске дрвене клупице и крчаге с водом под стари сеновити дуд испред касарне, нудио нам воде или би одмах из дубоких џепова вадио крпу да нама, официрима, избрише обућу од прашине.

И место захвалности за ту ропску послушност и готово нежно старање за нас изнурене и ожеднеле, почињао је одмах онај низ мука, псовки и шамара.

— Бубо смрдљива, што су прозори овако прљави? Зар те остављам овде да џаба седиш у хладовини?! — грмнуо би прво командир, груб и бездушан човек, који је своју каријеру почео као каплар још у бугарском рату, пре двадесет и пет година.

— Спавао је тај, господине капетане, цело пре подне, — додавао је четни наредник злобно, гледајући испод очију у Драгића.

— Еј, бре *шкаршу*, дај ми ту воду овамо!, — лено би викао који од каплара из чете.

А он, Драгић, погружен и ћутљив мирно је сносио поруге и псовке, и лупајући незграпно чизмама трчао је да послуша.

Ја сам га од срца жалио и чинио све, да му олакшам жалосну судбину. Корео сам војнике што се тако недругарски опходе с њиме, а капларе и подофицире из наше чете зовнуо сам једне вечери на страну, и обузет праведним гњевом, жестоко их изгрдио за варварско поступање с Драгићем.

— Зар ви у њему не гледате човека и брата, већ животињу, шта ли?! Ви, ви сте га направили таквим, бедни и неотесани глупаци!, — викао сам неприродним гласом, падајући у ватру.

— Ама, зар он *шкарш*..., почео је да се правда један од њих.

— Ни речи више! Видим ли кога да с Драгићем поступа као до сада или да га удари, нека се узме добро у памет!

А било је већ крајње време, да тога несрећног човека оставе на миру.

Колико сам пута ја приметио у Драгићевим иначе мирним и кротким очима, како севне пламен мржње и животињског беса, кад му ко од каплара опсује што или га удари. И као оно пас, кога ногом ударите, што подмукло режи и сева очима вукући реп по земљи, тако сам гледао Драгића и оне његове очи, које се у дубоким дупљама ваљају,

закрвављене и пуне жеље за одмаздом, у тренутцима кад му у души узавре од силне поруге и удараца.

И ја сам веровао, да је тај војник у стању да учини злочин у наступу беснила од толиких вређања и понижења.

Кад је по инстинкту осетио у мени заштитника, од тада ме је Драгић свуда пратио као сенка. Кад бих наишао у касарну, дочекивао ме његов топал поглед, кротак и понизан, — поглед у коме је зрцала бескрајна захвалност једне угњетене душе. Увек се он налазио око мене да ме послуша, да потрчи и донесе штогод; кад сам као дежурни спавао у касарни преко ноћ, он би пред вече непрестано нешто шушкао око моје постеље, намештао zgodније јастук, поправљао покривач и сламњачу. Кад бих се ја ноћу тргао иза сна, чуо бих пред вратима његово одмерено дисање, — ту је спавао веран као пас, готов да се бије и да буде убијен да би заклонио мене.

И ако сам имао нарочитог посилног, ипак је он често долазио мојој кући.

— Треба ли што да послушам, дрва да нацепам?, — питао је скидајући опасач са ножем.

— Знаш да то војник несме да ради. Није то твој посао, забрањено је, — одвраћао бих га ја тада.

— Ех, забрањено!... А зар није забрањено да ме тамо у касарни бију? Не бојим се ја никога; за вас бих ја учинио нешто више, кад бих могао, — говорио је брзо и дохватио се ма каквог посла.

И изгледа да је био миран; нису га смели више онако јавно да грде и туку.

Код командира сам успео, да и Драгић иде са

осталим војницима на свакодневне вежбе. Тад је он изгледао као преображен. Лице му је сијало од унутарње среће, док је опасивао фишеклије и узимао пушку у руке.

— Пази, бре, скоро би захрђала, како је давно не узимах у руке, — говорио је војницима узбуђено и задихано, бришући рукавом прашину са пушчане цеви.

Осећао је он тада да је човек, војник, и да у њему понова гледају створење свесно и разумно, — и у његовој души стварао се и растао понос.

Кад смо затим септембра месеца отишли на велики маневар, показао се Драгић, да ипак вреди нешто, и ја сам то приписивао његовом пробуђеном самољубљу и свести.

II

Била је зимска, бела ноћ. Дебео слој снега покривао је земљу и притиснуо собом нашу мирну паланку; са снежних огранака балканских, који су се протезали дуж границе, дувао је оштри северац и наносио отуда читаве сметове у долину. У вароши је било мирно као у гробу, и није се чуло ништа, сем завијања паса и фијука ветра.

Из дворишта касарнског одавно су се у ноћи изгубили звуци труба, које огласише повечерје, и кроз велике прозоре није се видела светлост. Све се предавало спокојном, слатком сну...

Само је стражар код капије шетао одмереним корацима горе и доле, лупајући јако тешким поткованим чизмама, по утабаној у снегу стази, — умотан у топлу бунду и са набијеном капуљачом

на глави. С времена на време севнуо би кроз таму његов кратки нож, натакнут на пушку, кад би светлост од фењера пала на стражареву високу фигуру, која се као сен мицала по белом снегу.

У соби дежурног официра чкиљила је мала лампица, и својом слабом светлошћу осветљавала је прости војнички намештај. У једном ћошку је весело пуцкарала ватра у плеханој пећи.

За простим, необојеним столом седео је дежурни капетан у пуку, бата-Која, како смо га сви од мила звали, и са двојницом млађих официра, — батаљонских дежурних, — играо санса. Играло се у литар вина и кафе. На столу пред њима стајала је до пола испражњена боца и пуне чаше, разбацани остаци испушених цигарета и табле исписане бројевима.

Ја сам лежећи на тврдом војничком кревету читао некакав дневни лист, и покадшто бих загледао у карте играча, који све више падаху у ватру. Био сам и ја дежурни у мом батаљону.

Најмлађи од нас, ћосав и плав потпоручник, мешајући живо карте, љутио се, што га вечерас карта не служи.

— Е па не можеш ти, младићу, подједнако да имаш среће и у љубави и у картама, — дирао га је бата-Која. Тај стасити, бркати и увек насмејани капетан имао је једно златно срце и опходно се са свима другарски, те смо га због тога у пуку сви звали *батом*.

— Каква љубав, господине капетане! Руска зима је заледила моје срце, — почињао би да се

брани Рус, како смо прозвали потпоручника, јер је војничку школу негде у Русији свршио.

— Остави ти то. Знамо ми због чега ти стално шеташ тамо поред учитељеве куће. Сигурно не због његове матере, која памти још Вучићеву буну и глува је као топ, — продужавао је немилосрдно капетан.

— И заиста је лепо девојче она гарава учитељева Неда, — додаде поручник Тома, креснув оком на мене.

Ћосави потпоручник био је црвенији од жеравице у пећи, и правио је страховите погрешке у игри.

У собици се ширила пријатна топлота и ја, слушајући како напољу завија ветар, осетих неку нарочиту драж од овог топлог затишја и спокојства. Затворио сам очи и метнувши новине преко лица, почех да се уљуљкујем у неке нејасне, слатке и надражљиве снове...

Наједаред, ноћну тишину напољу проломи пуцањ, који се разлеже у кругу касарнском.

Ми поскакасмо са својих места и потрчасмо из собице.

Снежна белина засени нам очи, и ми у први мах не могасмо ништа видети.

Кроз многобројна врата на касарни истрчаваху четни дежурни, пожарни и војници са огрнутим шињелима, буновни и дрхтајући од зиме. Пуцањ беше узбунио цео тај мравињак од људи, и стара касарна оживе у овој зимској ноћи.

Тада зачусмо у близини слаб човечји јаук и тихо јецање.

Потрчасмо по гласу и у мало не нагазисмо на човечији труп, који је лежао у снегу. Дотрча тру-
бач са касарнске страже са фењером у руци, и
према тој слабој мртвачкој светлости познадосмо
лице мога поднаредника Лазара. Снег око њега био
је растурен и попрскан крвљу.

— Шта је, за Бога, Лазаре? Шта то би с то-
бом?!, — викнух нагињући се к њему.

— Уби ме неко, јаох!, — јекну понова он хва-
тајући се помодзелом руком за прса.

Тек тада неко спази једну војничку прилику
наслоњену непомично на дрво до саме касарне.

Једним скоком дотрчах тамо. Но тад ми свест
готово мрче и ја не хтедох да верујем својим очима:
био је то мој Драгић, и у руци му се још димила
испаљена пушка.

— Шта си то урадио, несрећниче!? Говори, јеси
ли ти то пуцао?, — дрекнух на њега избеzumљен,
хватајући га за прса.

— Ето, учиних. Није се могло више. Убите ви
сада мене, — простења он.

— Шта ти је учинио поднаредник? Зашто да
убијеш човека?

— Шта ми је радио!? Мучио ме, тукао, гонио као
дивљу звер. Не заспах од њега ноћу после тешког
рада; не поједох слатко залогај хлеба од њега.
Одузимао ми храну коју ми држава даје, терао вој-
нике да ме пљују и шамарају, да ме ноћу збацују
с постеље и да са мном шалу збијају... Ето, то
ми је учинио..

И као да се проломише та широка прса, која
скриваху душу напаћену, угњетавану и ћутљиву.

Речи као бујица покуљаше из тих уста, која дотле знађаху да кажу само: разумем. Очи у Драгића севаху испод чупавих веђа дивље и животињски.

Узео сам му пушку из руке и наредио дежурном из чете, да га води у затвор. Он послушно и тромим кораком пође пред капларом, не бацивши ни један поглед на човека, кога је хтео да убије.

Поднаредника однесе у амбуланту и лекар, који убрзо дође, преви рану и изјави, да није опасна. Било ми је лакше кад чух ово и обрадовах се зарад оног бедника, кога мало пре послах у затвор.

*

Истрагом се после утврдило, да је поднаредник са Драгићем поступао нечовечно, тукао га, ноћу га одређивао на разне службе, кажњавао га одузимањем јела и гонио војнике да га пљују и бију за сваку ситну погрешку.

Војници, који су саслушавани као сведоци, изјавили су још и то, да је Драгић често пута плачући молио поднаредника, да га не мучи, иначе вели учиниће зло са собом.

И најзад утврдило се, да је поднаредник овако радио онда, кад у чети није било официра — у вече и преко ноћ.

Осудили су Драгића на петнајест година робије за покушај убиства и тешку повреду старешинства, — што се иначе кажњава смрћу.

Велики војни суд смањио је казну на десет година.

Кад сам отишао у затвор да обиђем Драгића,

нашао сам га згрченог у једном ћошку ћелије, омршавелог, обраслог у косу и поцрнелог као земља.

Кад ме је видео, он поче да се тресе и да јеца.

— Није ми за себе, али шта ће она црна кукавица, мати ми?! Ко ће њу сад чувати и хранити?! Тешко теби, мајко моја!, — отимало му се из груди као ропец, а из очију му се рониле сузе и натапале прљаву и поцепану блузу.

Ја сам га тешио, да ће га можда кроз годину, две дана помиловати, ако се тамо у казненом заводу буде добро владао и ако и на даље остане честит.

Кад сам пошао из мрачне и загушљиве ћелије, пружио сам несрећном своме војнику руку, коју он принесе уснама и ја осетих врелину његових суза.

И док сам пролазио уским тамничким ходником, ја сам се трудио да трескањем своје сабље угушим један потмуо, очајнички узвик, који је одјекивао иза мене.

— Тешко теби, мајко моја!

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДЕ АРСЕНОВИЋ“
БЕОГРАД

Четно девојче

I

Наша чета требала је почетком априла да смени дотадању посаду у старој и оронулој тврђави Фетисламу, код Кладова на Дунаву.

Када је командир саопштио наређење, да за два дана треба да кренемо на ново определење, у очима свију војника заблиста тиха и притајена радост. Радовали се, јер ће се ићи тамо на обале широког и плавог Дунава, у мирни, повучени крај, где неће бити свакодневне службе, ни монотоних вежбања, ни досадне смотре и заморних парада. И најзад, ићи ће се у родни крај, у близину родитељских огњишта, ливадâ и шумâ, где се провело детињство и прва младост, — јер моји војници били су сви из тога краја око Кладова, Текије и Брзе.

Још тога дана почели смо се спремати за дуги марш и набављати све оно, што ће нам требати за боравак од године дана у далеком градићу.

Нас два водника, поручник Иван и ја, сложисмо оно мало момачке сиротиње у прописне походне сандуке, опростисмо се с газдарицом од стана и кафеџијом, код кога смо се хранили, и прошетасмо неколико пута крај прозорâ наших познаница. Те последње ноћи, како то обично у очи

поласка бива, не спавасмо. Другови из пука приредише нам вечеру код *Орла*, и ту се пило, на-здрављало и певало до у зору.

И кад је иза плаветних висова Вршке Чуке забелила млечна пруга и запевали први јутарњи петли, нас двојица се изгрлисмо с друговима и појурисмо у касарну.

А тамо иза високог касарнског зида већ су треперили ситни и убрзани звуци трубе, која је свирала за устајање.

Радосни што смо ипак стигли на време, збацисмо са себе блузе и кошуље, и док нас је мој посиљни готово заливао студеном водом из крчага, Иван запева весело један куплет, који научисмо од неких црнооких Талијанки, певачица, што једног пролећа залуташе од некуд у нашу паланку.

— Знаш ли да је тамо, где одлазимо, она риђо-коса и увек насмејана учитељица, што је прошле зиме била ревносни посетилац свију наших балова? — упита ме Иван утирући лице убрусом.

— Знаш, па шта? — одвратих.

— Како то питаш?! То је, што ћемо имати с киме да се који час позабавимо, и што нећемо подивљати у оној пустињи. Ти знаш да је то добра и умна девојка, и уз то још и веома приступачна, — поче ми он објашњавати, мало срдит због моје немарности према предмету његових симпатија.

Ја га слушах преко воље и тог тренутка бејех забављен мислима о својој сопственој невољи. Непрекидно ми је у мозгу била слика једнога милог лица и два грахораста и велика ока, која ће остати овде, да их затим не видим читаву једну вечност ...

После пола часа наша чета је, уз снажно ударање добоша, већ пролазила кроз улице вароши коју остављамо.

У јутарњој тишини тупо је одјекивало ударање наших чизама о калдрму и готово весело су звецкале чутурице, које су висиле о бедрима.

Варош се будила. На прозорима су се размицале завесе и иза њих нас радознано гледале још сањиве очи наших паланачких лепотица, док су оне стидљиво рукама придржавале јутарњу хаљину или белу везену реклу на разголићеним и топлим грудима.

И чудновато! Осетисмо тад неку тиху сету остављајући то место, које нам је иначе било бескрајно досадно; падаше нам тешко растанак са дотадањим навикама, познатим лицима и оним неједнаким, старинским кућерцима, које смо навикли да гледамо.

Кад изађосмо из вароши на друм, добош престаде да удара и војници пођоше вољним кораком.

Ја и Иван изађосмо на чело чете, код командира, и запалисмо цигарете.

Са обе стране друма протезаху се простране њиве, по којима се зеленила млада пшеница. Између њива и ливада, са којих се дизао мирис на влагу, црнили се мали забрани, кудрави шумарци и низали се исцветали воћњаци, од којих је ветар доносно мирис, мало отужан и силан, и ситне беле цветове.

Осећао се свуда један нови живот, свеж, подмлађен и раскошан.

Пуним грудима удисали смо оштри јутарњи ваздух, од кога нам је крв јаче заструјала и руменило нам се пело у образе.

Иза нас, у другом воду, запева један војник високим чистим гласом.

Излазећи из снажних младићских груди, тај глас се, мек и разнежен, дизао до некле у висину, па се онда ненадно разливао и губио по крајевима ливада и шумарака, или се стапао у хучање Тимока, који је с наше десне стране вијугао кроз богату долину. То је певао Јанко Марицан, млад голобрад момчић, затуривши шајкачу на потиљак, и са очима упртим у јасно плаветнило над нама.

И ако је мелодија песме била пуна неке необјашњиве туге, као и сви наши народни напеви, ипак је она веселила те људе збијене у колону, и подсећала их на родни крај и тиху радост, која их тамо чека...

II

После дводневног марша, уморни и прашљиви, сагледасмо најзад кроз мрак осветљене прозоре првих Кладовских кућа.

Падала је ноћ, једна од оних априлских ноћи, која доноси собом влагу, узнемиреност чула и жеље нејасне и чудне.

Бескрајна ведрина над нама трептала је у благом светлуцању милијарде звезда. Десно од друма изгледало је, као да месец помаља своје роге из мирне и дубоке воде хладног Дунава. И док су наши војници, сити дугог путовања, изломљени и сањиви ширили зенице не би ли угледали беле градске зидове, — ја сам искрено желео, да још дуго траје ово путовање кроз мирну, ведру и величанствену ноћ...

Ишао сам поред својих војника корачајући

чврсто, и чинило ми се, да са спуштањем ноћи расте моја снага и да ми живци постају осетљивији...

Ненадно, као из какве невиђене дубине, допре до нас глас песме, која навираше све јаче и ближе из мрака. Тргосмо се од те изненадне бујице звукова који извираху из невидљива грла.

О, то беше глас!...

Мек, топал и дрхтав као да се одкидао са жица гитаре. Час је затреперио болно и јецајући као са раскидане струне наших гусала, а час би затитрао као чежњиво прижељкивање славујево.

И први звуци те чаробне песме као да донеше собом дах живота умореној и развученој колони. Војници се пренуше и механички убрзаше кораке, несташе муклог ђутања и међу редовима забруја жагор.

А глас, дечији и звонак, глас који долази из чиста грла и невиних груди, треперио је и јецао кроз непокретни ваздух пролетње влажне ноћи...

Девојка је своје очи клела:

Очи моје, ништа не виделе!...

Онако, у оном сутону ноћи, у овом пустом и забаченом крају, учини ми се ова проста и наивна песма као мистични плач једне одбачене и презрене душе, осуђене да блуди овим пешчаним и мртвим обалама...

Кад смо већ дошли до уласка у варош, спазисмо тајанствену певачицу.

С једне и друге стране друма, нешто одвојено од вароши, стајало је раштркано неколико бедних чатрља. Из њих се чуло снажно дување мехова и ударање чекића о наковањ. Биле су то циганске

куће, којих као да се стидила паланка, те их тако одгурнула од себе.

Пред једном од тих чатрља, беднијом од осталих, и за чудо мирном, на једном изваљеном врбовом деблу седело је згурено једно мало, ситно створење и певало.

Била је девојчица.

Кад спази нас, прекиде песму и истрча на друм.

Дошавши близу ње ја је зовнух, и она ми слободно притрча.

— Што си тако чупава и прљава, ти мала девојко? — упитах је хватајући је за суву, уску ручицу.

— Тако је Бог рекао: да Цигани иду увек боси, прљави и поцепани.

— А од кога си то чула?

— Од мајке.

— Где ти је мати?

— Побегла у Влашку.

— А отац? Имаш ли оца?

— Отац ми је умро, — рече девојчица и из слабих, мршавих груди оте јој се уздах.

— Како ти је име, јаднице мала?

— Зову ме Зејна.

Није јој могло бити више од десет година. Мала, ситна, обучена у неке дроњке и босих, сувих ножица. Рука, за коју је држах, беше хладна.

Потрчкивала је поред мене да не би заостала, стежући ме несвесно својим танким прстићима за руку.

Сагнуо сам се да јој дам парче чоколаде, које извадих из торбе. Тад, изблиза, угледах мршава и дугуљасто лишице уоквирено чуперцима црне, кудраве

и прљаве косе. Учини ми се сасвим обично лице као у све циганске деце, и изгубих већ вољу на разговор са малом познаницом. Али ме тад из мрака погледаше два велика, детиња и сјајна ока топлим и захвалним погледом.

Те очи, крупне и изразите, као да продреше до дна моје душе и ту се разли једна чудна топлина, коју унесе Зејнин захвални поглед.

Таквих очију ја још не видех у деце.

Чинило ми се, да се у оним тамним зеницама оцртавала цела једна трагедија промашеног живота, и да кроз тај меки детињи поглед плаче једна душа чиста и узвишена. Кроз та два бадемаста ока ја као да угледах развале једног угашеног огњишта и један велики бол за несталом срећом...

О, те чудновате очи!...

— Па како живиш ти, Зејна, кад немаш никога?
— запита је Иван, кога је такође занимало мало и бедно Циганче.

— Седим код баба-Ђуле. Она ме чува, а ја идем те певам да донесем баби коју пару. Бије ме понекад кад дођем без новаца, али ја трпим. Шта ћу, кад је Бог тако рекао, — брбљала је мала отворено и безазлено.

— А ко те је научио тако лепо да певаш?

— Отац. Он је свирао у ћемане и учио ме свима песмама. Ја знам многе песме, — радосно нам рече Зејна, и поносито подиже своју чунаву главицу према нама.

— Хоћеш ли да пођеш с нама, да седиш код нас? Ми ћемо те чувати и нећемо те тући, ти ћеш нам по некад само да певаш. Хоћеш ли, Зејна?

— Хоћу, хоћу! Водите ме с вама, само да не седим више овде. Ви сте добри, и ја ћу вам увек певати, — говорила је мала брзо и не предишући, као да се бојала да јој се срећа не измакне, кад је тако близу.

И повели смо је собом.

Она је весело скакутала с ноге на ногу поред нас, опијена звуцима трубе и добоша, који зазвјаше, кад уђосмо у варош.

Војници се доброћудно смешили на малу безазлену Циганчицу, и милостивним погледима као да су исказивали тиху радост, што ће то сироче наћи потпоре и крова код нас.

Она велика и топла словенска душа, која се скрива под грубом спољашношћу, заблиста по кашто једним величајним сјајем, да се после опет скромна и тиха повуче у свој кут...

Сместили смо малу у једну собицу, која је била на крају старе касарне у тврђави. И пре но што би се побринули за себе, војници су малој Зејни направили од дасака и ногара спретну постељицу, и свежом сламом напунили сламњачу, која је била за њу одређена...

Сутра дан, кад сам шетао око тврђавице, свратих у ковачницу старог Бећира. Уз монотону лупу свога чекића, он ми је укратко испричао повест наше усвојенице. Мати јој је била чувена лепотица и ченгија, и о њеној лепоти и игри знали су да причају све севдалије крај Дунава, од Турне па до Брајиле. Родом је била из Румуније. Зејнин отац водио је дружину, и кад је једном приликом свирао у неком шантану у Крајови, упознао се са њом.

Заволели се и допали једно другом, и он је преведе у Кладово. Венчали се и живели задовољно у малој чатрљи, ту крај Дунава. Добили су и девојчицу, малу Зејну, и изгледало је да су потпуно срећни. Но једнога дана наиђе од некуда из Румуније једна свирачка дружина са примашем дуге црне косе и ватрених очију. Ни данас нико не зна, како се Зејнина мати упознала с њим, тек једнога дана нестане те циганске дружине, а с њима оде и лепа Зејнина мајка.

— Гонила је крв, господине, — заврши убедљиво стари Бећир своју причу.

— Каква крв?, — упитах не разумевајући.

— Па тако, скитачка крв. Има нас Цигана од две сорте: скитачи и ковачи. Ето, моји стари и покојнога Омера, Зејнинога оца, дошли су из Адакале, Бог те пита од када, овде, — и ми чувамо своје огњиште. И Омер би га, сиромах, чувао, али га упропасти она несрећа, што побеже. Он је грешник трчао свуда и преко Дунава за њом, молио је да се врати к њему, хтео је да јој опрости ради оног њиховог детета, — па тако га ухвати нека болест и мука, те умре. А она, од скитачке сорте, навикла да тумара, да пева и пије по механе, — објашњавао ми је стари ковач, преставши да лупа чекићем и наслоњен на наковањ.

III

Четно девојче.

Тако су војници од милоште прозвали Зејну, па је тако и у обичном говору називали, неки чак и незнајући јој правог имена.

Она се сасвим привила уз нас и навикла на наше ћуди, на строге прекоре упућиване војницима и на

наш груби војнички живот. И она је сасвим озбиљно са осталим војницима прилазила казану, са чанком у руци, кад је труба оглашавала ручак или вечеру. Четном девојчету се увек првом сипало и за њу се бирало најлепше парче мяса. То је била једнодушна жеља свију војника. Та мала црнопураста и жива девојчица подсећала је многога од њих на малу сестрицу или ћерчицу, која је остала на далеком дому, негде под Мирочем, Столовима или Дели-Јованом. Чували се и уздржавали пред дететом од грубог псовања и масних војничких шала.

— И ако је Циганче, женско је, па је грехота пред њим такве речи говорити, — саветовали су по некога, који би се заборавио и почео пред Зејном да псује.

А мала је живела лепо код нас. Њени увели обрашћени попунише се мало и добише ружичасту боју; коса јој је била увек лепо очешљана и сјајила се као камени угаљ. У старога ковача Беџира беше кћи Бехара, снажна, прсата, вредна и честита девојка, и ми у почетку сласмо њој малу Зејну да је научи како ће се очешљати, обући и умити. Добра девојка је научи и ручном женском раду и саши јој пристојну хаљиницу од порхета, који куписмо у вароши. Зејна се брзо научила свему и ми смо је затицали, при повратку с вежбања, како седи на степеницама од касарне с плетивом у руци.

Ја и Иван бесмо чврсто одлучили да дете, чим ојача, дамо у коју од оних приватних школа за девојчице, да ту научи кројачки посао. А после, рачунали смо, кад има занат у рукама, лако ће се пробијати кроз живот.

— Е, брате, ако вас двојица не ухватите души места у рају, неће нико. Море, дивље је то! Седеће тако мирно док се добро исхрани, па тек једног дана видите: кавез празан а голубица одлетела, — подсмевао нам се командир, човек старога кова и добра срца. Њему никако није ишло у главу, да од Циганчета може да изађе ваљан човек или жена.

Мене је понекад само бунио чудноват детињи поглед. Неколико пута сам је затицао у њеној собици, како седи на својој постељи са погледом упртим кроз отворени прозор. Кад би се нечујно примакао близу ње, видео сам у оним тамним и великим очима нешто што наличи на бескрајну чежњу, чежњу за нечим далеким и недомашним. У тим тренутцима дете је изгледало као у грозници: лице јој је горело у ватри а груди и вилице с времена на време подрхтавали. Тада је жељно упирала поглед у широки Дунав, чији су таласи монотонно пљускали и ударали о бедеме градске, и у очима Зејниним заблистало би нешто тајанствено, нешто што личи на поглед душевно болесног човека.

Једаред опет, кад смо седели под вењаком, направљеним на самој обали Дунава, зовнули смо је да нам пева. Командир је од некуда добио доброг вина, и хтео је да мене и Ивана почасте, а у исто време да донесемо свој суд о квалитету његове *тамњанике*. Било је благо јунско вече, и чак отуд са влашких обала чуло се подврискивање и песма сеоских момака. Рибарски чунићи клизили су нечујно по глаткој воденој површини. Липе, засађене на уском шеталишту на обали, биле су у јеку цветања и мирис слadak и опојан разливао се мирним ваз-

духом. Пред нама на столу, у гломазним чашама, искрило је и пенушало златасто и миришљаво вино, а између нас на ниској столичици седела је наша мала Зејна и певала нам.

Заронивши кудраву главицу у шаке, погрбљених леђа и очију упртих некуд у даљину, изгледала је она у сутону ове летње вечери као каква мала Сфинга. Певала нам је једну суморну, дирљиву и тиху песму, песму нама дотле непознату, али од које нам устрепташе душе и нека мистична језа подхвати нам живце...

Поноћни већ удара час,
О, чујеш ли из гроба глас?
Зовем те, чедо, ја...

У том тренутку иза горостасне планине изби месец, велики, крвав и светао. Мирно огледало Дунава забљешта од те чаробне светлости, која се разли тамом мирисне летње вечери. И тад очи у девојчице, дотле мирне, засјаше на мах оним чудноватим сјајем, непојамним и лудачким. Зенице се неприродно раширише и у њима блисну притуљени пламен незајажљиве чежње, а у исто време јадно дете пружи обе руке тамо, од куда се рађао месец.

— Доста више с том мртвачком песмом! Ко те је опет њој научио? — викну капетан нервозно и узбуђено, хватајући за пуну чашу.

Зејна се прену као иза сна.

— Од оца сам научила. Он ми је ту песму често певао, и увек је тад плакао. После би ме узео на крило и дуго љубио у очи и косу, — шапутало је девојче, уплашено од капетанова срдитог гласа...

А певала је мала Зејна увек. Чим би јој ко од војника рекао да пева, она би одмах почињала. И војници се тад скупљали око ње мале, ситне и погурене; у очима те велике деце тад би треперили осећаји бола, нејасне туге и носталгије, док је сребрни глас мале Циганчице миловао њина опаљена и голобрада лица.

IV

Једне ноћи, обилазећи страже, ударих дунавском обалом да се надишем свежег ваздуха и уживам у лепоти августовске ноћи.

Осећао се већ дах богате јесени, која је са препуним рогом изобиља нечујно корачала преко њива, воћњака и винограда.

У ваздуху се осећао слadak мирис зрелих бресака и јабука, а у виноградима, који су обећавали богату бербу, прскала су једра зрна у крупних гроздова...

Дунав, тих и разливен, мукло се провлачио између одвесних падина Дели-Јована и голе пешчане равнице румунске. У његовој готово непомичној води огледала се, у свом раскошном сјају звезда, плава васиона, којом је лагано бродио месец.

Светли траг Кумовске Сламе јасно се оцртавао на небу и ја сам ходећи полако, блудио погледом по бескрајним висинама и размишљао о тим загонетним небеским световима.

Из тих сањарија трже ме један шум, као удар весла о воду.

Окренем се и спазим на нашем војничком патролном чамцу, који је био привезан уз обалу, једну малу, згрчену прилику.

— Зејна!, — прође ми на мах кроз мозак.

И заиста, то је била она.

Непомична као кип клечала је на дну чамца, који се љуљао, а глава јој је била нагнута преко ивице. Гледала је нешто у води и није мицала ничим.

У први мах помислих да је сирота мала месечарка и не смедох јој прићи ни викнута је, да је не бих из заноса нагло тргао.

Али кад она поче нешто сама говорити и ружицом показивати на своје груди, ја јој брзо приђох.

— Шта радиш ту, Зејна?, — упитах је улазећи у чамац.

— Разговарам с татом.

— Ти си болесна, сиротице. Од куда можеш разговарати с татом, кад је он умро, — почео сам да разуверавам дете, које је цвекотало зубима од ноћне студени и влаге.

— О, пезнаш, чико, ти још то. Увек ја њега видим овако кад месец изгреје и почне да се огледа у води. Мој тата је сад горе, на месецу, и он се отуда увек смеши на мене и маше ми руком, — говорила је мала и упирала у мене свој неприродни поглед.

Тад јој у очима опет спазих ону тугу и нејасну чежњу, и учини ми се, да то дете има душу зрелога човека.

— Па добро, Зејна, али ко ти је казао, да ти можеш видети тату на небу?

— Он, мој добри тата. Док је био жив, он ми је увек говорио: кад ја умрем, девојче моје, ја ћу бити горе на небу, и отуда ћу се бринути о теби и чувати те од свакога зла. О, он ме је много во-

лео, и кад је мајка отишла, он ми је узимао главу у крило и плакао, плакао...

Сетих се тада оне чудновате песме, коју нам је Зејна певала оне летње вечери, и било ми је јасно сада: да ово сирото и несрећно дете, са прерано развијеном душом, пати од халуцинација и тугује за оцем.

Ражалих се и узех је онако ситну и лаку на руке и понесох у град.

Уз пут сам јој говорио, да не треба тако да ради и да ноћу иде на реку. Дрхтајући од зиме, она ми је обећавала да неће више, и ја је метнух на њену постељицу и покрих је својим огртачем...

V

Свитало је суморно октобарско јутро, кад звуци трубе наговестише јутарњу молитву у старој тврђави.

Ветар је с Дунава тужно завијао и разносио остатке увелог и пожутелог лишћа са већ оголелог дрвља. Доле испод бедема и сурих градских платна промакао би, као галеб, какав рибарски чун, или би из даљине с фијуком ветра допрло отегнуто свирање сирене са каквог брода.

Војници се будили и онако санани излазили у двориште и умивали се.

Кад је дежурни подофицир извршио преглед и прозивку, наврсташе се војници један за другим и тромим кораком пођоше кући. Ту се већ пушио велики казан са попаром. Требало је људима поделити доручак.

— Где је четно девојче?, — викну подераним басом поднаредник Љешевић.

Војници се освртаху и упитно гледаху један у другог.

— Нема је у соби, поднаредниче, — одазва се од некуд каплар Јеротије, — ја сам мало час гледао тамо.

— Иди код старог Бећира и види да није код њега, — рече поднаредник и нареди кувару да сипа.

Али Зејне није било нигде, као да је у земљу пропала.

Кад ми послани, уневши чизме у собу, рече, да од јутрос нема четног девојчета, мени у глави сину кобна слутња.

Али ипак наредих војницима да претресу целу обалу и врбаке крај Дунава; тражисмо је у вароши и по свима циганским чатрљама, али узалуд.

— А не рекох ли ја, да ће голубица одлетети?! Ето вам ваше усвојенице, — смејао нам се капетан, уверен, да је мала просто негде утекла.

Једини сам ја био убеђен, да Зејна није побегла, али оно што сам мислио и слутио, нисам смео да искажем...

И обистинила се моја слутња.

Сутра дан, пред вече тек, пристаде уз обалу под саме градске зидине, један чунић, и два рибара изнеше на мокри песак мртво тело мале Зејне. Један од рибара викну стражару, који је шетао бедемом, да зовне кога од официра. Сви су знали, да је мала Циганчица наша храњеница.

Истрчасмо сви из тврђаве на обалу, и на песку затекосмо малу, одавно већ укочену и нему.

Шарена хаљиница јој се, пуна воде, припила уз мршаво тело, а са сјајне косе лагано се цедила кап по кап; обе руке грчевито стегнуте у песнице и помодреле, биле су скупљене на грудима.

А отворене очи, чији сјај и мекоту ни вода није могла да спере и испије, гледале су укочено и нетремице пут сурог и оловног неба: најзад су угледале мртвога тату те велике и сањалачке очи.

Био сам необично потресен, гледајући тај мали леш, из кога је велика душа излетела тако трагично.

Рекох онда капетану, да сам од прилике слутео узрок нестанку мале, и испричах му догађај оне ноћи кад сам је нашао у чамцу.

— Јест, јест! Јаднице изашло свакако опет да тражи на месецу лик свога оца, и тако се и омакло у воду. Ето јој се испунила жеља: видеће оца, — шапутао је капетан и окрену главу у страну, да сакрије сузу.

Наши војници се сакупили око мртвог тела четног девојчета, и брисаху јој рупцима воду са лица, носа и косе. И тада видех како се у тих људи, огрубелих од рада и мучног живота, тресу вилице и јекћу им груди, док они да би сакрили ту искрену и наивну тугу, гунђају кроз зубе крупне псовке.

Стајали смо неми и погружени крај мртвог тела детињег, а Дунав је и даље подмукло шумио, носећи и скривајући у својим хладним таласима тугу и нејасну чежњу мале Зејне...

1910.

Чаробница

Млечно бела магла се лагано издизала са венца, који је у широком луку својим брдима опасивао мирну, пограничну паланку. Бели праменови, као огромне тичурине, лелујају се високо у зраку, скупљају се и развлаче, док се најзад неопажено изгубе у бескрајном плаветном етиру. И тада се на врховима далеких брегова, покривених ситном шумарицом и кукурузима, указују на видiku мрки бедеми војничких утврђења, која стрче по висовима као стари и мрзовољни гаврани.

Тамо, поред границе, свитало је јутро: бело, мирисаво, још без сунца, јутро Ђурђевог дана. По честама од младих брестова и церића отварали су своје крунице ђурђевак и саса, пијући жудно јутарњу росу. Ваздухом се раскошно расипао нихов мирис, који је привлачно златне дивље пчеле из њиних дупља у старим, полутрулим храстовима.

Још даље, чак иза тајанствених врхова Старе Планине, оцртавала се на плаветном своду дугачка бела пруга, која је наговештавала излазак топлот и штедрога Ђурђевског сунца.

Будила се утврђења, по чијим је грудобранима расла бујна трава и шибље дивљих ружа. Војници са страже скакали су са својих тврдих постеља, про-

буђени песмом зѣба и сеница. И затим се иза опкопа и каменитих сводова издизао један уједначен и карактеристичан шум, који је произилазио од шуштања сламе, плускања воде по умиваоницама и ударања прUTOва о ђебад.

И тада, кад на свима часовницима сказаљке показиваху пет часова, забрујаше ситним сребрним звуком сва звонцад на телефонима утврђења. То је, као и обично, звонио наредник Стеван, из штаба команде граничних утврђења.

— Шта има ново?, — питао је глас наредников кроз жицу. Он то питање понавља већ седам година из дана у дан свакога јутра, — понавља га гласом леним и монотоним као какав аутомат.

Наредниковом звонењу се одазваше сва утврђења, само се са фора на Вучјем Долу нико није јављао.

То је већ имало нешто да значи.

Наредник Стеван понови звонење још неколико пута и у размацима. Но одговора није добио.

Радостан, што ће на неки начин ипак бити прекинута монотонија досадне мирнодопске службе, наредник је почео да нагађа, шта се то све могло десити тамо на Вучјем Долу? И кад му кроз главу прође страшна помисао, да је ове ноћи можда наш непријатељски расположени сусед извршио подмукли препад на фор и поклао малу стражу, он, стари коњаник, одскочи од телефона, зграби капу и сабљу и одјури командантовој кући...

Командир посаде на фору Вучји До потпоручник Милован, баш је навлачио другу чизму, седећи на постељи. Устао је као и увек у четири часа и

журио је да изађе напоље на бедем, камо га је мамило свеже јутро.

Пошто је био готов са облачењем, он седе за мали стбчић, застрт државним — како се то у восјци обично назива, — креветским чаршавом, и поче да кува своју јутарњу кафу на машиници са шпиритусом.

Плавкасти пламен титрао је и лелујао се, а у блеханој машиници весело је струјала вода. То струјање, које је личило на зујање великог бумбара, хучно је одјекивало у овом мирном и подземном простору, састављеном од самих огромних, бетонираних сводова. Запаливши цигарету и сркнувши први гутљај топле каве, Милован се занесе у некакве пријатне сањарије. Кроз узани прозорчић на блиндажу продирала је бледа, јутарња светлост, а о стаклена окна ударале су својим крилцима буба-маре и по која залутала пчела. Било је тихо и угодно у том од света одвојеном кутку, на који је младо пролеће обилато изливало своје дарове . . .

Ту идиличну тишину прекинуо је својим упадом редов Груја, који утрча у блиндаж сав уплахирен. У брзини он закачи за клупу пред вратима и простре се колики је дуг по поду.

— Брже, госпо'н потпоручник, да видите напољу нешто! — успео је ипак да рапортира онако опружен потрбушке.

Потпоручник је баш те ноћи читао последњу свеску романа „Јулија, хајдучки капетан,“ и глава му је била пуна оних романтичних авантура, чудних догађаја и крвавих убистава из те књиге. Кад је чуо .

шта му војник рече, он зграби револвер и истрча из блиндажа, помишљајући на све немогућности.

А горе на бедему, с оне стране од које се кроз ретку шумицу и воћњак беласали зидови једне сеоске појате, стајала је цела стража и пажљиво нешто гледала.

— Шта је, бре, магарци ниједни?! — викну узбуђено потпоручник, пењући се задихано уз рампу на бедему.

И тада се једним поверљивим и интимним гестом подигоше у вис осамнајест руку, и војници ћутећи показиваху на ивицу воћњака.

Тамо, на самој ивици пространог шљивара, видело се једно наго женско тело, чија се белина јасно оцртавала у сумраку праскозорја.

Напрегнувши очи као мачка, потпоручник Милован пажљиво загледа у шљивар, и преко усана му прелете задовољан осмех, кад у оној нагој женској прилици познаде чувену лепотицу сеоску Калину.

И заиста, онде у своме шљивару стајала је Калина, кћи Андре појатара, чије је имање било у непосредној близини утврђења.

Ко није знао Калину, са очима великим као ораси?!

Калина развијених бедара и божанствених плећа; Калина са бичевима врране косе, који су падали до изнад листова; Калина са уснама сочним као зрела бресква а црвеним као вишња!

Ох, колико је њих од туге и љубавнога дерта певало ону песму, чувену по свима селима с ову страну Нишаве:

Ој, Калино росна детелино,
Дали знајеш што су тавни ноћи,
Тавни ноћи неспавани...

Калина, поносита и горда на своју лепоту, — чијој су појати сваки час одазили војници са страже, да купе по нешто. И кад би се она тад у нарочитом расположењу насмешила на којег, бројећи му у торбицу јаја или сипајућу му у порцију млеко, и показала му низ здравих и ситних зуба, тај би срећни по цео дан затим звиждукао и певушио по утврђењу.

Калина, дивља и неприступачна, која би са своје удаљене појате по који пут сишла у село на сабор код цркве, да тад залуди све сеоске момке. Никад се она није хватала у коло, нити је дала да јој се мушка рука дохвати снаге.

Калина, која је расла као румелијска дивља ружа, чувана и негована у затишју старог забрана, крај оца који је био најбогатији стоком и земљом у целој околини.

Калина, која је крила своју лепоту и чувала је само за онога, кога јој отац и родбина изабери за мужа, и која је набујале дојке стезала душмански у кадифено јелечу, а преко ћерћелијске кошуље пасала тешку кецељу шареницу — да јој мушке очи кроз провидно платно не сагледају једру снагу девојачку.

Калина, *неосвојима тврђава*, око које су облетали сви млади командири стража, краљевски официри, и које је она одбијала једним простим а ипак отменим гестом:

— Нисам ја, господине, прилика за тебе.

Ето због чега је младоме потпоручнику прелетео задовољан осмех преко усана. Кад буде крајем месеца сишао доле у варош, међу другове, донеће собом један триумф: он ће бити једини, који је сагледао све тајне лепоте чувене Калине појатарке.

Између редова ниских и журавих шљива стајала је Калина потпуно нага, и држећи у рукама ведрицу, издизала је изнад главе и из ње лила воду на једро и бело тело. Умивала се водом, у којој је те ноћи у очи Ђурђева дана био потопљен рузмарин, здравац и као крв црвени зумбул.

Стрина Донка ју је научила, шта треба то јутро да ради и показала јој је неке неразумљиве мађијске речи, које треба да говори, док се буде купала у Ђурђевској води.

Кад се крадом извукла из појате и ушла у шљивар, размакла је густе жбун селена, у коме је још синоћ оставила ведрицу с водом. Извукла је прво из ње једно алево обојено јаје, сачувано од Васкрса, и њиме неколико пута протрла јагодице, да буде вечито румена.

Затим, не слутећи да је са фора гледају осамнајест пари мушких очију, збацила је са себе јелек у танку кошуљу. Од јутарње студени, која јој се дотаче вреле снаге, Калина се стресе као јасика.

Но чим први млазеви воде падоше на њено топло тело, она се ослободи, и полако мрмљајући мађијске речи, сипала је миришљаву воду на себе. Капљице су се прво задржавале на масној, белој кожи, кроз коју се руменило младо месо, и затим лагано клизиле на ниже. У јутарњој благој светлости

изгледало је то лепо скројено женско тело беље од мермера.

Низ широка и румена плећа Калинина спуштала се два тешка курјука, и њини крајеви као кићанке титраху се, ударајући у обле листове ногу.

Издихући рукама ведрницу над главом, она је показивала дивне и једре мишице, испод којих се црнеле кудраве маље.

Калинине дојке, које се пркосно истураху напред, подрхтавале су при сваком њеном покрету, и као да су чикале да их се дохвати мушка рука.

Први сунчеви зраци, који се пробијаху кроз гране купастих шљива, падали су по телу Калинином и од њих су блистале водене капљице у хиљаду боја и трепериле, те је њено тело изгледало посуто са милијон шљокица. Чинило се, као да је једна од морских Сирена дошла од некуд у овај зелени сељачки шљивик, и да то на сунцу сјаје и преливају њене краљушти.

А тамо на бедему фора стајала је стража и запањена гледала у младу и голу девојку.

Многи се од војника сетно тад оних тајанствених прича о вилама загоркињама, и чисто не вероваху, да је оно што се у шљивику бели, заиста тело поносите и лепе појатарке Калине.

— Господи помилуј! — шапну плашљиво редов Исајило, прекрстивши се и држећи да је то какво привиђење.

— Ђути, будало! — стиснутих зуба и пригушено викну на њега потпоручник.

Очију разрогачених и упртих у једну тачку, непомични и неми, изгледали су сви као опчињени.

Стражар на бедему, наслоњен на тробојну стражарницу, потпуно је заборавио на све дужности, и гутајући округле и млечне облике девојачког тела очима, с времена на време пљуцнуо би кроз зубе.

Чак и војнички пас Мурга, иначе опрезан и готов да насрне на свакога који не носи униформу, чучнуо је спокојно на задње ноге поред потпоручника, и пажљиво се загледао у Калину. Као да је осећао, да је целој посади пријатно гледати у ону белу прилику, Мурга није од себе ни гласка пуштао, само је нервозно мрдао губицама и ширио ноздрве.

И за то време је доле, под бедемом, у каменим и засвођеном блиндажу, још једно кратко време телефонско звонце узалуд звонило. Његов сребрни глас је чисто жалостивно одјекивао празним простором, дозивајући ма кога са страже.

Но заман је звонце тужно позивало. Стража је са својим командиром опчињена гледала у чаробницу Калину. Гледала је румене и набрекле дојке, снажне мишице и оне заносљиве и замамљиве линије, које у јутарњем плаветнилу оцртаваху младо и набујало тело.

Гледајући на снажна, црвенкаста и развијена бедра девојачка, ни стража ни њен командир нису чули испред утврђења оштар топот коња, који су у трку дојурили испред саме капије, доневши на себи команданта и наредника Стевана.

И кад је потпоручник Милован окренуо случајно главу назад, узвик дивљења и изненађења му је изумро на уснама. Иза њега је на два корака стајао командант утврђења, стари нежења, мајор Илија Прокић.

Ужагрелих очију, са брковима растреситим и риђим, који су мрдали од задовољства, стајао је мајор на бедему и гледао занесен у лепо и наго сиренско тело.

Потпоручник Милован, повративши се од чуда и изненађења, хтеде да му изађе на рапорт, но мајор му махну руком да остане на свом месту, а уз то обешечачки кресну оком у правцу где је била Калина, и пуцну гурмански прстима...

1912.

У ноћи, кад се срца отварају ...

Унутра, у кафани, келнери су већ одавно понамештали столице на столове, са ногама у вис окренутим, и прљав момак у црном сврљишком оделу чисто је журно под, зевајући гласно. Последњи гости отишли су још пре читавог сата, и само смо нас двојица остали напољу, седећи за једним столом близу кафанских врата.

Око нас се ширила ноћ у свој лепоти својој, са њеним звездама, мирисом исцветалих липа, слатком свежином и хучањем Тимока, које је допирало до нас као брујање невидљивог хора.

Наш сто био је под једним багреном испред кафане, и у његовом густом лишћу шушкале су сањиво две штиглице, које већ неколико година изводе туна своје! мале. Ми смо лагано испијали чаше, проговоривши с времена на време о по којој безначајној ствари.

Ја ни сам не знам, како сам се то вече засео с њим. Он је био мој друг само по томе, што смо служили у истом пуку. Никад са њим нисам интимније разговарао, нити смо један другом прилазили, осим на служби. У пуку га нису особито волели и сматрали су га као тврдицу и особењака. Кад сам га први пут видео, по мом доласку у пук, онако

стаситог, широких груди и отворених плавих очију, он ми се учинио симпатичним. Но кад сам то своје опажање поверио једном свом другу, он ме је сажалјиво погледао и рекао ми, да не умест да познам људе. Али мене је поред свега тога ипак нешто привлачило томе човеку, и нема сумње да је и он приметио моје пријатељско расположење према себи у оној средини, која га је слабо марила.

Звали су га *Турчином*, свакако с тога, што је био родом из Македоније. Он се није љутио на тај надимак, чак и кад би га тако ословио ко од млађих официра. У војсци, међу официрима, постоји обичај од старине да један другог не ословљавају правим именом, већ надимком, који је обично добивен још у школи.

Дошао је у наш пук пре неколико година из Пожеге. Тада је добио за командира чете. Са својим млађим официрима опходио се другарски и био строго исправан на служби. Пазно је много на своју спољашност, а то је захтевао и од својих потчињених. Војници из његове чете били су највећи кицоши у пуку.

— То је ваљан официр, — говорили су о њему претпостављени, — тај капетан Момир. Штета само што се онако млад закопао, па нигде од куће не излази.

Становао је у једној мирној и забаченој улици код некакве старе удовице, и храну је доносио кући из официрске менаже. Нико од официра није му још био код куће, нити је он кога себи позивао.

— Живи као северни медвед у оној његовој јазбини, — пакосно би добацио који од млађих

официра, делећи шлаге у кантини, кад би се повела реч о капетану *Турчину*.

Њему су долазили до ушију ти прекори о његовом повученом животу, али се он на то слабо обазирао, и живео је за свој рачун. На официрским забавама појављивао се само у почетку, па би га после, кад је настајала игранка, нестало из сале.

Те вечери, када сам остао с њиме, баш сам се спремао да пођем испред кафане и да идем кући, кад зачух оштро звецкање мамуза и назрех кроз мрак његов прави стас.

— Баш сам тебе тражио, Милутине, — рече ми прилазећи моме столу. Измамила ме ова лепа ноћ, а душа би ми хтела мало разонођења. Ако ти није досадно, можемо у друштву да попијемо коју чашу.

Ја га љубазно, прикривајући своје изненађење, понудих столицом. Он седе и метну на сто кутију са цигаретама, и обојица запалисмо.

У почетку нам је обојици било негодно, и ми смо пушећи испијали чашу за чашом тешког рајачког вина, не бисмо ли разбили лед ненадног састанка.

Ивицом велике варошке пијаце жмиркало је неколико фењера, чија је јадна светлост изгледала још беднија према раскошно светлом небу. Поред нас су, клопарајући папучама, пролазили пекарски момци вукући воду у чабровима, и Цигани свирачи, који лутају од кафане до кафане тражећи муштерију, да свирањем зараде коју пару.

Лагано је изумирао сваки живот у нашој безбојној и инертној паланци. Момак је почистио кафану и тромо се одгегао у шталу на спавање, а дежурни

келнер је заврнувши лампу, слатко задремао за келнерајем, пошто је нама двојници напољу донео још литар вина.

Капетан Момир примаче своју столицу ближе к мени, па пошто ме је неколико тренутака посматрао дугим погледом, отпоче да говори.

— Ја нећу да ти мислиш о мени, да сам какав извештачени меланхолик, и да хоћу од себе да направим каквог јунака који је имао свој роман. Потражио сам те нарочито вечерас, да ти испричам нешто о себи, да ти откријем своје срце и душу који су доживели један тешки удес. Хоћу да ти покажем, да ја нисам онакав, за каквог ме другови у пуку држе. Ја знам да ти не мислиш као они остали, и зато хоћу баш теби да објасним своје, можда чудно, држање.

Нагнух се ближе капетану преко стола, и поднимивши се на обе руке, загледах се у његове велике и тамне очи. Имао сам предосећање, да ће ми он рећи најскривенију тајну своје душе и живота, и тог момента тај велики и симпатични човек постаде ми наједанпут близак, јер слутих да је много страдао и патио. Зажелех, да му од свег срца помогнем, ако то буде потребно:

Он је неколико тренутака укоченим погледом гледао негде изнад моје главе, као да је хтео да прикупи растурене успомене. Затим се нагло трже, и отпоче да прича.

— Не волим много сентименталности, и зато се нећу заносити дугим описима свога бедног ђаковања, по доласку из свог родног краја у Србију. У осталом, зар је нешто особито узвишено или херојски, ако

си као сиромашни ђак послуживао и носио порције, или као већ одвркнули младик у шестом разреду имао улогу масера код какве задригле чиновничке удовице?! Право да ти кажем, ја се стидим те своје бедне и непросневане младости.

— Благодарећи својој одлучности, успео сам да уђем у нашу Војну Академију. Ти знаш, да је тих година покојни Краљ Милан нарочито прикупљао у Академију нас бегунце са несрећног Југа, и из моје класе изашло је нас седамнајесторица са официрским еполетама, и ако нам је судбина можда, као и многим мојим земљацима, била одредила да продајемо бозу или правимо ћерпич. И кад сам једног ведрога дана у почетку августа прошетао Кнез Милошевом улицом као нови потпоручник, у плавом мундиру и лакованим ципелама, ја се нисам Бог зна како радовао. Крај мене су пролазили моји Тетовљани и Гостиварци, одлазећи на рад некаквој новој грађевини, и мени се чинило, да ме сви они гледају прекорно. Изгледао сам сам себи као ренегат из једне средине, са којом сам требао да останем и да мушки сносим тегобу једне велике и очајне борбе. Али сам се брзо отресао те елегичности још исте ноћи, када сам после грозне пијанке заспао у наручју младе и прсате Мађарице у једној од оних кућа на Јалији.

— Одређен сам био на службу у Ваљево. Знаш и сам, како живи млад официр у малом гарнизону: пијанке, картање, трчање за певачицама и дамен-капелама. Наши гарнизони у унутрашњости сви су једнаки по својој монотонији и својој убиственој атмосфери. Колико је идеала и младалачких снова

ишчезло у дуванском диму и прашици паланачких кафана, колико пре времена истрошених младих тела крију гробља око наших гарнизона, из чијих се касарна свако јутро разлежу весели звуци труба који позивају на снажан и плодан живот!? И ја сам, као по некој традицији, проживео тим распутним и беспутним животом. Мноме је лагано облађивала страст за коцкањем. Играо сам лудо и без помишљања: шта ће бити сутра? Нисам знао шта је то бити без новаца; срећа ме је служила тако, да се почело сумњати у моју игру. Ја сам осећао ту сумњу као усијано гвожђе, она ме је пекла и ја сам намерно губио у игри, да ипак на крају добијем. Ја сам жалио другове са којима сам играо, кад би они изгубили, и да их не би вређао враћајући им новац, остајао сам с њима до зоре пијући и плаћајући њихне лудорије и полупана огледала. У друштву палих жена и њихној сиренској песми хтео сам да угушим бол и осећање оно мало стида са таквог живота. Хтео сам да сав добијени новац проћердам, да ми се не би казало да грамзим за парама. И трошио сам немилице и давао друговима на позајмицу, коју нисам тражио да се врати, само да бих себе оправдао због несрећне страсти. Али они, са којима сам трошио младост, здравље и новац, и са којима сам искрено хтео да делим зло и добро — нису тако мислили . . .

— Једног априлског јутра, кад ми је глава бучала од попивених шприцера и срце нервозно дрхтало од попушених цигарета, а пред очима непрестано промицале карте, — ишао сам из кафане кући. Из касарне се чуло како свира обзнана, и ја

сам журно да стигнем на вежбање. Тако је ишло сваког дана пуне три године, и становници оних улица кроз које сам пролазио, навикли су да ме редовно јутром гледају како промичем бледа лица и неспаваних, подбулих очију.

— Баш сам хтео да завијем за угао и да уђем у другу улицу, кад зачух како се више моје главе отварају прозори. Механички погледах горе, и спазих једну девојачку плаву главицу, чија су два велика ока гледала у мене. Тај поглед, веруј ми на реч, и данас осећам на себи и он ме гони као утвара скоро шест година. Тако болећиво, тако тужно и у исто време топло и предано, нико ме дотле није погледао. Из тога погледа говорила је читава једна душа, и ја осетих тог тренутка око срца неку пријатну топлоту, која је кривила лед замрзлог и учмалог живота... Али ја почињем да постајем сентименталан, а то нисам мислио. Него наспи нам чаше, угрејаће нам се и овај литар.

Куцнувши се са мнош, капетан Момир испи на душак своју чашу, па онда махну руком, као да би хтео да одагна неке осећаје, од којих му је било неугодно на души.

— Да пређем на ствар. Ја сам тог јутра осетио, да се у мени родио један дотле непознат осећај, ја сам заволео. Она је била учитељица. Доцније ми је причала, да ме је скоро сваког јутра посматрала са свог прозора кад бих се из кафане враћао. Слушала је о моме лудом и бесциљном животу, и то ју је болело. Волела ме је и жалила. Није имала код себе никога свога: мајка јој је била у Београду са братом, који је учио технику. Било јој је тада

двадесет година и предавала ми се потпуно. Волела ме је лудо и страсно, уверена да је у мени нашла правог човека, идеал и испуњени сан младих година. Неколико месеци ја сам био срећан и веровао сам, да сам најзад пронашао циљ живота. Али како је мало требало, па да увидим каква сам кукавица и слабостиња био?! О, Милутине, никад ми немој говорити о нашим карактерима, о поштеној речи и благородности срца. Ми смо толико искварени, толико неваспитани, да изгледамо права чудовишта. Није мој случај усамљен: такве гадости дешавају се сваки дан у овој нашој благословеној мајци Србији...

— Дакле, слушај! Кад ми једнога дана Лепосава, тако се она звала, рече да се осетила мајком, ја сам је тупо погледао и знаш ли шта сам тад помислио? Помислио сам, да хоће да ме уцењује! То је била последица мога, управо нашег разришеног и блазираног друштвеног живота, у коме се учимо да на све ствари гледамо са рачунског гледишта. И ја сам на крају крајева био само један ћифта у униформи. Место да сам тада учинио оно, што би се у поштеном свету сматрало као најсветија дужност, ја сам на један мах охладнео. Окренуо сам се старом животу: картама и кафани. Али што је најгоре, постао сам лажов. На сва Лепосавина преклињања и молбе да што пре учиним оно, што би је спасло срамоте, ја сам јој одговарао да ништа не брине, јер је ја толико волим, да ћу учинити за њу све, па макар морао и мундир скинути. И она ми је, сиротица, веровала...

Раскопчавши блузу, капетан одахну дубоко и затим покри лице рукама. Чуо сам како шкрипи

зубима, да би задржао јецање, које је навирало из дубине груди док су му се широка плећа тресла као у грозници. Тог човека гвоздених живаца савладале су успомене и бол, који је потицао због учињене погрешке.

Био сам дирнут и нисам могао ништа да му кажем.

Најзад, он је подигао главу и у његовим очима понова засија самопоуздање и пркос. И да би загладио мучни утисак, он поче јако да лупа песницом по столу. Келнер крмељивих и саних очију поплашено дотрча и прихвати празну боцу, коју му капетан пружи.

— Донеси још вина, момче! Али не. Донеси онај велики бокал. Хоћу да се напијем!, — и један чудан осмех прелете му преко лица. Био је то горак осмех, осмех којим се тај тајанствени човек сам себи подсмевао.

— Ја ти свакако постајем досадан, Милутине? Готово да прекинем ову причу, која на крају крајева нема у себи ничега особито узвишеног.

На моје дуго наваљивање и молбе попустио је, и наставио своју тужну историју.

— Једне ноћи сео сам за карташки сто са своја два друга. Имао сам код себе много новаца, јер сам из завичаја добио наследство некаквог умрлог стрица, на кога сам потпуно био и заборавио. Играли смо на велике суме, и ја убрзо изгубих све до последње наре. Почео сам да играм на реч, и кад је кроз прљаве кафанске прозоре почела да пробија светлост зоре, ја сам изгубио целу годишњу плату. И тад је дошло оно, што је у мени оставило не-

изгладиву одвратност и презирање према нашем друштву: приметио сам, да су карте с којима смо играли, биле нарочито обележене. Приметио сам тај ужасни и подлачки факт и сувише доцкан, кад сам већ дао и оно, што нисам имао код себе. Тада сам, бесан и запрепашћен плунуо у лице обојици другова и излетео из кафане.

— Кад сам дошао кући, даде ми газдарица једно писмо, за које ми рече, да га је још синоћ донео некакав дечко. Моја зла судбина хтела је да ме у један исти дан потпуно дотуче. У писму ми је Лепосава јављала: да је пре три дана родила мушкарца и да је дете дала на чување једној сиротој праљи, негде на крају Ваљева. Што се тиче ње, она ме моли да јој опростим што ми досађује и да, у опште о њој не бринем...

Моји живци били су толико отупели, да ме то писмо није ни најмање потресло ни забринуло, и ја сам као обично пошао у касарну. Ишао сам оборене главе као какав злочинац и мислио на освету. Ковао сам планове да оној двојици другова, који ми на непоштен начин узеше новац, вратим жао за срамоту. Из тих мисли тргло ме је тандркање и лупа простих тарница. Подигох главу и спазих у колима полунаго женско тело. За колима је ишла радознала гомила и хучно расправљала о узроку несреће. На прљавим колским даскама лежало је њено, Лепосавино, тело, мртво, охлађено и бело као мермер. Њена дугачка и густа коса висила је из кола и остављала мокар траг по калдрми. Тога јутра нашли су је на спруду покрај Колубаре.

И тог момента, кад сам видео мртво тело које

ми се некад предавало и које сам грлио, у мени се нагло разбуди још оно мало неисквареног осећања, и ја хтедох да потрчим томе хладном и младом непомичном телу. Хтео сам да паднем на оне верне и поштене груди, да се заплачем и да од ње мртве замолим за опроштај. Али сам се брзо тргао. Задржао ме је онај лажни фарисејски стид од те гомиле, која би ме зачуђено и с подсмехом гледала. И зар би имало смисла, да један официр ту на улици рида и плаче над некаквом утопљеницом?! Шта би, забога, рекао свет и моји познаници?! О, кад би само знала наша сирота и честита женска створења, какве дрошке у место срца носимо ми мушкарци у својим грудима, бежале би далеко од нас, као од прокажених.

— И док су грубе тарнице са мртвим телом јуриле у полицију, ја, убица те несрећне девојке, ишао сам спокојно у касарну да тамо војницима говорим о љубави према Отаџбини, о части и о поштењу . . .

— Али тај догађај ме је ипак толико потресао и утицао на мене и моје живце, да сам пао у постељу. Једва сам се отргао из наручја смрти, и у бунилу, које ме је дуго у болести држало, стално сам видео мртвачко и унакажено Лепосавино лице. Кад сам устао из постеље, отишао сам на гробље, и ту на њеном гробу сит се исплакао. Тај дан сам осетио у себи једну нову снагу и чинило ми се, да је оно моје старо ја умрло заједно са оним, што је раније било.

— Брзо сам решио, шта ми ваља радити. Написао сам рапорт и тражио премештај. Добио сам га брже,

Било је скоро три сата по поноћи.

Звезде су почињале да губе свој сјај, и на истоку се руменило. Осећали смо да нам у лице удара јутарња студен и свеж мирис од орошене земље.

Прлазили смо уским сокацима, чије су баште и воћњаци почињали да се буде и шире слатко осећање новог, пробуђеног живота. Иза полутрулих ограда и плотова дозревале су шевтелије и јабуке петроваче, цветали у старинским и примитивним лехама каранфил и шебој и чуло се окретање чекрка на бунару, уз звонки кикот младих паланачких девојака.

Зауставили смо се пред малом и чисто окреченом кућицом. Капетан лагано притисну резу на вратницама и уђосмо у двориште. Кључем, који је извадио из џепа, он отвори врата од куће и тад на прстима, нечујно, пређосмо из предсобља у капетанову собу. У њој је треперила светлост кандила пред неком старом иконом, и осветљавала скромну али укусно намештену собицу.

У једном ћошку стајао је мали креветац и на белом и чистом јастуку почивала је плава детиња главица. Дуге трепавице правиле су сенку по пуначком, свежем лишцу, а мала уста била су у сну напућена као за пољубац. Коврцаве власи правиле су оквир том лепом и невином лишцу.

— Ето ти мога сина! Јели да је леп?, — шапутао ми је на уво капетан.

Место сваког одговора, ја се нагнух над креветац и пољубих малишана у уста. Дете се у сну насмеја и промешкољи. У капетановим очима сијала је срећа

и понос нежног оца, и он ме руком позва у другу собицу. Ту нађе боцу с ракијом, и наливши себи и мени по чашицу, замоли ме, да га чешће посећујем.

— Неће ти бити досадно сада, кад ме боље познајеш, — завршио је стискајући ми срдечно руку, кад сам се опраштао с њим.

1912.

Свете душе

Наша гломазна кола, у која су била запрегнута два мршава кљусета из возарског ескадрона, тандркала су и одскакала по неравном, цомбастом и замрзнутом друму.

Згрчени под арњевима од црне мушеме, ја и млади пуковски лекар пушили смо цигарету за цигаретом, ћаскали о догађајима у касини, жалили се један другоме на монотонију паланачког живота и оговарали поједине лепотице са последњег официрског бала.

С времена на време погледали би испод арњева на бескрајно дуга поља, покривена снегом и ледом, и отуда би нас ширио по лицу млаз студеног ваздуха, пуног игличастог иња. С леве стране друма једва се пробијао Тимок између ледених санти, које су стајале чврсто припијене уз стрмениту обалу. По која дивља патка, уплашена лупњавом кола, прхнула би преплашено са реке и њен крештави глас дуго би се разлегао немирним и хладним ваздухом.

Ишли смо на једно од наших удаљених утврђења, на коме је један војник из моје чете несрећним случајем био рањен, и због велике даљине и хладноће нису га смели сносити у варош. До наших ногу у колима лежала је платнена торба докторова, у којој

је била његова ручна апотека и инструменти, и из ње се ширио тежак задах јодоформа.

Доктор је тек од скоро дошао у наш пук, и како је свршио универзитет, то му је била прва служба. По озбиљности и узбуђењу, са којим се спремао на утврђење, видело се, да му је ово први пут да иде рањенику.

Уз пут смо сретали по која воловска кола натоварена дрвима, или би промакао по који војник гонећи мршаво кљусе натоварено храном за посаду на форовима.

Испред нас у колима, на предњем седишту, седео је и кочијашио Траило, војник из возарског ескадрона познат свима официрима из гарнизона, јер је он обично возио разне комисије. Његова широка леђа заклањала су нам цео видик и у исто време чувала нас од ветра, који нам је у очи дувао. На Траиловим чупавим веђама и чекињастим брковима нахватало се иње, и он је безбрижно певушио кроз зубе некакву песму из његовог краја, и у исто време мучио се да одагна дремеж, који је хтео да га савлада.

— Сам био пожарни, госпођин поручник, — правдао се он својим крајинским жаргоном, кад би спазио да сам ја видео, како он приклони главу и почне лагано да хрче.

Ја сам седео заваљен у угао од кола и занео се у слатке сањарије. Пред очима ми је непрестано лебдело једно мило лишће, и затворивши очи хтео сам потпуно да се предам заносној варци: да ме два голубија и детињска ока милују топлим погледом, и да у сновима грлим један витки стас утегнут

свиленим појасом. Тих дана рађала се у мени прва младалачка љубав...

Једно оштро и звучно: „стој!“ — које чисто као да долете до нас, трже ме из заноса и Траило затегнув дизгине, заустави кола.

На једно две стотине корака пред нама уздизало се огромно утврђење, покривено дебелим слојем снега, и на том снежном брду, као на пједесталу, црнила се фигура стражарева, који је стајао с пушком на руци. Према бледом зимском сунцу блистао је нож на пушци.

Из утврђења изађе командир страже, некакав голобрад и бледуњав поднаредник, и пошто му рекох одзив, уђосмо у фор.

Рапортирајући о стању страже, поднаредник ми је нешто уплашеним гласом причао, како је се десио случај са рањеним војником.

— Баш сам јутрос у зору сменио стражаре с бедема и као обично, испражњаване су предходно пушке пред стражарницом. Док су смењени стражари избацивали метке из пушчаних магацина, ту пред вратима умивао се Лека Јеремић из ваше чете. Тек одједанпут груну пушка у рукама Никодијевим, и ваш Лека поче да јауче, ухвативши се за прса, из којих удари крв. Унесмо га одмах у блиндаж, привезасмо му некако рану, и ето га и сад тамо лежи, — заврши поднаредник, показујући нам где да уђемо.

Закључих одмах, да се све то десило из непажње, и да је војник заборавио да избаци последњи метак из магацина, па је онда окинуо пушку из навике, и тако ранио несрећнога Леку.

У блиндажу, под бедемом, осећао се тежак задах од испарења и било је несношљиво топло и загушно.

У једном углу, на тврдој и прилично прљавој постељи, лежао је затворених очију Лека Јеремић, војник из моје чете. Било ми је необично тешко, што се баш њему десила та несрећа, и дође ми да засузим, гледајући његово младићско лице онако самртнички бледо. Био је он весео момчић, родом негде из Пореча, и ја сам га запазио чим је као регрут дошао у мој вод. Волели су га сви у чети, почевши од командира па до последњег војника. Ту љубав Лека је стекао са свога необично доброг срца и питоме нарави. Ја сам га толико пута гледао, како са неким од другова, негде у кућу касарне, дели последње остатке тајина или дувана.

Кад уђосмо у блиндаж, мрачни сводови одјекнуше потмуло од наших корака, и рањеник отвори очи. Доктор му поче да прегледа рану, и док је завлачио сонду дубоко у рану испод самога срца, Лекино бледо лице кривило се од бола, но он је ипак ћутао не пуштавши ни гласка. Приђох његовој постељи и ухвативши га за руку запитах га: како му је?

— Није ништа, госпо'н поручник. Ја сам се само био уплашио, — одговори ми он slabим гласом, а очи су му међутим речито казивале, какве физичке муке трпи.

Доктор ме, пошто је превео рану, изазва на страну, и шапатам ми рече, да несрећни дечко неће дочекати сутрашњи дан.

Неопажено за нама, увукао се у блиндаж и редов Никодије, чијом је непажњом Лека био рањен. Стојећи у једном углу, он је преплашено посматрао

шта доктор ради, док су му из очију лиле сузе и чуло се његово пригушено јецање. Ја сам с чуђењем посматрао, како се то велико и кошчато тело тресе од прикриваног и угушиваног јецања и душевног бола.

У томе га спази и Лека, па издигнув мало главу са јастука, поче ме шапатам молити:

— Молим вас, господин поручник, немојте Никодија за ово да узимају на одговор. Није ни он, сиромах, то хтео да учини. Божја воља. Не дајте да допадне у затвор, тако вам душе! Има стару матер и једну сестру, — девојченце тек. Ево, ја му с моје стране опраштам, — једва заврши Лека.

Нисам умео ни могао ништа да му одговорим, само сам му дуго стискао суву, врелу руку, док сам осећао како ме нешто под грлом гуши и очни капци почињу нервозно да играју, да би задржали сузе.

Једва сам чекао да доктор заврши давање упустава поднареднику, па излетех из фора на свежи, оштри ваздух . . .

Док су наша кола јурила друмом, лево и десно од нас мирно и достојанствено ширила се пространа Тимокова долина, по којој су се као гаврани местимце црнели убоги кућерци и по која баштованска напуштена колиба.

Ветар нам је духао у очи и наносио на нас беле праменове одкидајући их са снежних сметова, који су се уздизали са стране друма.

И док је поред арњева тужно фијукало и ветар снажно ударао о кола, мени су у ушима непрекидно

брујале последње речи Лекине. Око срца ми је било неисказано топло, и пред очи ми је излазила слика његова, и он ми је изгледао некако узвишен и светао са својим бледим лицем и помодрелим уснама, које тихо моле опроштај за свога убицу.

— Није он, сиромах, то хтео да учини... Божја воља...

1910.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДНЕ ДОМАНОСТИ“
БЕОГРАД

Војничка идила

Наша стара касарна, ограђена живом оградом и опкољена њивама кукуруза, добије сваког празника неки свечани изглед.

Чим се раном зором почисте собе, наместе и уреде постеље, и почупа трава ижђикала по дворишту, одмах се збацују с леђа прљаве од зноја и прашине платнене блузе, и облаче нови плави копрани, чије су јаке тако лепо и јасно црвене.

Сва војничка лица, глатко избријана, сијају од неког потајног очекивања, надања и блиске радости. Тих дана изгледа да и летње, велико и златно, сунце веселије сија и греје овај Божји народ, растурен по дворишту озбиљне и мрке касарне.

Недељом и празником нестаје и оне затегнутости између млађих и старијих; официри гледају на своје људе благим и пријатељским погледом, опраштајући им и заборављајући све оне мале и безбројне грешке, учињене на учењу и ратној служби. Тада сву ту бујну и свежу младеж, сабијену међу хладне касарнске зидове, као да везује чвршће једна јача породична веза, која долази од сличних осећања и жеља, јер у те дане сви они очекују да им из околних села дођу на виђење родитељи, браћа, сестре и жене.

Док још трубач са касарнске страже и не по-

мишља да засвира јутарњу молитву, већ се касарни са разних страна примичу гомилице, које се шарене од плавих јелека, зубуна, шамија, везених гуњаца и белих шубара.

Уза саму ограду око касарне има неколико дудова, младих и кржљавих, али чије лишће даје довољно хлада, да се у њему може интимно да руча и тихо разговара. Ту се заустављају гомилице, збацују се бисаге с коња и стрпљиво се очекује да из касарне изађе син, брат или муж.

Дотле се по војничким собама у касарни нервозно отварају мали сандуци, чисти одело, притежу опасачи и грубим четкама глачају чизме.

— Капларе, молим вас да изађем под дудове. Дошли моји из села, — то се питање понавља свуда у свима четама.

О, колико страха, стрепње и скромне понизности у тим молбама за излазак! Дали ће га каплар пустити? Да није случајно нешто љут на њега? Јест, Бога ми, сећа се да пре неку вечер није добро очистио цокуле. Памти ли то каплар? Свеједно, почастиће га којом добром цигаретом, те ће му омекшати сурово капларско срце.

И када се најзад добије допуштење, тада се ведрога чела и уздигнуте главе журно корача кржљавим дудовима, из чије се сенке мило смеше два материна топла ока, или тајном и необузданом чежњом севају црне очи младе женице. Тад ноге механички убрзају кретање, лицем се разлива осмех среће и са усана давно неказана реч.

— Мајко!

— Сине мој!

И грубо ошишана војникова глава зарива се детињском навиком у смежурана материна недра, а две сухе и жилаве, али топле и нежне, руке милују младића по коси, плећима и опаљеном лицу.

Или се стидљиво прилази, због оца или брата, младој жени остављеној пре неколико месеца, кад се полазило у војску. Он осећа како на њој задрхће једра снага при додиру његове снажне руке, и како се очи обарају земљи, да сакрију пламен дуго уздржаване страсти и жељкања.

— Како си, Цвето?, — пита млади човек, привидно миран, да неби одао своје узбуђење пред оцем или старијим братом.

И за час се по угаженој трави рашире танке шаренице, из торбе се вади још топла погача и заструг са кајмаком; из поцрнеле старе чутуре, која се већ толико година предаје с колена на колено, удари мирис јаког вина, сачуваног из старих добрих времена. И ногу подвијених под себе, погрбљених леђа, седећи тако да им се главе додирују, ручају они уз тихи разговор о кући, берићету и стоци.

А над пространим пољем, њивама и малом варошицом блиста раскошно јулско сунце, трепери усијани, мирни ваздух и чује се зујање телеграфских жица.

Пред подне одлазе из касарне официри, и са осмехом пролазе поред малих шарених гомилица. Тада сељаци устају и високо подижући шубаре с главâ, називају Бога. Војник скаче са земље поздрављајући официра, а по која младица стидљиво прилази збуњеном поручнику и хоће да га пољуби у руку.

— Изволи, господине, да пробаш мало од нашега кајмака. Дао је Бог и мало вина. Деде, служи се шта ти је воља, — јавља се крупан, просед сељак опуштених бркова и питомих очију. Он намешта поред шаренице свој гуњац, и нуди младог официра да седне.

Снебивајући се мало, поручник најзад прилази и стојећи ломи прстима погачу, док му старица услужно додаје пилеће крило или заструг.

— Како вас слуша мој Рајко? Може ли што бити од њега?, — пита сељак са неким устезањем.

— Дobar је то војник; послушан је и вредан, и на јесен ћемо га унапредити за каплара, одговара официр, да би умирио и овеселио ове добре људе.

О, дали је он слутио колико је среће и поноса улио тим речима у брижно материно срце?! И са колико топлине, љубави и материнске гордости погледаше тад старичине очи у поцрвенелог војника!

— Знаш, господине, и ја сам ти био двајесник у турском рату. Друго беше онда: пушке капсларе или пибодуше, ми ненаучени на фронт и дисциплину, — па мука жива. Али сад је добро. Војска нам има добро оружје, одевена је и обувена, а Бог да поживи наше офицере, — ту подиже руком шубару, — добро нам уче децу. Ми старци смо своје одужили, сад гледајте ви, роде, да осветлате образ, — говорио је сељак разнежено пружајући чутуру поручнику.

Било је нечег срдачног, заједничког и великог у том пријатељском разговору простог сељака и официра.

Гледајући у ту малу, суву и жустру старицу, младом поручнику је излазила пред очи слика његове

мајке, миле и добре жене, која брижно мисли о њему у мирној старинској кућици, далеко тамо на обалама Дунава. И при поласку он се саже и пољуби жилаву и грубу старичину руку, док се она зачуђено и збуњено измицала . . .

И онда, када је сунце стајало на средини плаветног свода и са црквеног торња откуцавало подне, неодољиви дремеж наваљиваше на оцеве и мајке, и они спокојно задремаше у хладу ниских дудова.

Дали ли су спавали заиста, или су хтели да оставе саме стидљиве млађице и њихове мужеве, којима је под топлим зрацима сунца и од додира вреле женске руке постајао тесан груби војнички копоран?!

Тада се лагано и опрезно подизаху парови са земље и држећи се чврсто за руке, губише се у тамном зеленилу набујалих кукуруза, који се шире ка реци, као огромни ћилим.

Отуда се затим чуо пригушени врисак женски, и китњасте врхови кукурузних стабљика зањихаше се живо, и ако је ваздух био миран и земљу притискивала јулска тешка омарина. . . .

1912.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
БЕЛЕ ПОМЕНА
БЕСКОВА

Испуњени завет

Огњено крштење

Један за другим, у отегнутој колони од неколико километара, притиснути теретом шињела, муниције и оружја, дахћући од врућине и надчовечанског напора, паљени управним подневним зрацима сунца, — пели смо се уском стазом, усеченом између мрачног амбиса и каменитог зида суморне Плавице.

Осећали смо, како нам дрхћу колена од умора, дисали смо кратко под блузама мокрим од зноја, жиле на врату и слепоочницама шириле се и стварале нам несиносан бол. Фишеклије су нам немилосрдно притискале стомак, а упртачи, тврди и оштри, одкидали су рамена. Жеђ, несносна жеђ, сушила нам је грло и језик и усне су нам пуцале до крви.

Скоро је два сата, како смо растурили свој бивак, и не туривши у уста ни залогај хлеба ни гутљај воде, пошли усиљеним маршем. Пук је журио да на време заузме своје положаје у борбеном распореду дивизије. Требало је осигурати лево крило и бок, и ухватити везу са Рилском дивизијом, која је наступала Кочанима.

Уска стаза, каменита и на сваком кораку изложена од водених бујица, отежавала је наш марш и замарала нас до очајања. Почели смо да сустижемо војнике челних чета, пале од умора, наслоњене леђима

уз стрму литицу и згрчене да би направили пролаз нама. Раширених руку, главе заваљене и склопљених очију, они су личили на мртаце: жутих, измучених лица, уста искривљених и запенушених, лежали су они крај пута непомични. Некоме је ишла крв из носа или ушију, и само тихо јечање, — које јако подсећа на маукање тек на свет донетих мачића, — казивало је, да у тим мученичким телима има још живота. Пролазили смо брзо крај њих, отупели за туђи бол ради сопственог самоодржања, мислећи само на то: да сваки од нас може кроз који тренутак бити остављен тако исто својој судбини, као и ти несрећни дечаци, које журно обилазимо . . .

Јуче је пук прешао у дугом и напорном маршу око четрдесет километара.

Испред нас, тамо у плавкастој даљини где је Карадаг, не видимо ништа. Не чује се још ни један пуцањ, који би нам навестио близину борбе и смрти, — али ми тај злокобни час осећамо баш у тој перфидној тишини, осећамо га у ваздуху, у својим живцима и мозгу. Та неизвесност, која долази од очекивања нечега страшног и невиђеног, држи нам живце напрегнуте и зато механички идемо напред, изнурени до крајних граница али једном чудном журбом.

Кад смо пре једног сата пролазили кроз село, прво после Кратова, дочекале су нас гомиле сељака, жена, девојака и деце. Са полусрушене цркве звонило је звоно, и жене су се крстиле благосиљајући нас.

И сад, кад смо се већ испели на оштри, зупчасти гребен Плавице, ми чујемо како далеко за

нама, тамо у долини, чудним и гробним гласом звони, звони...

Зауоставили смо се позади оних огромних стена на Плавици, које су нам из далека личиле на огромне куле или турске мерџезе. Свуда испред нас и иза нас, докле се оком могло разгледати, растао је непроходни *чечвар*: ниски жбунови, прирасли један уз другог, бодљикави и непроходни. Поцепаних чизама, цокула и одела, и искрвављених руку и лица док смо се пробијали кроз шибљак, стајали смо ту заклоњени, збијени у редове и чекали. Часовник је показивао дванаест. Сунце је својом врелином продирало у мозак, са нас је лио зној и ми смо бацали са себе на земљу увијене шињеле, торбе и ранчеве. Иза нас, на неколико стотина метара, по једном пропланку спокојно се напасало напуштено стадо оваца, и злокобну тишину у ваздуху прекинуло би по који пут тужно блејање.

А доле у селу је и даље звонило. Изгледало нам је, да се тамо уз звуке звона моле за нас стотинама простих душа...

Наједанпут, до нас допре добро позната отегнута команда и потмуло, лагано клопарање. Окренусмо главе на ту страну. Једна пољска батерија, чије су топове привезали конопцима, покушава циновским напрезањем да се успужа десно од нашег положаја. Запрега је код сваког топа удвостручена: опружених вратова, очију исколачених и затегнутих удова и мишића до прснућа, — напрежу се племените животиње да уз стрмен извуку тешки терет. Артилеристи уз псовку и првозну ларму ударају камџијама јадне коње, док остала послуга конопцима

задржава топове, да се не сурвају у бездну. Једна чета се одваја и слази батерији до помаже извлачење.

Тад један крик, лудачки и страховит, проломи се ваздухом: тресак, котрљање, прасак од ломљења стабала и јаук потресоше мртвачку тишину. Један топ са запрегом и два војника сурвао се доле у понор. И кад је опет завладала тишина, чуло се из мрачног амбиса, зараслог у шипражје, само тужно њискање коња и дивљачко људско јаукање, које потреса мождине...

Најзад је дошло оно дуго очекивано, незнано и страшно...

Док су чете за четом мучећи се и пробијајући се кроз непролазни шибљак, заузимале одређене положаје, једна наша брдска батерија, добро заклоњена и маскирана, отвори ватру на турске положаје. За тренут ока се над мрким Карадагом забелеше мали облачићи дима од шрапнела, и полетеше у вис стубови земље и камења од експлозије граната. На целом фронту тада загрме артилеријска паљба, која ми је тад изгледала као страшна увертира смрти.

Две турске батерије, које смо јасно видели догледом иза села Кондина, одговорише одмах својим шрапнелима и гранатама, чије смо језиво зујање слушали изнад наших глава.

Чете постројене у оном чечвару у водним колонама, чекале су...

— Командант батаљона позива све командире,
— чујем глас једног ордонакса, али га не видим.

Браћам се после неколико минута својој чети,

и покушавам да прикријем узбуђење пушећи нагло цигарету.

— Чета је одређена у први борбени ред. Први и трећи вод у стрељачки строј, остала два у резерву. Нож на пушку! — почињем издавање заповести за борбу, и ја чујем свој сопствени глас, али ми он изгледа некако туђ, непознат. Осећам у устима некакву горчину и језик ми трне; у глави бије нешто несносно, и чини ми се да не стојим на земљи, већ да лебдим у нечем ваздушастом и мрачном.

Најзад ме трза звекетање ножева, које војници намештају на цеви пушака. Гледам их: руке у нервозном дрхтању не могу да нађу грлић цеви, колена им такође механички подрхтавају. Сва та ћосава и младачка лица превучена су бледилом; видим их како сувим устима хоће да прогутају пљувачку које нема; очи неприродно раширене пред нечим што се до сад није видело.

А тамо испред нас ври један пакао од грмљаве, треска граната и ломљења шибља, камења и убогих сељачких колиба.

— Напред!

Повијајући се, као дуги редови јабланова, кренуше стрељачки стројеви низ падину Плавице, коју је требало прећи под кишом турских шрапнела.

Десно од нас заклокотала је већ брза пешачка ватра, од које је врило као у казану у овим каменитим кршевима.

Ишли смо несвесно напред, саплићући се по шибљу и грабећи да се из њега што пре извучемо. Наше суре стрељачке линије јасно су се оцртавале

у зеленилу, и непријатељ нас засу огњем и челиком својих топова.

— Трком! Држите десно! — викао сам, једва чујући самога себе од треска граната и шрапнела, који су експлодирали око нас и изнад нас.

Сјурили смо се једном лудом брзином напред и под ногама осетисмо меко тле пространих њива.

Тада ситним и кратким звиждањем нешто зале-прша око наших глава, праскајући као жабице и заривајући се у земљу. Личило је на ројеве невидљивих буба, које бесно налећу, цепајући ваздух оштрим и тврдим крилима.

Отегнути и високи звиждук пиштаљке, после кога стрељачки строј полеже по земљи, на самој међи њиве покривене стрњиком.

— Јединачна паљба! Косо десно. Осам стотина, почињи!

И лудо, бесно загрокташе црне цеви своју крваву песму. Тај хаос од паљбе, створене нашим рукама и оружјем, заглуши хуку и грмљаву и опи нас, занесе и загреја. Сваки заборави тог тренутка на себе: ниједан од нас није осећао да постоји као јединка, и у уморна тела и клонуле душе уђе једна нечувена и невиђена чудна сила. Лица се преобразише и све очи бежу упрте тамо напред, одакле је непријатељ укопан у својим рововима слао смрт нашим редовима.

Наједанпут, шта је то?! Као да нека невидљива рука силно измахује бичем изнад наших глава, затим оштро, кратко „фију, фију!“ и осећамо како нас удара по лицу заталасани ваздух.

— Гађају нас митраљезима. Трком напред!

И док јуримо стотину корака напред, хиљаду зрна у танком луку прелећу више нас и праве по њивама дугачке, уске бразде, правилније но што их рије рало убогог маћедонског сељака.

Крећемо опет напред. Иза себе чујемо јаук и завијање граната наше батерије, које прелећу преко наших линија; на центру чујемо праштање наших митраљеза. Стрељачки стројеви се скупљају, развлаче. Чете се међусобно мешају, јер наилазимо опет на шипражје и камењар.

— Која је то чета?

— Трећа првог... Погибе нам потпоручник, те се потикасмо...

— Останите код наше чете, док се не сврши борба...

Командант пука, исцеђен грозницом, слаб и блед, наређује да га на рукама носе напред код првог борбеног реда.

Један каплар, још дечко, леп као девојка и ви-так, — берберин из Ћуприје, — паде погођен у груди.

— Не дајте ме, господине капетане! — моли гласом који пара срце, и док му млаз крви шиба кроз рану и уста, он умире обасјан златом, које трепери на сунчевим зрацима.

— Јој, оде ми нога! — цвили један мали, дежме-касти каплар, грчећи се на стрњици од болова.

Избезумљени, запаљени, острвљени мирисом крви убијених другова, лица црних као земља, руку масних и отечених од пуцања, с пушкама које су се усијале, — трчимо бесно напред. Већ смо на стотину метара испред непријатељских ровова:

видимо како се издижу главе турских стрелаца, који нас гађају, чујемо слабе звуке њихове варварске музике, негде позади њихових ровова, која треба да их крене на контра напад.

Са нашега десног крила тада допире отегнуто: „ура!“

Механички, стежући грчевито усијану пушку, полетесмо напред, прихвативши пуним грудима бојни усклик. Закрвављених очију, успламтеле крви и оглувели од пушчане и топовске паљбе, нисмо видели ништа испред себе. Нисмо осећали ни препреке од шипражја, не видосмо ни крв која нам је текла из ногу, исечених о оштро камење. Рањеници не осећаху бол од рана, јер су још биле топле од крви која истиче...

Освестили смо се тек кад смо се зауставили испред празних ровова турских, у којима су остали само лешеве њихових убијених војника.

У даљини су се црниле гомиле, неуређене и избеzumљене од паничног страха, које су дивљим трком узмицале Овчем Пољу...

1913.

Ноћни препад

Лежао сам на бедном кревету, склепаном од полутрулих врата са неке напуштене куће у Евџилеру, и пушио. Пушио сам већ двадесету цигарету и испијао неznam коју чашу вина, покушавајући да разгоним чамотињу и неку чудну меланхолију, која ме је притискала као олово. Сан никако није хтео да се смилује на измучене живце, и ја сам се невољно превртао по постељи. Слаб пламичак лампе једва је кроз прљаво стакло осветљавао мрачну и суморну земуницу. Тежак задах на влагу и на нешто труло, као у костурници, тровао је плућа и сваљивао се на груди као мѡра.

Мој посилни Аксентије, завијен у свој шињел и згрчен као пас, лежао је близу самих врата и спавао. У своме болесном бдењу чуо бих с времена на време његов глас: говорио је у сну.

На пољу је била у велико ноћ.

Ох, те новембарске тракијске ноћи: кад дува црноморски ветар, пљушти киша и студен нам мрзне срж у костима! . . . Те ноћи, у којима са језом и слутњом полазимо на предстражу, у гробни мрак, у неизвесност, — лутајући по клизавом и мокром земљишту. Ветар нас немилосрдно шиба својим леденим замахом и оштрим као игле кишним

капљицама; ноге упадају до чланка у блато и воду; стропоштавамо се у напуштене турске ровове; очи напрегнуто гледају у мрак густ као тесто. Те страшне ноћи, дуге као година, у којима наши војници у својим рововима дрхћу од влаге и зиме, цвиле као мала деца, нервозно се трзају од ненадне светлости рефлектора, приљубљујући се уз мокре и прљаве ескарпе редута, — и најзад, сломљени, измучени и промрзли, падају у летаргичан сан, из кога се многи не буди...

Тек је други месец опсаде а ми већ почињемо да осећамо убиствено дејство те грозне војне. Док смо прошлих, октобарских дана прелетали као орлови са Црнога Врха на Овче Поље и маршовали Кратову и Кривој Паланци, — рат нам је изгледао као један фантастичан, заносан и никад не сневан сан. Наше младе душе опијале су се победама; груди су нам пуном снагом дисале ваздух македонских гора, и у фијуку граната и манлихерових зрна ми смо слушали тајанствену, давно очекивану и вечито лепу песму Слободе...

И после тог заноса, после једног ратовања које нам је личило на јуначку епопеју, довели су нас овде у опсаду, под суре бедеме турских форова, у земљу загађених вода, земљу без шума и опустелу, у царство маларије, колере и тифуса... Требало је познати ипак све страхоте рата: оно невидљиво чудовиште које нечујним ходом корача преко људских лешева, гаца по локвама крви, и својим полипским рукама сеје смрт по рововима, земуницама и пољским болницама...

Ситна, густа киша ударала је по земљаном

крову моје земунице, и ја сам слушао како ветар бесно дрма крилима војничких шатора, којима су покривене влажне рупе за становање. Чинило се као да невидљиве руке хиљадама прUTOва шибају по мокром и дебелом платну. И кроз ту немирну ноћ, која собом у овим нездравим пољима доноси мучење за душу, несаницу и тешке слутње, чуло се хрипање, дубоки кашаљ и јечање по нашем логору. Изгледало је да у овој ноћи духова и привиђења хиљаде сахрањених људи буде се у својим гробницама, и да се из њих разлеже потмуло клопарање костију и мртвачких сандука. И поред свију грозота које собом стварају топови и бајонет, ипак на живце најстрашније утиче, кад ноћу чујете ово хрипање и кашаљ тих живих сахрањених људи. Из сваког шатора и земунице трепери једна светлост лојане свећице или примитивне лампе, шушти полутрула и мокра слама, чује се пригушен разговор или мукла, суморна песма, — а изнад свега потмуло одјече болесни, сурови кашаљ који као да цепа прса, промрзла и разлупана контузијама, ветром и ударцима кундака . . .

Неколико снажних и неспретних удараца руком по вратима, тргли су ме из халуцинације. Аксентије се тромо подиже са свога лежњишта, подиже скакавицу на вратима и уз неизоставну псовку, која се тичала псећег времена, провуче чупаву главу напоље.

— Кој' си ти, бре? пита он сањивим и промуклим гласом.

— Ордонанс из батаљонског штаба. Нека ваш командир одмах иде команданту. Хитна заповест! — чујем одговор из тамне ноћи, испрекидан фијуком ветра.

Узео сам сабљу и револвер, навукао шињел и изашао.

Саплићући се о шаторске конопчиће, клизајући и упадајући у воду по ровчићима око шатора, посрћући под лудим ветром, — дошао сам најзад до командантове земунце. Врата су била на пола отворена и светлост једне лампе осветљавала је простор испред те кућице, направљене нешто боље но што су остале. Пред вратима је стајао један ордонанс коњаник из дивизијског штаба, држећи коња за узду. Био је сав мокар, вода се цедила с његовога шињела, улопаног блатом чак до бедара; плава капуљача сакривала му је лице, и ја сам видео само два мрачна ока, која су гледала тупо и резигнирано.

Унутра су већ стајала остала три командира чета. Звечних мамузама и поклоних се команданту. Он је седео на својој постељи, пушио и био приметно блед. У руци је држао депешу на црвеном бланкету.

— Господо, наређено је да ноћас наш батаљон изврши једно рекогносцирање у правцу Екмекчикеја и Могиле. Време тога препада одредиће се телефоном. Звао сам вас да се договоримо о начину извршења, — рекао нам је командант и извукавши из торбе карту тврђаве и околине, руком нас позва ближе.

Глава нагнутих над карту, премештајући се нервозно с ноге на ногу, пушећи и пијући коњак, којим нас је командант нудио, ми смо држали један мали ратни савет. Неколико кратких напомена, одређивања правца свакој чети, уговорени знаци, — и наше саветовање било је готово.

— Идите својим четама, припремите људе и чекајте. Писак моје пиштаљке биће знак за полазак. Сад је тачно једанајест часова, сравните! Нека нам је Бог на помоћи. Дајте да се поздравимо, ми се у овој поганој ноћи више нећемо моћи да видимо.

Ја сам зачуђено гледао тога плавог, иначе тихог човека, који никад није био сентименталан. Његове плаве очи гледале су те вечери некако тужно и болећиво у нас четворицу, и рука његова топло је и снажно стискала наше, кад смо се праштали по свршеном послу.

Отишао сам својој чети и позвао оба водна официра и подофицире. Наредио сам да се људи без велике ларме избуде и да се спреме за покрет.

— Нека седе у својим земуницама у пуној спреми и са оружјем. Немојте им говорити ништа о нападу. На знак командантове пиштаљке изведите своје водове на линију нашег главног положаја. Одатле ће се чета развити за борбу.

Нисам хтео нарочито да обавештавам своје војнике шта ћемо ноћас радити. Знао сам да дуго чекање, неизвесност и запетост од очекивања изнурава до последњих граница и ствара страшну малаксалост воље. Живци тих људи и иначе су искидани од дугога бдења на предстражама, стално трзани експлозијама граната и шрапнела којима нас противник обилно засипа, — и нашто онда да им још ја стварам неколико страшних часова, који предходе поласку у смрт?!

Поставио сам стражара пред земуницом и завукао се понова у тај мемљиви гроб живих мртваца.

И тада је наступило оно, што је немогуће описати

ни испричати. Настали су минути дугачки као сати, а сати се отезали као вечност. На одмор се није могло ни мислити. Цигару за цигаром сам механички пушио, палећи једну на ватри друге. Кидао сам листове из ратног блока и писао писма; прегледао по стоти пут свој револвер, шетао погрбљен у ниском простору и наређивао Аксентију, шта да ми спреми у торбу.

— Метнуо сам завој за ране, флашицу коњака и муницију за револвер. Друго ви ништа и не треба. Ово је да Бог сачува! Од како дођосмо у ово проклето једренско поље, не дадоше нам још да дахнемо душом. И за кога све то?! Сигурно ће Аксина њива бити већа, ако ови Бугари добију Једрене! Хоће, ако ти не треба! Него се ви пазите, господин поручник! Немојте као прошли пут. Кад легну војници, лезите и ви. Сигурније је, брате!, — слушам како верни човек у своме углу срдито гунђа. Молим вас да ноћас и мене поведете собом. Ја ћу као ордонанс, тамо крај вас. Требаће вам можда штогод, а који други може да вас боље послуша од мене? Немојте ме остављати овде, — и његов глас се лагано разнежавао, док ме је гледао молећивим очима . . .

О, то чекање пред борбу увек је страшније по сами ужаси борбе. Визије, слутње и питања: шта ће бити, хоће ли се преживети и тај дан, — замарају мозак и душу и растрзавају живце . . .

Незнам колико сам дуго пробденисао, и ваљада заморен, опијен оним дуваном и коњаком, задремао сам на постељи. Није то био слатки, пријатни дремеж, који дође као окрепљење премореном телу и

души, већ је то било некакво грозничаво бунило, пуно привиђења и утвара. После таквог сна устаје се обично са отеченим очним капцима, са главо-бољом и малаксалом снагом.

Писак пиштаљке, оштар и протегнут као крик барске шљуке, који одјекну у ноћи тајанствено и кобно, дирну ме чини ми се у мозак. Скочих са постеље и погледах у часовник: три после поноћи.

Бацих на себе шињел и прописну спрему, и излетех напоље.

Тамо се већ у густом мраку и мртвачкој ноћи осећао покрет хиљаду људи. Пригушене команде подофицира, трескање оружја, звецкање чутурица и грубе псовке мешали су се са пљуштањем кише и жалосним завијањем ветра. Људи су се саплитали и падали преко ашова и пијука, сложених око шатора после јучерашњег утврђивања; чуло се уздржавано кашљање и болно стењање оних који су се при паду убили.

Постројио сам чету у водну колону и кренуо је, полако и пипајући, главном нашем положају.

Дошли смо до стрељачких ровова и спустили се у њих. Требало је остати ту до даљег наређења. Сео сам на један сандук с муницијом позади својих људи, и дигнувши јаку од шињела, очекивао. Лево и десно слушао сам како се примичу остале чете, и чуо како капетан *Бригада* ласка својој чети.

— Тако, тако јунаци! Водем да видим ред код мојих војника. Ви сте гарда Наполеонова. Са вама ћу ноћас узети на јуриш Шјатан-Тарлу, па макар га цела турска армија бранила.

Но кад му предњи редови почеше падати у по-

мрчини преко гомиле наслаганог алата и корпи од прућа, тад се плусак псовки изли на „гарду Наполеонову“.

— Кокошари левачки! Мечке сељачке! Дижите се из тог блата и тих рупчага, иначе ћу вас све стрељати!, — грдио је пуним грудима честити капетан, кога смо звали Жика *Бригада*, који је и поред све строгости имао највише љубави за своје људе и једну лудачку храброст у срцу.

Ситна кишица је падала одмереним темпом и ветар је почео да се полако стишава. Осећао сам како ми капа и шињел отежавају од воде која се у њих упија. Испред себе, у рововима, чујем шапат војника, који нагађају циљ ове ноћне узбуне.

Шта ли чекамо сада, Боже мој? . . .

Тамо, далеко испред нас, где су наше предстраже, засветли по који пут пламен прикривене ватрице, зачује се отегнути узвик каквог залуталог војника или усамљени пуцањ пушке. Какав стражар, потпуно сâм и уплашен слутњом или привиђењем, гађа из своје пушке негде у густо, бескрајни мрак...

Најзад, ненадно и као електрична варница нагло, засветли десно од наших положаја један румен и жућкаст колут светлости. То је далеко, чак тамо где се Марица подмукло и нечујно провлачи кроз редове врба, топола и чувених тракијских дудињака. Затим се разли по ноћи топовски пуцањ, отегнут и потмуо као подземна тутњава. После њега блеснуше још неколико сјајних и црвених сунца, — и са те стране загрме једна развучена, непрекидна канонада.

Код нас настаде једно приметно комешање. Слутили смо, да ћемо и ми сада напред.

Три отегнута писка из пиштаљке, који су нам крај ушију пролетели као звуци јерихонске трубе, наређивали су нам: крећите напред!

Као авети, нечујно и опрезно, изађоше из ровова мојих две стотине људи. Спуштајући се благом косом у поток Кара-Смаил, развијали су се водови у стрељачке линије. Како је ноћ била непровидна а терен без иједне уочљиве тачке за оријентацију, људи су ишли чврсто збијени један уз другог. Наше смо патроле само наслућивали испред себе, и оне су се као дивље мачке пробијале невиђено кроз мрак. Чули смо само опрезно шљапкање цокула по барицама и тихо довикивање вођа патроле, које је личило на шапутање духова.

— Пст! Држи право, тамо су наше предстраже!...

Заборављали смо тада на сав умор, на неспаване ноћи, на болове у ногама, прсима и промрзлим рукама. Пушка се грчевито притезала уз бедро и дрхтавим, нервозним рукама пипао се нож, оштар као змија, да би се уверило стоји ли добро учвршћен на цеви.

По неком урођеном нагону свако од нас осећао је, да ће иза овога доћи један страشان олуј, који ће нас завитлати, треснути као поносите борове и развејати наше снове, надања и очекивања као сапунске мехурове.

Прошли смо линије наших мртвих стража, где су нас чекале мрачне, тамне гомиле, у којима никога не распознавасмо. Био је то наш први батаљон.

И у брзом пролазу доживасмо по имену другове своје, рођаке, комшије са села. Неми стисак руку, топла жеља за успех, загрљај са оданим пријатељем, — били су можда последњи опроштај. Опроштај уграбљен као пред смрт...

На фронту стражарских одељења заустављају се дуги стрељачки стројеви наши, чутурице се међу у торбице да не звецкају, чује се отварање затварача на пушкама и шкрипа шаржера, који своје метке спуштају у магацине пушчане. Пешеви од шињела загрћу се ради лакшег кретања, шајкаче се набијају на уши, притежу се пређице на цокулама и кајиши на опанцима.

Дотрчава до мене ордонанс, уплахирен, задуван.

— Јесте ли ви командир четврте чете? Наредио је командант да крећете напред.

Не видим му лица, — видим само једну тамну људску прилику и чујем његов глас.

Полазимо напред.

Од прилике смо на четири стотине метара од турских предстража.

Тамо код њих не види се ништа, чујемо само звецкање ножева код њихових стражара, који сигурно безбрижно шетају позади својих ровова.

Прикрадамо се као змије пузећи и ослањајући се левом руком на мокру, блатњаву земљу. Вероватно прелазимо преко какве њиве, јер осећамо како нам се оштра стрњика забада у дланове и нешто топло, густо капље из наших прстију.

Покушавамо, да не пустимо од себе ни уздаха. Кашаљ угушујемо још у самим грудима; вучемо се

по земљи да не бисмо ногама газили по стрњици, која пуцкара.

Стој! Пст! Пст! Лези доле!

Три кратка пуцња, али не из пушке, и у небо сукнуше млазеви црвене светлости од ракетли.

Опазили су нас, осетили.

Турске предстраже ракетлама су јављале форовима, да се ми приближујемо.

И тад као огромно сунце блесну са фора Карађоз-Табије рефлектор. Његова силна светлост, ненадна и издајничка, засену нам очи, збуни нас у почетку.

Лежећи на мокрој њиви, припијали смо се уз земљу својим телима, износећи пушке испред себе.

Тада испред нас прсну нешто огромно, забљешта бенгалском светлошћу, учини нам се да гром пуче, и засуше нас читаве гомиле земље, песка и камења. Преко наших глава полетеше парчад гранате са фијуком, од кога се ледила крв у жилама.

После прве гранате долетела је друга, па онда читав рој...

Како само знају овако тачно одстојање и место где смо?!

— Напред!

Један узан, али бескрајно дугачак пламен севну испред нас, као да из земље излази. Њихова пешадија на целој линији отвара брзу ватру.

Рефлектори, једни са форова а други са минарета Селимове Џамије, светле трајном, јаком светлошћу, и ми видимо испред нас како се црни злогласна и крвава Могила. У почетку опсаде, на

Могили је страдао наш први батаљон у првом окршају с Турцима.

Десно од нас, тамо где је Дунавска дивизија, артилеријска канонада постаје све бешња.

Око нас пршти земља од хиљаде турских зрна, граната и шрапнела.

Према светлости рефлектора видимо, како поједини рањени војници стиснутих зуба привијају ране.

Осећа се већ задах, онај карактеристични задах људског меса и крви, који удара на нешто кисело, отужно и устајало...

— Нико пушку не сме опалити! Удрите само ножем. Трком, марш!

И без реда, у гомилама, са лудом брзином коју ствара блискост опасности и нагон самоодржања, сјурише се чете, водови и десетине турским рововима.

Тада ми се учини да обневидех. Грчевито сам стезао у руци револвер и измешан са војницима трчао напред. Чуо сам око себе дивљачко, животињско јаукање, грозну псовку и онај чудни шум, који долази кад се нож зарива у месо и шкрипи о ребра или рамена...

Чуо сам још последњи пут једну експлозију, која ми је потресла све живце и мозак. Затим сам осетио да ме нешто гуши, налик на запаљени сумпор, и један силан потрес баци ме на земљу...

Кад сам отворио очи, већ је било почело да свиће.

Далеко, преко многобројних једренских минарета, на истоку оцртавала се на хоризонту једна бела и млечна пруга.

— Одступили су, господине поручнике, одступили! Ено их горе, где се уповавају, — чујем крај себе глас мога посилног Аксентија. Вас је само убила мало земља, хвала Господу! Ево вам мало коњака, — и његова топла и груба сељачка рука приноси ми устима стакленце са снажним пићем.

И као последњи одјек крвавог ноћног похода, чула се још по која пушка или је који усамљен топ слао смрт из своје дуге цеви оним гомилицама непријатеља, које су се пркосно уполавале на једно хиљаду метара од нас.

Негде у мојој близини један болничар ножем је парао чакшире моме трубачу Јанку, да би му превео размрсану ногу.

— Не мари то ништа побратиме, — теши га болничар.

— Море, кад је глава остала читава, а ногу нек носи ђаво! Него имаш ли цигару дувана?, — и шкрипање зуба Јанкових требало би да сакрије јаук бола, који хоће да се отме из груди, док му младићско, свеже лице облива мртвачко бледило ...

1913.

Мој посилни Богомир

Та четири дана, у којима смо били један крвав и очајнички бој, остаће ми вечито урезана у памети. Ја се и сада, када вам ово причам, стресам од визије оних грозота, проливане крви, унакажених људских тела, и у ушима ми још звони урлик топова, трештање митраљеза, људски јаук и крцкање костију. И сам се чудим, како тада од живчаних потреса нисам померио памећу...

Била је топла јунска ноћ пуна звезда и мириса на зреле кајсије, који је долазио из села под нама. Мистичну тишину те кобне ноћи с времена на време прекидао би псећи лавез доле у селу или једва чујни шум ноћних птица, које су прелетале преко наших бивака.

Неколико стотина метара испред нас биле су наше предстраже. Тавне силуете стражара кретале су се као авети гребеном, који се јасно оцртавао према хоризонту.

Могло је бити пола ноћи, и ја сам опружен на ћебету лежао крај мале ватрице, на којој је мој посилни у плеханој џезвици кувао кафу. Није ми сан никако слазио на очи, и ја сам занет у премишљање гледао у тавно небо по коме су титрале звезде. Испод мене, падином брда, низали су се

дуги и неправилни редови наших шатора, и мени је тада, ни сам не знам зашто, тај наш бивак изгледао као некакве гробље. Суморни и мртвачки бели изгледали су редови тих платнених кућица, које су верно пратиле српске војнике са Куманова на Једрене и са Прилепа на Драч.

Суво грање набацано на ватру прштало је и димило, док је у малој цезви весело струјала вода.

Гледао сам у младалачки профил мога посилног, који је нагнут над ватру био осветљен руменим пламеном. Поцрнело, мученичко лице, давно необријано. Разбарушена коса пада по широком челу, а испод њега грозничаво сјаје два плава ока. Верно као какав старински летопис, то лице прича о патњама једног зимског рата, о спавању на снегу и киши, затим о дугим маршевима, ноћима на предстражи, несносним врућинама на Овчем Пољу, о жеђовању, гладовању и страшној епидемији.

— Да вам направим слађу каву, господине капетане?

— Какву год ти хоћеш, Богомире.

— Ја бих за себе направио горку као чемер. Да га имам, сварио бих отрова да попијем, — пригушено је говорио он.

— А зашто то, човече?! Зар ти већ додијале муке овога рата? Ето видиш да то сви заједно сносимо, ниси ти један.

— Није то, господине капетане, и не дао Бог. Друга је мука мени на души. Казао бих вам, али шта ће вама туђи јад?!...

Изненадио ме је овај песимизам мога Богомира.

Био је то највеселији војник у мојој чети, увек на- смејан и готов на шалу. Знао га је цео батаљон, и сви су се с њиме интимно опходили. Родом из једног села у Левчу, имао је све особине људи тога краја: плаве и поштене очи, питому душу, љубав и вољу за музиком и развијено осећање дужности. И ако је био прост редов, он ми је први од мојих три стотине људи одмах пао у очи и заволео сам га. Док смо били у опсади под Једреном, једне ноћи је рањен у груди кад је чета била на предстражи. Одлежао је скоро три месеца у болници, у Мустафа- Паши. Био је на боловању код куће и дошао у чету крајем маја. Видећи да је јако ослабио, узео сам га за посилног, да бих му мало олакшао и сачувао га од тешке службе. И одмах сам приметио, да је собом од куће донео и неку меланхолију и мрзовољу. Он је се усиљавао да буде као и пре весео, али су му шале и веселост били натегнути и нису ишли од срца.

Нарочито последњих дана, пред фатални препад, био је мој Богомир туробнији но икад. У његовим покретима било је нечега несигурног, очи су му изгубиле ведрину и постао је ћутљив.

И ја сам био радознао да сазнам узрок његове туге, хтео сам да чујем шта се догађа у једној сељачкој, осетљивој и примитивној души. Рат човека претвара у крволочну звер само по ономе, што је он ради самоодржања принуђен да чини, а у самој ствари он га подетињи. Постајемо сујеверни, побожни до биготизма и радознали на сваку ситницу. Рат зближује људе: интимне ствари поверавамо човеку, кога раније никада у животу нисмо срели, али је он у

часовима опасности уз нас, и ми с њиме делимо све невоље, ужасе борбе и блискост смрти.

И те лепе јужњачке ноћи, док је испод нас шумила Лакавица, моје се срце разнежило на примитивни и непознати бол мога војника.

— Зар ти тако мислиш о своме командиру, Богомире? Можда ћу ја баш разумети твоју невољу и учинити шта могу, да ти помогнем. Зашто скриваш од мене своје бриге и оно што ти мучи душу?

И док је изнад нас у одмереном ритму јездила ноћ, он ми је лаганим промуклим гласом причао узрок своје суморности и нерасположења.

Пред његов полазак од куће са боловања, жена му је пала у постељу тешко болесна. У селу је беснео тифус. Има двоје деце. Са браћом је у завади због имања. Он је морао натраг у команду, а жену је оставио бризи болећивих комшиница. Деца му мала и нејака: синчић тек у другом разреду основне школе. Имање му прилично велико, а сад треба збирати жетву. Док је жена била здрава, таворило се којекако: мало мобом, мало она са надничарима. А сад?!...

— Пре три дана добих писмо. У мога старијега брата откравило се срце са моје несреће, па ми пише и јавља, да су ми жени дани избројани. Вели, остала сама кожа и кости...

И да би, свакако, сакрио узбуђење, Богомир поче силно дувати у ватру, да су му жиле на слепочницама одскакале.

— Па зашто ми ниси то одмах рекао? Ево пустићу те на осуство још колико сутра.

Он подскочи са земље и стаде пред мене. Прав

као бор, руку опружених низ бедра, стајао је он прописно као на рапорту у касарни.

— Само то немојте, господине капетане! Мени и иначе пребацују, да сам много забушио. А знам и то, да је ова наша мртва стража овде преча но цела моја кућа. Ја сам чуо пре неки дан, кад је наредник Мирко читао новине, да Бугари хоће да нам отму ово, што смо добили од Турака. Па зар да ми друштво каже: ено га Богомир, опет се извуче! Остаћу овде с вама, докле се сви не распустимо...

И да није на мојим раменима било официрских еполета а на шајкачи кокарде, ја бих свом душом загрлио тога простог сељака и стиснуо му грубу и поцрнелу руку. Место тога, ја сам савладавши у себи човека и родољуба, хладним војничким гласом и са неколико стереотипних фраза, похвалио његово самопрегоревање и оданост служби.

— Стараћу се, гоподине капетане!, — одговорио је он тако исто војничком фразом, коју је правило прописало...

Болно и животињско јаукање одоздо из бивака запара ноћну тишину. Пожарни је трчао к мени задуван и уплашен.

— Господине капетане, наш поднаредник Адам добио колеру. Ено га у шатору превија се и повраћа.

Стрчао сам доле. Војници из поднаредниковога шатора поскакали на поље и преплашено зверају око себе. Наредих да се развали шатор и електричном лампицом осветлих лежишта. Очију готово испалих из дупља, модрих усана и лица, грчио се на оно мало сламе мој несрећни Адам, најмлађи и

најбољи подофицир у чети. Били смо већ отупели на овакве појаве те страшне епидемије. На шаторском крилу однели су поднаредника на пуковско превијалиште; сламу смо запалили а војнике из тог шатора одвојили из чете...

Било је два по поноћи.

Тромим кораком пео сам се своме шатору, крај којег је догоревала мала ватра. Танак стуб дима дизао се право у вис кроз мирни ваздух.

Још је било свуда тихо. Измучени и преморени, војници су спавали најслађим, јутарњим сном. Далеко на истоку једва се назирала уска бела пруга, која је наговештавала свитање.

И наједанпут као огромна светлост муње, тамо на југоистоку где је фронт наших предстража, сину један ватрени колут, од кога заблиста цео хоризонт. И затим одмах један топовски тресак, други и трећи, — онда урлик из хиљаду људских грла и испрекидана слаба пушчана паљба са наше стране. Мирни ваздух задрхта од прскања шрапнела, који су као безбројни свитци блескали у ноћи.

Оно што смо слутили, али у шта нисмо могли да верујемо, почињало је.

Свитао је Седамнаести Јун...

На нашу дивизију, која је држала један за њу несразмеран фронт од тридесет километара, ударили су те ноћи Бугари подмукло, са давно припремљеним планом и уређеним масама једне целе армије.

Линије наших предстража, танке и развучене, покушале су да даду отпор, и сви ти дивни људи, који су сањали о скором повратку кућама, пали су поклани, избодени ножевима и измрцварени.

На прихватницама, потпорницама и код резерве настао је хаос. Људи су искакали из шатора буновни и унезверени, трубе су пиштале на узбуну, топови и каре су трескали излазећи на положаје.

‘ Почела је неравна борба.

Три дана смо као избезумљени бранили стопу по стопу земље; повлачили се с положаја на положај; као дивљи зверови око којих гори шума, ударали смо лево и десно на зидове бугарских пукова. Гинули су нам војници са готово пркосним осмејком на уснама; официри су се убијали, да би избегли срам предаје. Вукли смо топове и митраље за рукама, не осећајући терет челика и гвожђа. Сунце нас је сагоревало, жеђ обарала као муве. Ваздух је би отрован кужним задахом на распадне лешине и на свежу крв и људско месо. Гледали смо са висова, како дивљи ополченци пробадају ножевима наше рањене другове, који су остајали иза нас, преклињући за гутљај воде. У нама је врло од беса и гађења на подлост. Сваки од нас на своме челу, у својим очима носио је исписану сопствену пресуду: умрети! . . .

Четвртог дана у зору, прикупљени на положају изнад села Пепелишта, ми смо са ужасом видели, да је од целог нашега пука остало ту свега три чете. Остало је изгинуло, рањено, растурило се и погубило у страшном хаосу тродневне битке. Од Бугара нас је раздвајала једна огромна јаруга, чија је противна обала била под шумом. Ми смо видели како се њихови батаљони и чете прикупљају позади шуме и спремају за напад. Срца су нам се стезала

од слутње: шта ће бити? Три изнурене, исцрпљене чете противу читава два пука!?

Прегледао сам чету и бројао људе. Још их је остало сто седамнајест. Где су остали? Погинуо, рањен, умро од колере, нестало га јуче — чујем мукле одговоре из проређених редова.

Капетан Данило намешта своја два митраљеза на самој ивици положаја.

— Имам само још тридесет реденика. Кад то потрошим, не рачунајте, господо, више на мене, — говорио нам је прибран и хладан као мермерни кип.

— Ево команданта дивизије!

И заиста, долазио је он. Пешке, само с једним ордонасом, пењао се к нама блед, очију мутних и крвавих од неспавања. Видео сам, како му доња вилица подрхтава и прстима грчевито гњечи цигарету, која се давно угасила.

Позвао нас је. Стали смо пред њега нас пет официра, остатак од оне сјајне и веселе дружине од пре четири дана, стали смо усправљени, пламених очију и готови да извршимо најстрашнију заповест тога човека, који је патио више но ми сви.

— Господо, — почео је пуковник гласом који је дрхтао, — решен сам да учиним последњи и очајнички напор. Хоћу да умрем са вама заједно. Ово што треба да учинимо више је но јунаштво, то је лудост и сигурна смрт. Али ако останемо живи, чека нас нешто горе него смрт: срам и понижење. Изгубимо ли овај положај, Бугари ће се пробити и заћи за леђа дивизији, која маршује да нас прихвати. Ви ме сад разумете. Наредите својим четама јуриш!

И тад се десило нешто, што ће историја први пут записати на својим листовима.

Три чете у развијеним фронтовима полетеше низ дугачку падину ка јарузи. Звуке наших добоша и труба, које су трештале на јуриш, заглушило је праштање наших митраљеза, чија су зрна оштро фијукала преко наших глава.

То што се десило кад смо трчали низ падину, ја не умест да опишем. Као да се цео пакао сручио на нас, тако нас затрпаше, засуше и залише милијони бугарских зрна, шрапнела и граната. Нисам видео ништа око себе, али сам чуо падање тела на земљу, дивљи јавк, бесну псовку и шкргут зуба. У ваздуху је цичало, фијукало и трескало.

Зауоставили смо се пред шумом. Даље се није могло. Цео простор под шумом био је поплављен градом од челика и олова. Гране су с праском одлетале; од хаубичких граната падала су читава стабла као секиром пресечена; кошуљице од шрапнела и парчад од граната заривала су се у дрвета као у сир.

Прикупио сам војнике и погледао тужно у ту неуређену гомилу од неколико десетина људи.

— Јунаци и браћо моја, нека вам је Богом просто! Спасевајте се како који уме и може, а ја ћу остати овде, па шта ми Бог и срећа да!

Осећао сам, да ми речи једва пролазе кроз стегнуто грло. Хтео сам да сачувам од смрти бар неколицину од оних три стотине снажних, наивних и честитих сељака, које сам пре десет месеца повео са родне груде.

Навикнути да ме свагда слушају, моји војници

ме погледаше мало зачуђено. У њима се неколико тренутака борио понос са нагоном за самоодржање. И пајзад, после претрпљених мука, страха и ужаса тродневне борбе, воља за животом пробуди се код свију њих, и они један за другим почеше се повлачити нашем левом крилу.

Остао је само један, — мој посилни Богомир.

— Зашто ти стојиш? Иди брже са осталима, док не буде доцкан! — покушавао сам да надвичем прасак и ломњаву око нас.

Његове плаве очи гледале су покорно и молећиво у мене, док је он клечећи иза једног старог храста покушавао да се заклони од зрна и убилачке ватре.

— Ја ћу крај вас, господине капетане! Зар да вас оставим самога сада, када вам је моја услуга највише потребна?! Недај Боже, да вас случајно рђане! Шта бисте онда? Свршиће се и ово чудо, па ћемо онда заједно натраг или напред, — како Бог рекне...

Десно од нас била је дугачка и уска њива засејана маком, који је био у цвету. Црвене као крв главице повијале су се од потреса ваздуха, и са њих су одлетали пурпурни и прозачни листићи...

Приметио сам да Бугари гађају сваког нашег војника, који се само појави иза шуме. Чим који несрећник почне да се пење уз падину, око њега запршти читав рој зрна и он пада погођен као дивљи голуб.

Легао сам на земљу иза једног полутрулог пања и очекивао. У руци сам грчевито држао откочен ре-

волвер, решен да себи размрском чело, ако бих пао у руке противнику.

Сунце је пекло, и његови зраци изгледали су као бескрајно дугачке усијане игле, које се забадају у мозак, тело и плућа.

На два три корака од мене издисао је један мој војник рањен у стомак. Риђ, дуге кудраве браде, лица црног као земља, он је био страшан. Пена му је ударала на уста и он је у безумљу и ропцу раздирао одело на себи.

— Воде, браћо, воде!

Богомир је чуо кукњаву тог несрећника, и пузећи као змија пошао је к њему да га запоји из своје чутурице. И на неколико корака од самртника, он се нагло претури на леђа, рашири руке, и на уста му шикну млаз крви. Једно залутало зрно ударило га је посред срца.

— Аа-ах!, — чуо сам само његов последњи уздах. Два-три грчевита трзаја и било је свршено. Отворених очију, као да се нечему чуди, остао је он лежећи на леђима, док је крај њега из отворене чутурице клокотајући отицала вода и натапала суху земљу...

Било је подне, кад с оне стране Пепелишта задрхта ваздух од хиљаде људских гласова.

— Ура! Ура!

Био је то узвик кратак, оштар и висок. Тако не вичу Бугари. Њихов бојни усклик личи на животињско урлање, и ја сам познао, да су то наши спасиоци. Била је то моравска дивизија, која је

после форсираног марша од два дана ипак стигла на време . . .

— — — — —

Вратио сам се после свршене борбе и бугарског одступања месту, са кога су се чуле наше трубе, које су свирале збор. Наше чете и батаљони прикупљали су се, и кад сам најзад пребројао своје људе, нашао сам да цела моја чета броји свега шеседет војника. Рекоше ми другови тада, да сам сав сед. То сам видео доцније и сам. Белину мојих власи у тридесетој години донео ми је последњи дан те крваве битке . . .

Кад су после два дана у пуку раздавали пошту, примио сам једно писмо за мога Богомира. Било је отворено и ја сам га прочитао. Писао му је синчић.

„ . . . Нану смо сахранили јуче. Ја и сека смо остали сами код куће. Господин попа ми је рекао да ти пишем, да узмеш осуство и да дођеш кући. Он ће ово писмо да преда на пошту. Дођи, тајко, одмах, јер је нас страх овако саме. Сека непрестано плаче и тражи нану . . .

1914.

Поднаредник Зарије

Спуштало се свеже јулско вече на врхове Коритника, на његове јелове и борове шуме, зелене пашњаке и на усамљене и по падинама растурене арнаутске куле. Чудне су и заношљиве те вечери у планини, кад око вас силније мирише шума на влагу и исцветали здравац, и цвеће на пропланцима и ливадама испушта свој последњи слатки и отужни мирис, пре но што ће да склопи крунице и да заспи. Изгледа, да са бескрајних висина после сунчева заласка слази нечујним ходом тишина и свија планину у невидљиви плашт. Закуте веселе и брбљиве зебе, сенице и косови, и престане упорно куцање детлића у древна стабла. Мека и кадифаста тама скрива око вас све предмете и даје им чудне, фантастичне облике. Хиљаде свитаца броде ваздухом кроз шуму, и њихово фосфорасто светлуцање ствара илузију једног другог неба, по коме трепере небројене звезде. У тој мистичној тишини планинске вечери, једва допире на висине потмули шум Дрима, и он изгледа као једва чујни шапат или тихо брујање које долази из невидљивих дубина.

Крај мале ватрице, која је пуцкарала у заклону једног великог дебла, седели смо нас двоје: ја и мој поднаредник Зарије. Цео дан сам провео обилазећи

своје страже крај албанске границе, и вечер ме је затекла на његовој стражи. Тих дана почињао је крвави рат на северу, украј Саве и Дунава, и ми смо овамо доле на југу појачавали опрезу и будним оком мотрили на дивљег и подмуклог суседа.

И ако сам био уморан од хода по кршу и козјим планинским стазама, ипак су ме чудно вече и чаша изворске воде освежили, и ја не осећах жељу за сном. Вессло су пуцкарале јелове гранчице на ватри, и подизао се у вис као стрела прав, густ и мирисав дим. Ваздух је био потпуно миран. Иза нас, око саме карауле, чуо се војнички разговор, тешки бџт чизама, клопарање дасака и шуштање сламе. То су војници спремали постељу за мене.

Седео сам на ниској треножној столици, и ђутећи пушио своју цигарету. Према мени седео је Зарије, са рукама међу коленима, згрбивши огромна плећа и загледавши се упорно у таму. Он је био окренут профилом к мени и светлост од ватре јасно је осветљавала његову суху, кошчату главу. Кукаст и овећи нос показивао је његово старинско порекло, — био је родом са Косова. Под набијеном на уши шајкачом севала су два црна ока дубоко утекла у главу, а дебеле и испуцале уснице, биле су вазда пркосно стиснуте, кад Зарије не би говорио. С једне и друге стране лица, одмах поред носа, стајале су у луку две бразде, а у угловима очију кожа је била збрчкана у ситне боре. Кестенаста коса била је прогрушана седином, а смеђи бркови расли су неувећено и личили на стрњику. Било је видно, да их Зарије није никад и ничим дотеривао и неговао.

На први поглед чинило се да у очима тога

грубог и простог човека светлуца израз тупе равнодушности, што је у осталом изражавала и цела огромна, уморна од мучног живота, Заријина фигура. Но кад би се он окренуо да својим црним и испуцаним рукама баци на ватру сухе гранчице, црвени пламен би осветлио његове мрачне зенице, у којима се скривала једна потајна туга, и она нејасна и вечита чежња за нечим недосежним, која се тако често сретa код наших ћутљивих горштака. Тај израз носталгије, покорности судби и благодати у питомих очима су одлика нашег намученог и трпељивог сељака.

Зарија је био стари граничар и сви војници у чети звали су га чика-Зарија. Примивши чету пре неколико месеца, примио сам и ја ту навику и тако га ословљавао, верујући да је он по годинама далеко старији од мене. О његовим подвизима на старој граници, о храбрости и строгости причају војници читаве легенде. Био је необично поштен, и ја сам му поверавао редовно издавање плате војницима његовог вода. Суме су ишле на хиљаде, и Зарије је до последње паре издавао савесно новац људима. Војници су га се бојали, и у исто време волели га до обожавања. На служби је био немилосрдан и није правило никакве разлике међу појединцима; његове страже биле су увек исправне, по караулама било је чисто, и војници његовог вода вазда прописни, ведри и послушни.

Био је ћутљив и повучен у себе. Обилазећи границу често сам навраћао к њему. Вукло ме је нешто неодређено томе мркоме горостасу, и слутио сам да он скрива у себи тежак бол и да му душу

притиска ником не казана туга. Он би за све време седео крај мене, јер је сматрао то за врсту дужности, али никад није хтео да ми досађује разговором, како је то обично код наших подофицира, који су дуже у служби. Кад би видео да желим да останем сам, он би се ћутке удаљио, лупнувши пету о пету и приносећи руку шајкачи.

И сада, гледајући тог силног и још крепког човека погруженог у своје мисли, док му очи светле тужним и суморним сјајем, мени га дође жао. Ко зна, шта се све скрива у његовој души и какве бриге притискују његов мозак?! Зарије се није никад и никоме жалио, нити је кога посвећивао у своје личне и домаће ствари. Својих земљака у чети није имао, јер је он једини био из онога краја, који су населили после рата за независност, несрећни бегунци с Косова. Зажелех да разговарам с њим.

Понудих га цигаретом. Он се прво устезао, па најзад узе.

— Нисам-ти ја за тај дуван, господине капетане. Научио сам на овај љут, па кад повучем дим у себе, мени пођу сузе на очи, и ја осећам да одистински пушим. А од овога мекога дувана кашљем као старац. А готово, старац и јесам. Тридесет ми је година, а видите какав сам се направио. Ето, и ви ме зовете чиком, — говорио је он припаљујући цигарету на жару, и тужно се насмеши.

Ја готово не поверовах својим ушима, кад чух да му је тек тридесет година. Зар тај зборани, оседели и погурени Зарије?! Значи, он је млађи од мене неколико година.

— Јест, јест, господине капетане! Родио сам се

за време бугарског рата. Али шта ћеш?! Од мале малоће бије ме некаква недаћа, а уз то ме сатре рад. Остарих пре времена, а никакве вајде и среће. Потуцам се као проклет с границе на границу и с карауле на караулу петнајест година...

Говорио је он потмулим, тихим гласом, који је једва приметно подрхтавао. Слутио сам да је код њега наступио онај моменат, кад човек осећа потребу да се изјада и да некое открије своју душу и каже свој бол, који га тишти, — те сам с тога ћутао. Бојао сам се, да га какво моје незгодно питање не тргне из заноса, а желео сам да сазнам шта мучи душу тога човека.

— Отац ми умре од ране добивене у рату с Бугарима, а ја остах с мајком и две сестре. Био сам мали и незнам како се мати мучила, док ја не одрастох. Кад стадох мало на снагу, чувао сам оно неколико коза и мршаву кравицу, и живот ми је пролазио у тумарању по пропланцима и осојима испод Јастрепца. Што сам више јачао, на моја плећа се сваљивао све већи посао. Требало је поорати бедну њивицу, носити жито на воденицу, гонити мало дрва на мршавом магарету у град и узети који грош за порезу. Тад ми умре једна сестра. У нашој кући се и иначе није певало, по тад се зави сасвим у црно. Мени се дојади слушати плач материн, а у исто време зажелех да боље помогнем своју кућу. Беше ми седамнајест година и ја одох у Куршумлију и уписах се у граничаре... Може бити вама се спава, господине капетане, а ја вам овде досађујем својим беспослицама?!...

— Ни најмање, Зарије. Причај ти слободно, јер

ја нисам уморан а волим да те слушам, — пожурих ја да му одговорим.

Он извади из џепа плехану дувањару, какве израђују кујунџије по Македонији, сву изубијану од дугог ношења и употребе, и сави цигару. Запали је и дубоко позуче дим у себе. Јак кашаљ затресе његово тело, а мени се учини како његове широке груди пуцају од напрезања.

— Ето, и тај кашаљ ме упропасти. Шта све нисам пио да се излечим, па ништа.

У томе далеко негде испод нас закука неколико пута кукавица, и њено кукање одјекну некако језиво у дубокој вечерњој тишини.

— За својом главом, проклета! Биће сутра кише насигурно, — промрмља Зарије прибирајући растурене угарке на ватру и пљуну у страну. Затим примаче стотичицу ближе огњу, ослони се лактовима о колена и суморно настави своје причање.

— Одредише ме у чету капетана Саватија на Преполцу. За то злогласно место слушало је свако наше дете, и није било дана када се туда не крвависмо било с турским низамима, било с Арнаутима и кријумчарима. Прођоше тако неких пет година, и ја добих за каплара; плата је била добра а мој трошак мали, те ја помагах мајку и сестру колико сам боље могао. Био сам задовољан и ако је служба била тешка. Командир ме заволе, и где год је требало што да се на граници сврши, он је обично слао мене. И једног дана ја добих за командира страже на једној караули, нешто мало ниже извора Лаба. Тада ме унапредише и за поднаредника. Бејак тада, чини ми се, најсрећнији човек на свету; сестра

ми се удаде за једног опанчара у Куршумлији, а мати остаде сама у кући. Она је често, сирота, долазила к мени на караулу и доносила ми храну и преобуку. Све је било добро: ја бејах млад, снажан, ведар, и нисам се бојао никога до Бога. Бивало је, да са своја два граничара ударим на читав буљук Арнаута, који су прелазили на нашу страну да краду стоку, и увек сам срећно главу износио. Из тога доба носим само неколико рана...

Ту причање Заријино прекиде један каплар, који је с патролом требао да иде у обилазак границе, и он тражаше одзив и лозинку. Зарији не би право, што га прекидају у причању, и он заузевши службену позу, раскопча једно дугме на блузи и из унутрашњег џепа извуче један нотес, мастан и поцепан. Намрштивши се, он дуго прелиставаше по њему нагнут над саму ватру, и пошто је нашао што му треба, даде каплару.

— Прогонећи се с Арнаутима и кријумчарима, — продужи затим он, — ја сам често слазио на воденицу, с оне стране границе, коју је држао један наш Србин из Прешева. Имао је он кћер јединицу и она је живела код њега на воденици. Била је то лепа девојка, висока, једра и снажна; имала је дугачку косу сплетену у два курјука, танке обрве и црне очи. Мене залудеше њене очи, црне као угљен и сјајне као жеравица. Кад бих вечером навраћао на воденицу, сам без војника, њен отац би ме угошћавао кавом и ратлуком. Како су биле лепе те вечери!... Седели би крај огњишта у старој каменитој воденици, над ватром је струјала вода у котлу на поцрнелим веригама, стари Мићун би нам

нешто причао или гудео уз гусле, у Јованкиним рукама зврјало је танко вретено, — а ја сам оборене главе, с пушком преко крила, ћутао и мислио о нечем далеком, лепом и неостварљивом. Мислио сам, како бих ја био срећан, да се оженим Јованком, да створим своје топло огњиште, да обновим оронулу и запуштену родитељску кућу, и да мирно живим као и остали моји сељаци радећи земљу. Беше ми досадио хајдучки живот по планини, неспавање по заседама и вечита опреза и крвављење с Арнаутима. Но чим бих при таквим мислима подигао свој поглед на Јованку, она би ме шинула својим чудним очима, у којима је било и ђаволства и пркоса и још нечега, што ја не умем да искажем. Тад би се све моје жеље растурале као магла на ветру, а моја храброст силазила у пете...

Уздахнувши дубоко, Зарије застаде с причањем, и загледавши се негде у таму дуго ћуташе. Главу је заронио у шаке, и брзо дисао; изгледало је да у његовим грудима навиру спомени, осећаји и кајање.

Пошто је неко време провео погружен у мисли, он се нагло трже и махну руком.

— Што је било, било, — више се не поврати, нити ја стигох своју срећу. Бејаш млад и неискусан, а Јованка беше прва девојка, којој се приближих и упознах с њом. Било је нешто код ње, у њеним очима, на танким уснама и у њеном ходу што ме је плашило, и у мени као да је нешто говорило, да ми она неће среће донети. Али сам се је старао да одагнам те мисли и приписивао сам то својој младићској стидљивости и плашљивости. Тако је то трајало неколико месеца, и ја се једног дана решим

и затражим је у оца. Ствар је брзо свршена. Јованку преведем преко границе, добијем осуство и венчамо се. Поседео сам код куће свега петнајест дана, па се вратих на караулу. Одмах сам се јавио на рапорт и тражио отпуст из службе. Хтео сам да се вратим на село и да купим још мало земље, па да живим срећно и задовољно с оним што је Бог дао. Волео сам моју Јованку, и за оних петнајест дана што проведох с њоме, она ме је дворила и угађала ми као малом детету. Судба се, чинило ми се, сажалила и на мене и на моју старицу мајку, која ипак дочека одмену под старе дане. Но ствар са мојим отпустом није ишла тако брзо. Прођоше два месеца, а од мог отпуста ништа. За то време долазила је моја Јованка два или три пута код мене на караулу, да ме обиђе и донесе рубље. Последњи пут ја приметих да се она нешто променила, не разговара са мном као пре, обара очи и као туђи се мене. Ја јој не рекох ништа, и помислих да су ту по среди каква женска посла. Није прошло три дана после тога, дође моја мати и јави ми: да је Јованка побегла са неким Сотиром, што је у нашем селу био општински писар. Знао сам га добро, био је леп, кицош, добар играч у колу и велики севдалија. Нико не зна одакле је он био, нити од куда је дошао код нас. Како се моја жена и од када са њиме упознала, сам Бог зна; ја нисам био код куће да пазим на њу, а мати је гледала свој домаћи посао. Кад чух за женино бегство, мени се учини као да ме неко удари нечим тешким по глави, и ја седох крај матере на клупу пред караулом. Када се мало прибрах, ја рекох мајци да за такву жену нећу више да знам нити ми она

треба, и да због тога и не мислим да је тражим и покушавам да вратим к себи. Моја мати се подиже, загрли ме ђутећи дрхтавим и сухим рукама и пољуби ме у образ, и затим се лагано и клецајући врати у село. Умрла је после двајестак дана од срамоте и туге. Ја се спустих у село, сахраних матер, продадох оно мало стоке, закључах кућу и вратих се натраг на своју караулу. Одустао сам од тражења отпуста и остао и даље на служби...

— Од тога доба протекоше седам месеца, и ја се за то време предадох сав служби, да бих заборавио свој јад и своју срамоту. Избегавао сам друштво својих војника, јер ми се чинило да у њиховим очима видим сажаљење, а то ми је било теже него ма шта друго. Лутах по заседама и убијаш Арнауте као зечеве, и на њима хтедох да искалим свој гнев и срцбу због моје несреће. Наш командир, капетан Саватије, долазио је често на моју караулу и он ме, чини ми се, још више заволе због моје недаће.

Он ме је лепо саветовао и тешио говорећи: да сам ја још млад, да тек имам да живим, и да због неперства жене не тугујем и не правим лудости. Тако је то ишло до јесени. Сећам се добро, беше октобар месец и тога дана војници с моје страже, седећи у караули, чистили су оружје. Напољу је био један од оних гадних јесењских дана у планини, кад човек пса неби истерао на двориште. Дувао је хладан ветар и носио жуто храстово лишће из шуме пред караулом, и падала студена ситна кишица, која пробија до костију. Седео сам у својој собици на кревету и читао *Вукова Дјела*, кад ме с поља

зовну женски глас. Мене као да муња шину и ја излетех напоље и спазих њу — моју жену. Била је у неким дроњцима, сва каљава и мокра; главу је повезала жутом шамијом, испод које јој преко образа падаше прамен црне косе. Беше омршавила и некако се скупила, али јој лепота она оста иста, као до пре седам месеца. Само ми се та лепота учини тад некако мученичка, жалостивна. Прокисла и прозобла, Јованка дрхташе као јасика. Како ме спази, она паде пред мене, обгрли ми колена, поче да ми љуби чизме и да се вије као црв јецајући и цвилећи. Мени се смрче пред очима кад је видех, и у први мах дође ми да је онде чизмама изгазим и убијем као змију. Но кад чух њено жалостивно цвилење и видех је онакву јадну и измршавелу да се ваља по земљи, мени би тешко и ја је пожалих.

— Опрости ми, Зарије, као Бога те молим! Погреших! Уби ме, само ме не гони од себе! — кукала је она клечећи непрестано на земљи. Ја се мало прибрах и подигох је са земље, јер ме беше срамота да који од војника не наиђе. Тек тада приметих да је она трудна и да јој је трбух до зуба.

— Чије је то што носиш под срцем? — избе-
зумих се ја, и осетих како ми се очи наливају крвљу а у грудима нешто купи, од чега ми стаде дах у грлу. Дохватих је за мишицу и као дивља звер увукох је у моју собу у караули.

— Твоје је, Зарије, тако ми свега на свету! — завапи она кршећи руке и гледајући у мене преплашеним, раширеним очима. Клела се у све што јој је најмилије, уверавала ме на сто женских начина, — и у мени се срце размекша, ја се умирех. Реших

се да заборавим на све што је било ради тога детета, што треба да дође на свет. Шта ћете, господине капетане, у нас простих људи постоји своје расуђивање; није једна наша сељачка жена погрешила, па опет, венчана је жена и не можеш је отерати тек онако као скота са дететом под појасом. Тако мислих ја тада, и не слутих какав ће доцније црв да се залеже у мојој души... Одведох жену у село, сместих је у кућу, набавих хране и дрва па се вратио на границу. Рачунао сам да је једно искушење за мене прошло и бејаш спокојан. При одласку из села замолих неку своју даљну рођаку да се нађе жени при порођају...

— Када се жена породила, мене позваше да сиђем до куће; нађох њу у кревету а поред ње буцмастог, здравог и грлатог малишана. Само ми се учинило, да ме Јованка гледа једним чудним, злурадним и пакосним погледом, док ја милових дете и љубих му пуначке образе...

— Некако убрзо после тога мене преместише у другу чету, и ја одох на границу чак негде испод Врање. Беше ми тешко што сам далеко од куће, а у исто време бринуо сам и за жену. Она је млада, човек јој није у кући, а ђаво нити оре нити копа... И нисам бадава стрепио, јер после неколико месеца сазнадох од пријатеља, да су виђали у селу Сотира ћату два пута, и да га је одмах нестајало, као да је у земљу пронадао. Тада у мојој души као да препуче нешто, и у мене уђе сумња: да дете није моје....

— Па шта си учинио? Јеси ли је отерао? — не уздржах се ја да га запитам.

— Како да је отерам, господине капетане! Њу

знају сељаци као моју жену, па зар она да иде и да проси кору хлеба за себе и дете, или да се продаје за паре?! Показиваће прстом на њу и говори: то је жена Зарија Видрића! И грех и срамота. А да водим парницу за развод, ја немам кад, нити имам толике паре, колико треба нашим поповима. Како сам дроблио, тако треба да кусам...

— За Бога, човече, а шта си онда радио?

— Ништа. Решио сам се да за љубав оног детета, које је Бог послао, трпим и ћутим, јер оно није ништа криво. Помажем и сада жену и шаљем јој по сто динара сваког месеца. Кући нисам одлазио има четири године, и чекам да дете одрасте, па ћу га дати у школу или каквом добром мајстору на занат. Ја знам да је то поштено што чиним, само кад тако ноћу почнем да мислим о свему што је било, у мени се као утвара буди моја себичност, и ја се непрестано питам: да ли је то дете моје? Седнем па рачунам по месецима и данима које сам проводио код жене, и у глави ми се начини збрка. Та сумња ми трује дане, и ја проклињем час, кад сам моју жену први пут видео. Али од своје намере, да оно грешно дете изведем на пут, ја нећу одустати док сам жив. Само да она несрећница хтеде да окрене како ваља, ја бих био други човек.... Седам је пуних година, како се ја не насмејам и не развеселих као остало моје друштво. Проклетство ме неко прати, што ли?!

Он нагло прекиде своје причање и заћута. Наша ватра је одавно почела да се гаси, и са потухлих угарака дизао се танушни стуб дима, као прамен магле.

Била је у велико ноћ и Влашићи су треперили тачно над нашим главама на чистом небу, које се назирало кроз борово грање.

Зарије погледа у небо па нагло скочи са столице.

— Поноћ је, а мени је време за обилазак стража. А ви сте уморни и треба да спавате.

И испривши се у мраку, сличан једном од околних борова, он удари чизму о чизму, поздрави ме и изгуби се у тами.

Остадох сам у величанственој ноћи. Око мене је ћутала шума и дизао се са земље мирис здравца и мајкине душице, који су расли и цветали по пукотинама сивих стена обраслих у маховину. Ноћ је одмереним ходом јездила изнад успаване земље, и тек по који ћук би узнемирио тајанствену тишину својим монотоним клицањем, или би се са друге обале Дрима у планини разлегао усамљени пуцањ пушке. Слушао сам како са јелових грана изнад мене капље равномерним темпом роса ударајући о камен, и мислио о томе: како често пута грубо тело простог сељака скрива у себи велику и мученичку душу...

II

Оно, што смо само слутили, а нисмо смели да исказујемо, догодило се. Знајући да смо све своје снаге послали на север, где смо водили очајнички рат и да су нам према њиховој граници остали само слаби делови војске, — Арнаути у зору једнога јануарскога дана ударише на наше пограничне

страже јаким и организованим снагама, предвођени својим прваком Асан-Бејом . . .

Налазио сам се у селу Журу, где је био штаб моје граничне чете. Са мношћом је било пет војника и четни наредник Андрија.

Тог зимског јутра, око шест сати, утрча у моју собу наредник и пробуди ме.

— Ми смо опкољени. Ево Арнаута над самим селом, на брду у нашим рововима!, — рече ми он задихано и блед као крпа.

У томе се испод самих прозора наше куле разликује пуцањ пушке. То је стражар пред штабом почињао да гађа Арнауте и да даје знак узбуне.

Опасих на брзу руку реденике, зграбих карабин и торбу с новцима и истрчах напоље.

Тек је почињало да свиће, и бледа јутарња светлост лебдела је над селом. Каменити гребен, који се уздизао одмах изнад села био је покривен снегом, и тамо на његовој ивици јасно су се оцртавале силуете дугоногих и витких Арнаута, који су се распоређивали за борбу.

У исто време чуло се отуда са саме границе, са Коритника и Врбице на Дриму, праштање пушака и по који тресак наше бомбе. Моји несрећни граничари, по шест на свакој караули, удаљени једни од других по три до четири километра, — давали су можда последњи отпор далеко јачим и дивљим руљама.

Наредих што је требало командирати чете трећепозиваца, која је била у селу, и са својих шест људи развио се у стрелце, решен да се пробијем кроз Арнауте. На разним тачкама око села и на самој

граници беснела је очајничка борба, и мирни ваздух зимског јутра дрхтао је од пушчане ватре и треска бомби.

Трчећи смо пошли уз брдо ка Арнаутима, који су нас гађали, клицајући један другог по имену, као што чине и наши Црногорци. Одмах поред мене паде погођен наредник Андрија, не проговоривши ни речи, а за њим редов Ратко, родом негде из крушевачке Жупе, познат у чети као добар ловац. Он је био тешко рањен и ја чух, заглушен пуцањем свог карабина, како он кука да га не оставимо.

— — — — —
— — — — —

Кад је сутра дан наш пук, који је гарнизонирао у Призрену, прогонио Арнауте, који су у дивљем бегству одступали преко Коритника, ја сам са неколико својих људи обилазио карауле, на које су јуче Арнаути бесно јуришали, и утврђивао број погинулих.

Пењући се на Коритник, ми још из далека опазисмо неколико лешева на смрзнутом снегу. Дошавши код карауле познадох међу погинулима одмах несрећнога Зарију, јер је он увек носио свој *преправљени* плави шињел старог прописа, који је и тад био на њему. Његова караула била је већ упола изгорела и читав облак дима дизао се са њених зидова, направљених од сирових јелових брвана; око карауле лежале су разбацане кутије и сандуци од муниције, делови разбијеног војничког посуђа, неколико празних фишеклија и парчад пексимита, које су разбацали Арнаути приликом пљачкања бедне имовине изгинулих граничара. Пламен од запаљене карауле дохватио је и оно неколико борова наднетих над њу, и запаљене гране су тужно пуцкарале и цврчале, и

изгледало је да вити борови цвиле тихо за мртвим познаницима који леже под њима на крвавоме снегу.

Ћутке поскидасмо капе и ја стадох крај мртвог Зарије. Приметих одмах да му је десна рука скоро до лакта размрскана и цео рукав од шињела изгорео. Вероватно је бацајући последњу бомбу рђаво оценио време за њено дејство, и она је експлодирала у његовој руци. Чизме с ногу и чакшире биле су му скинуте, и његови мртвачки жути и модри прсти језиво су стрчали кроз поцепане чарапе. Шињел му је био раскопчан и видело се, да је варварска рука претурала по џеповима од блузе тражећи новац. Крај њега је лежао отворен и поцепан стари и нераздвојни бележник и једна на двоје преломљена фотографија. Сагох се и погледах: она је престављала Зарију, младог, још сасвим ћосавог и са парадним калпаком на глави, а поред њега младу и прилично лепу жену у либадету и фесу.

Заваљене главе лежао је он на снегу, жута, укочена лица, са искеженим зубима и испуцалих модрих усана, у чијим је угловима стајала усирена крв. На грудима и на трбуху биле су читаве локве црне, згрудване и замрзнуте крви. Загледах се у Заријино лице, мирно и као у мрамору изрезано, и у његове широко отворене очи. Укочене зенице биле су необично раширене, и у њима је изгледало да се чисто заледио онај благи и жалостивни поглед, који је Зарија за живота имао.

Мени се учинило да те мртве очи гледају у мене са неким прескором и као да питају: зашто се ја родих несрећним?! ...

1915.

У боровој шуми

Дугачки жељезнички воз, који нас је довезао, губио се вртоглавом брзином испред наших погледа, и правећи велики лук, улазио у клисуру Демир-Капије. Ми смо механички упирали своје очи на ту страну, где су само облачци сивог дима показивали траг куда је воз ишчезао. После путовања од једне ноћи и једног дана, ми смо некако детињски заволели та зелена и црна кола, у којима је било ујутно, суво, светло и мирисало на лак и свежу боју. Потрпали су нас у воз изненада, ноћу, кад је падала бујна летња киша; слазили смо са положаја ка станици мокри, каљави и изнурени од неспавања на предстражама. Једну целу зиму и једно пролеће провели смо по мемљивим рововима и земуницама, тукли нас снег и лапавица; спавали смо на голој, влажној земљи са вечитом зебњом: хоће ли нас те ноћи напасти?! . . . И зато смо поред свег умора те ноћи журили малој и глухој железничкој станици, чији су фењери кокетљиво жмиркали на нас кроз кишљиву ноћ. Знали смо, да ћемо само ноћ и дан бити у сувоти и заклону, и да ћемо спокојно, сигурно и слатко проспавати тек неколико часова, — па ипак је и сама та помисао била довољна да у наша изнурена тела улије нову

снагу... И зато се сад наши погледи невољно отимљу за тим дугачким и змијастим возом, који се провлачи поред Вардара, и нама се чини као да смо сад некако напуштени, остављени од доброг друга и пријатеља...

Већ је два часа како се пењемо уз безбројне камените Малешке кџсе, којима нигде краја не видимо. Подне је, и после минуле кише изгледа све око нас као умивено, дисало је свежим и мирисним, и нама данашњи дан изгледа некако свечан, празничан.

Испод нас је блештала на јулском сунцу широка, мирна река, која се провлачила кроз поља засејана житом, које дозрева. Чинило нам се, да чујемо шуштање зрелих класова, који се њишу на поветарцу. Местимично се у зрелом жити зацрвени мала њивица засејана позним маком, који тамо цвета раскошно рујав као свежа крв. Тежак, опојан и бљунав мирис запахне нас с времена на време по лицу. Убога села македонска леже раштркана у том богаству земље и цвећа, и нахерене, почађале кућице тужно вире из бујног зеленила шевтелија, шљива, лозе и витких јабланова.

Једна чудна, језива тишина је свуда око нас. Тек по кадкад устајали ваздух узнемири мук гладне говеди или отегнуто дозивање чобана с ону страну реке. Та нема тишина у овом родном и насељеном крају чини утисак, као да је овуда тек прохујала нека несрећа, као тишина на згаришту или гробљу после опела и сахране.

Маршујемо ћутке, оборених глава. Сунце почиње да бива несносно, уста и грло се суше. Војници сваки час истрчавају из колоне, и порцијама на брзу

руку захитају воду из локвица и изворчића, којих је пуно крај пута. Идемо колоном по два, јер је пут широк свега два корака, и пун камења оштрог, клизавог и белог као мртвачке кости. И чудновато: што нам се намеће мисао, да је цео тај узани, бескрајни планински пут засејан белим, људским костима?!

Знамо куда идемо, зато сада и нема уз пут оног обичног нагађања и живог разговора, који чине овакво маршовање хучним и по мало веселим. Тамо, куда наш батаљон шаљу, води се очајничка борба. Ми смо још далеко, и стићи ћемо на положај тек око поноћи. Сваки се повукао у самога себе и мукло вуче ноге. Шта ли нас чека тамо напред?! Говоре, да су тамо Бугари навалили с великом силом. Хоће ли наши издржати, док ми не стигнемо?! Ох, па како ово сунце пали без милосрђа! . . .

— „Удовице, не намигуј на ме!“, — запева неко високим, женским гласом у четвртој чети, и ми сви зачуђено окретосмо главе назад. Певач нагло умуче, некако постиђен пропалим покушајем да нас развесели.

Идем на челу своје чете. Поред мене мој водник, поручник Тодосије. Сељак је из Шантравца код Јагодине. Веома разговоран иначе, и он сад ћути. Његови пуни, риђи бркови висе му некако жалостивно, и плаве, благе и наивне очи гледају тупо и замишљено испред себе. Он је, и поред неколико строгих опомена командантових, још у возу ипак збацио тешке чизме с ногу и обуо опанке, и ишао је лако и сигурно преко оног силног клизавог камења. Гледао сам његове лепе шарене чарапе и нагађао,

ко му их је дао пред полазак: мајка или жена? С времена на време он би погледао на мене својим отвореним, поштеним очима, и као да би хтео нешто да ме запита. Ја му се пожалих, да су ми се ноге некако као укочиле и да ме боле у листовима.

— Зазебле ви жиле ноћас у возу, — објашњава ми он. Чим стигнемо на положај, истрљајте ноге добро ракијом.

Ћутећи му благодарим климањем главе, и нудим га цигаретом.

Наређује се застанак.

Колона се цепа на двоје и војници скрећу с пута, збацују са себе савијене шињеле, торбе и пушке, и дубоко одишући спуштају се на земљу. Настаје тихи жагор, пале се кратке црне луле, отварају се заструзи са сиром и кутије са конзервама. Одлазе читаве десетине на воду, уз досадно чангрљање чутурица. Чупави и црни *Одрин*, пас треће чете, кога су војници нашли и усвојили још за једренске опсаде, — весело лаје и скаче око водоноша, исплазивши свој влажни и црвени језик. Са још мокре земље диже се провидна, танка пара, и њена млака, загушна топлота успављује и заноси. Опружени по кржлавој трави, ми сањиво склапамо трепавице, и предајемо се слатком дремежу...

Одједанпут до нас, донет лаганим ваздушним таласом, допре добро познати потмули, дубоки и отегнути звук. Подигнувши главе ми се ћутке погледасмо, и окретосмо се механички на ону страну, одакле је звук долазио. Затим још једанпут забруја, као далека потмула грмљава пред летњу холују, па затим опет... И у свију нас тад ствараше се онај

један, увек и код свију исти осећај, — осећај неизвесности, кобних слутњи, и страха, — који долази кад смо далеко од места где се бију, и кад незнамо шта се тамо догађа. То тајанствено и као подземно топовско гуђење чини, да у нашим мозговима ничу слике страшније него што бивају у стварности; ми у мислима гледамо гомиле наших побијених војника, однете руке и ноге, просуте мозгове. Уображавамо рањенике са одбијеним вилицама, и разнетим стомаком...

— Ово мора да је хаубица, — рече важно Тодосије. Он је имао амбицију, да пред војницима, својим сељацима, показује своје ратничко искуство. А у исто време хтео је да на неки начин започне разговор. Но кад му нико ништа не одговори, он подметну шињел под главу, извади из торбе неке старе новине, метну их преко главе да се заклони од сунца, и заћута.

После четврт сата батаљон је продужио марш.

Било је већ позно у ноћ, кад смо се почели пењати уз положај, на чијој су предњој ивици наши данас водили борбу.

Огромна планинска греда, у ведрој месечевој ноћи, оцртавала се пред нама на хоризонту као оборена трупина каквог прехисторијског чудовишта. Гребен, неравно зупчаст личио је на леђа у даждевњака, и отуда се још с времена на време чуо по који пушчани пуцањ, или кратко и непрекидано клокотање митраљеза. Борба се, вероватно, прекидала услед ноћи.

Пролазили смо кроз стару и непрегледну шуму четинара. Мирусало је силно на смолу, и на трулеж

и влагу. Са једне и друге стране уског пута леже изваљени борови, у пола изгорели или трули, оборени туна громом или олујом ко зна пре колико година. Месечеви зраци су пробијали у шуму, и на тој мртвачкој и загонетној светлости, изгледали су нам високи, као стрела прави борови, на старинске, окамењене цинове, постројене у правилне редове као пред борбу.

Негде с леве стране слазио је низ планину поток или речица, и ми смо слушали брзи жубор и пљускање воде, које је чудновато одјекивало у ноћној тишини.

— То се сад купају виле загоркиње, — чујем како иза мене рече неко од војника.

Бивало је све хладније, и војници су путем развијали и облачили шињеле. Пели смо се на велику висину.

На путу нас је срео ордонанс, који је команданту донео наређење: да се батаљон за ноћас задржи на Рудној Глави, а сутра у зору развијен за борбу има да се крене и попуни проређено лево крило нашег положаја.

После пола часа заустависмо се. Слаба светлост електричног фењера осветљавала је групицу официра скупљену око команданта, који је седећи на једном пању тихим, одмереним гласом издавао заповест. Он је на коленима држао раширену карту и прстом водио по њој, показујући и објашњавајући.

Кота на карти показивала је да се налазимо на висини од хиљаду и седам стотина метара. Наше предње линије и ровови далеко су испред нас око једног и по километра.

После саветовања с командантом, вратили смо се својим војницима, који су постројени у водне колоне седели на земљи, прибијени један уз другог, и тихо разговарали.

Били смо на једном пропланку, који је имао облик корњачијих леђа. Једна напуштена кошара за стоку и ћерам поред ње изгледали су некако чудно мали и убоги овде, где се са свију страна дижу у небо борови и зупчасто, голо стење.

Било је пола ноћи.

Војници су лежали или седели у дугим редовима, завијени у шињеле и шаторска крила, држећи пушке покрај себе. Њихове запаљене лулице светлукале су као свитци у мраку, и осећао се љут и опор мирис простог дувана. На самом пропланку, тамо где је мекана и као свила танка трава ижђикала до колена назирале су се силуете официрских коња. Чује се како они одгризају и жваћу сочну траву и на махове хржу од задовољства.

Наслонивши главу на оборено седло, и опружен по огртачу за кишу, лежао сам позади својих војника. Да мене је јасно допирао њихов тихи и пригушени разговор, и неједнако хркање оних, које је сан савладао. Они су се чак преко главе покрили шаторским крилима, да се заклоне од ноћне влаге. У мраку сам назирао једну малу групицу, која је седећи водила жив разговор на пола гласа, гестикулирајући рукама и главама.

— Ама, не разумеш ти мене, Видоје! Није, брате, мене страх од зрна, но страшно је, да те после онако рањеног боцкају Бугари и сецкају као тикву, — говорио је танки дечачки глас. Познао

сам у њему Станимира, малог и ћосавога каплара из четвртог вода.

— Море, нису ни они баш такви као што се говори. Ено шта прича јуче у возу Ранисав из друге чете. Онај што је побегао пре неки дан из бугарског ропства. Кад смо били пред Пиротом, он са предстраже сишао у поток за воду, и тад га ухвати бугарска патрола. И ништа. Узеше му, вели, само сат и паре и одведоше га на некакво саслушање. После му дали тајин и конзерву. Другу ноћ он уграби прилику и побегне натраг к нама. Нико му, вели, није ни ружну реч рекао, — увереним гласом говорио је поднаредник Видоје.

Паде ми на памет, како се тај Видоје пре три године, још као регрут у нашој чети, на стрелишту за време гађања стално крстио, пре но што ће да опали пушку, — и насмејох се.

— Знам, а шта велиш за оног поручника што га нађосмо свег исеченог кад повратисмо мост на Нишави?! — познајем глас Јелесија *шкарша*, како су га у чети звали.

— Е, то су, брате, њихове комите учиниле. То ти и није војска редовна, већ се ту скупило од зла оца и од горе мајке да пљачка, пали и мрцвари рањенике, — одговара Видоје.

— Како је да је, тек да им ја жив не паднем у руке, — завршаваше Станимир разговор зевајући, и подижући јаку од шињела спремаше се да легне.

Месец је неосетно и полако залазио за планински гребен, и ноћ је постајала тамнија.

Шума је шуштала оним чудним шумом, својст-

веним само четинарима. Иглично лишће, тврдо, рапаво и оштро, преплитало се и трљало једно о друго, а суве борове шишарке подрхтавале су на танким гранчицама, издавајући звук који личи на сухи старачки кашаљ. И од тога свега стварао се у ноћној тишини један мистични, језиви шум, који подсећа на тихо цвиљење, пригушен лудачки смех и на одјек далеке и тужне песме, какву певају сељанке кад се о задушницама враћају с гробља. Мирис борове шуме, мало отужан и сладуњав, који је на ведром сунчаном дану опојан и слadak, ноћу је тежак и некако чудно подсећа на мирис новог мртвачког, чамовог сандука.

Наш бивак под ведрим небом сасвим се утишао. Замро је сваки разговор, угасиле се кратке лулице и престала свађа коморџија, који су нешто мало дубље у шуми позади нас пекли некакво прасе. Чује се кадкад крцкање сувих гранчица, које се ломе под ногама наших стражара, што одмерено шетају негде далеко у шуми лево од нас.

Гледам на редове наших војника, који завијени у пожутела шаторска крила спавају нервозним и болесним сном. И ни сам неznam зашто, непрестано ми они изгледају у тој тами јулске планинске ноћи као свежи непобусани гробови од иловаче...

Окрећем се на другу страну и палим цигарету, да не бих заспао. И ако се старам да не мислим о сутрашњици, ипак ми се упорно та мисао завлачи у мозак. И, Боже мој, који ли је већ ови пут како са зебњом, неизвесношћу с запетим живцима чекамо да сване?! И хоће ли сви ти људи који сад спавају око мене, сачекати сутрашње вече, да опет

овако исто заспе под ведрим небом, на мирисној и влажној трави? Сви смо ми за ових десет месеца рата оуглали у свакидашњим борбама, ноћним препадима и јуришима, и онда, кад већ око нас зазује ројеви челичних зрна и с треском почну да прскају шрапнели, — онда изгледа да у нама утрну живци, и осећај онога страшнога што смо очекивали изгуби се у безумној хуци, треску и људској дреци. Наши живци се затежу до прснућа у чекању онога што има да дође, нас убијају и изнуравају неизвесност, слутње, снови, предосећања. И тај сан, којим ови људи око мене спавају преморени физички, није здрав крепак сан, већ нешто што личи на халуцинацију, грозничаво бунило. Сви се они трзају у сну, јече, уздишу, скачу нагло са земље; даве нешто рукама или се бране од нечега...

Спокојно језди тиха и влажна јулска ноћ. Нема месечине и звезде весело поигравају на бескрајном небеском своду. Лежећи, ја осећам под руком меку и свиласту планинску траву, и по лицу ме милује један нежни, благи мирис који се подиже из траве. На овим великим висинама тек сад у јулу цвета љубичица и дозревају шумске јагоде, и њих је пуна ова непроходна борова шума. Ја жулно удишем тај слатки, раскошни и чулни мирис, који подсећа на детињство, златну младост и меке женске власи. И док моје тело осећа неку слатку изнемоглост од тог мириса, у души и мозгу васкрсавају успомене на питоме рудине, бела стада са јагањцима, на здраве и прсате сељачке девојке са изразом невиности у голубијим очима а чежњом и вољом за животом у снажном младом телу. И ја покушавам у тами да

руком напипам струк плавог, скромног цвета, који су опевали сви векови и сви песници...

Пробудио сам се покривен шињелом мога посилног Јована. Свитало је, и изнад планинског гробена светлила је широка млечна пруга, која наговештава зору. Војници су сређивали своју спрему, умивали се и дотеривали обућу. Наши сејизи су опремали коње, који су веселим хрзањем поздрављали један другог, а из шуме се већ чула уобичајена и неизбежна псовка коморџија и трескање муницијских сандука које товаре.

Иза једног боровог стабла, мој Јован се мучи да запали малу ватрицу и скува каву, и он је смешан са његовим руменим, надуваним образима док распирује загореле, влажне од росе гранчице. Трубач Јанко, седећи на жилама огромног дебла, ревносно и с нарочитом пажњом чешља косу делећи је по средини, пошто ју је добро водом накваasio, а уз то спокојно и механички звижди некакву отегнуту мелодију из његовог краја.

Најзад је свануло. Мучна ноћ чекања и неизвесности је прошла.

Све је сад као да смо негде у логору за време маневра: никаквог нарочитог узбуђења, нервозе, журбе и збуњености...

Кренули смо напред, и развијени провлачимо се кроз шуму. Сунца још нема, али се тамо над гробеном небо зарујавило.

Избијамо на косу, с које видимо наше ниске ровове и грудобране и по којег нашег војника. Тамо се чује неколико пуцњева. Вероватно патроле.

Идемо не журећи, но не застајемо. Терен је тешко пролазан; клизамо се преко мокрог камења, саплићемо о жбуње и дугачку вијугаву лозу купине.

Наједанпут неколико оштрих фијука изнад наших глава. Из наших ровова такође убрзаше паљбу. Кроз студену јутарњу атмосферу пробише се отегнути, високи звуци наше трубе. Не разабрасмо шта свира. Један митраљез поче да *штепује*.

Почело је, значи.

Затим спазисмо како се испред наших ровова, тамо напред, подиже у вис стуб земље, камења и црног дима, па онда допре до нас тресак експлозије и топовски пуцањ.

Ми смо непрекидно и ћутећи ишли напред.

Иза нас чујемо глас командантов, који нешто виче. Вероватно наређује да се брже крећемо.

Позади мене иде четврти вод као резерва. Поднаредник Видоје командује водом, и ја га чујем како бодри војнике да живље иду и да се равњају.

Пушчана ватра тамо напред убрзала, па ври као у котлу. Зрна прелећу изнад нас, заривају се у земљу пред нама и ударају о камење. Ми чујемо како она смешно шљапкају при удару о камен, при чему издају звук као дечије пуцаљке од блата.

У том иза мене нешто удари као чекић о даску. Окретох се.

Поднаредник Видоје раширивши руке, као на загрљај, испусти пушку и паде наузнако. Шињел на грудима поцрвене од крви.

— Ето, ја . . ., покушава он да каже нешто, но крв му удара на уста.

Војници се погнуше више к земљи и цела чета полази без команде трчећим кораком...

А тамо иза нас шуме непрекидно врти борови оним чудним шумом, који подсећа на тихо цвиљење и задушничку песму сељачких жена. Јутарњи ветрић доноси до нас мирис на смолу и чамови мртвачки сандук, помешан са опојним и благим мирисом љубичице и зрелих јагода...

1918.

Примирје

I

Врео јулски дан.

Плодном долином Јужне Мораве јуре дугачки возови, који су пуни војника, кара, топова, муниције. Из црних, циновских локомотива бљују казани облаке дима и паре; железничка кола клопарају у бесном трку кроз родна поља, чији плодови дозревају, и кроз која се надалеко разлеже суморна војничка песма. Крај пруге се са обадве стране нижу бескрајни редови шљива, чије се гране повијају под теретом обилног плаветног рода. Војници се, у пркос бесној јурњави воза, пружају кроз прозоре и врата од кола и часом откидају читаве гроздове једрог и сочног воћа.

У тим небројеним возовима превлачи се читава једна армија на кобну Власину, где се већ пет дана бије бој са надмоћнијим непријатељем. Требало је појачати изнурене и десетковане трупе.

У очи тог дана су нас прикупили са безбројних форова и редута око Пирота и укрцали нас у возове. Мукло и нечујно слазили су пукови и батаљони са Божурате, Црног Врха и Стола; тутњале су батерије хаубица, трескали равним друмом штитови пољских топова, и ситно каскали мали митраљески

коњићи. И сва та река од људи и хладног оружја сливала се у железничку станицу, где су је гутали црни, отегнути возови, — да се затим један по један изгубе у мрачној ноћи...

Око подне се наш воз зауставља на једној малој станици, испред које се високо у ваздуху оцртавају сводови гвозденог моста на Морави. Кроз гране вишања око станице провирују беле кућице мале варошице, која изгледа као прилепљена уз огромну гранитну стену. Сав простор око станице, стабла од дрвета, железничке шине и прагови, — све је попрскано кречем због колерне заразе.

Отегнути звук трубе са чела воза наговештава, да ћемо се овде искрцавати.

Настаје ужурбаност, ларма, довикивања и псовке на дотле мирној и чисто заспалој на сунцу станици. На станичном перону постројавају се чете, официри нервозно броје своје људе, настају обичне сцене, које се код наших војника у таквим приликама одигравају.

— Ко је заборавио шињел и чутурицу у вагону?, — виче некакав каплар и својом пушком извлачи заборављене ствари из вагона.

— Мени украли хлеб из торбе, господине капетане, — тужно цвили Мита *аероплан* из моје чете. Прозвали су га аеропланом због његовог потпуно подераног и на леђима расцепљеног шињела, чији се крајеви на њему као крила лепршају.

— Пробудите онога што спава на платформи!

И у тој вреви и вици, која заглушује и која се невојнику чини да је без краја, лагано ничу и нижу

се водне колоне и развијени фронтови, из којих блистају у правилним редовима циви пушчане.

На широком простору између станице и вароши чекају нас остали батаљони нашега пука, који су стигли ранијим возовима.

Најзад труба свира: мирно! Чује се глас команданта пука, и тај глас једва допира до нас који смо на левоме крилу.

— Пук у колону двојних редова! Напред!

Са црквеног торња у средини паланчице некако меланхолично откуца три по подне. Оно мало женског света, што из страха од вишедневне борбе још није побегао, тужним оком гледало је за нама.

Затим се дугачким и прашљивим друмом закрпе уска, развучена колона, изнад које се напредо кретао висок облак прашине. Сунце је пекло немилостиво, и усијани ваздух је треперио поврх њива, које су се златиле од зреле пшенице. У хладу усамљених дрвета нихају се шарене љулке и из њих се чује детињи плач. Понегде тужно замуће ожеднели во, и уплашен од дотле невиђене масе људи, нагне у дивљи бег. По родним њивама полегле сељанке на жетву или окопавање кукуруза. Оне нас гледају тупо и резигнирано, надневши шаку над очи. Колико је њих са црним шамијама!

Пук скреће лево, и почињемо да се пењемо уз благу кџсу једног брда од посне, црвене глине.

— Држите десно!, — вичу нам са зачеза колоне и ми се прибијамо до самих њива крај пута. И у облаку прашине, са треском и тутњавом која заглушује, пролетеше крај нас две батерије у лудом галопу.

Из средине наше колоне запева неко снажним младићским гласом. Песма као да унесе собом нову снагу у заморена тела, и из свију чета прихватише мелодију здравим и пуним грудима.

Тада кроз разређени ваздух, као из неке дубине, допре до нас с леве стране добро познати, потмули тутањ.

Окретосмо нагонски главе на ту страну, и цео пук механички убрза маршовање. Тамо, одакле се чула потмула грмљава топова, видели смо само оштре планинске гребене, који су се плавели. Ни облачак од дима, ни огањ из топовске цеви не угледаше тамо наше очи: донде нам треба цео дан марша!

Један ордонанс, црн као земља на коњу мршаву и запенушених крвавих жвала, јури нам у сусрет.

— Бију се наши код Стрешера, добацује нам он у пролазу и јури даље.

— Јели тамо Шумадијска дивизија?

— Јесте, — чујемо иза себе ордонансов одговор.

Затим сусрећемо отегнуту поворку кола са волловском запрегом. Гоне их коморџије, наши Рудничани и Гужани, у својим црним сукненим копоранима и чакширама и са плавим шајкачама на глави. Али како је чудан тај караван! Од лепих, шарених шумадијских кола запрегнута само два предња точка.

— Што прежете само половину кола?, — питамо зачуђено.

— Не може друкчије да се изгони уз онај проклети крш.

— А куда сте пошли?

— Идемо за хлеб. Ми смо из Шумадијске дивизије.

И сви ти кратки разговори воде се у пролазу, без застајкивања.

Канонада, која постаје лево све бешња, више нас не занима, и из наших редова не престаје песма:

Ој, девојко, душо моја,
Где ја синоћ с тобом стоја',
Остала је сабља моја . . .

Никада ме ништа у животу није тако болно дирало, као ово певање наших војника пред блиску борбу. Да ли су они били свесни: да су већ унапред осуђени на смрт, или је сваки за себе држао, да ће га судбина сачувати од зрна или гранате? Или су можда сви хтели у жалостивој, простој песми да угуше помисао на блиску смрт?!

II

Дубоко у ноћ стигосмо на Врло Страње.

Поставили смо бивак у једној од оних старих букових шума, у којима има мрачних кутова кроз које човечја нога још није прошла. Дебео слој сухога лишћа, које је годинама ту падало, био нам је угодна и мека постеља. Били смо на висини од хиљаду метара. Слушали смо, како испод нас, дубоко у бездан, хучи и ваља дрвље и камење брза и валовита Масуричка река.

Пред нама, на ивици шуме, биле су наше предстраже, које су целу ноћ покушавале да ухвате везу са Шумадијском дивизијом, која на тим положајима води очајничку борбу већ десет дана.

Свануо је 18 јули.

Зора је својом белом, млечном светлошћу по-

плавила целу планинску громаду, коју су покривали шуме, ливаде и наши батаљони. Јутарња студен, слична јануарској, пробудила нас је у сам освит дана, и ми смо хитро искакали испод својих ниских шатора и ложили ватре, које противник није могао сагледати због бескрајних шума. Тек тад, на првој сунчаној светлости, сагледасмо сву лепоту и шаренило нашег ноћишта. Букве, праве као стрела, чија се бела кора преливала, на сунцу — биле су пуне жира, и на лакој јутарњем поветарцу шумориле су некако чежњиво и суморно. Свуда око нас су тек сада цветале љубичице, и читави бокори тога милога цвећа мамили су нас својим плаветнилом. И што је нас, синове питоме Мораве и Тимока, највише зачудило, — биле су јагоде. У овим кршевима, где је у јулу хладно као код нас у новембру, било је пуно јагода које тек сад крајем јула дозревају. И како нас је рат једновременно и очеличио и подетињо, ми смо са мало смешном веселошћу трчали од жбуна до жбуна, брали црвенозлатни плод и јели га халапљиво као деца.

У томе тренутку нико од нас није помишљао, шта ће нам данашњи дан донети.

Јутро је било свеже. До нас је допирало мелодично жуборење реке, а над нашим главама, у сплету грања цркупале су весело шарене сенице. Наше ватре су некако раскалашно гореле и крај њих је у плеханим судовима пријатно струјала вода за чај.

Кроз небројена букова стабла ми смо назирали грдну силу Стрешера, који је својим шиљком, високим две хиљаде метара, парао небо. На његовим падинама јасно су се оцртавале линије без-

бројних бугарских стрељачких ровова, који су онако из далека изгледали као ребра каквога легендарнога цина.

Било је још све тихо и спокојно.

Топот коњских копита и оштро рзање прекидоше нашу јутарњу идилу. Долазио је командант одреда са штабом.

Мало доцније, скупљени око њега, наслоњени на сабље и држећи у рукама карте терена, — стајало је нас шесет официра на самој ивици Врлога Страња.

Командант одреда издавао је заповест за данашњу борбу.

— Господо, чули сте, каква је ситуација код нас и код противника. Према томе наш план за напад је веома прост: један батаљон нападаће демонстративно на противничко лево крило, — на Просеник, а остала четири батаљона удариће на бок и позадину. Успели смо да извучемо на положај три пољска топа, и то је у овим кршевима збиља читав тријумф. Ја знам, господо, да многе од вас шаљем у извесну смрт, али част нашега оружја не да нам да будемо штедљиви у жртвама. Изволите на извршење!

Висок, крупан и снажан, са мрким лицем као у бронзи, стајао је пред нама командант, док су му из широких груди звониле речи као звона која зову на буну. Тога тренутка чинио ми се тај хладни, одмерени човек у исто време поносит и драг, страшан и неумитан, а ипак обожаван, као какав пагански бог, кога се плашимо и обожавамо га. Његове тамне, паметне очи гледале су у свакога од нас јед-

ним погледом, који је и жалио и храбрио у исто време.

— Ја ћу бити непрестано уз вас, господо, готов да вам својим саветом и другарском речју у свако доба помогнем, — додао је после службено издате заповести.

Иза нас, заклоњени шумом, стајали су у смакнутим порецима наши батаљони. Отуда се чуо притајен жагор, сличан зујању пчела у кошници. Војници су гледајући у нас, нагађали: када ћемо и на коју страну. У дну шуме, где су се још пушиле наше ватре, коморције су товариле на своје мале коњиће баквице са водом, муницију, вреће са резервном храном и официрски пртљаг. Коњи су узнемирено рзали и један другога ударали и уједали, чула се отуда облигатна и обилата коморцијска псовка и тапкање ногу, којима је неко од њих покушавао да угаси већ догорелу ватру.

Пошто су команданти батаљона и командири двеју брдских батерија примили детаљнија наређења, сишли смо својим четама. Пригушеном, полугласном командом кренули смо људе колоном двојних редова, провлачећи се кроз ижђикали овас и пшеницу и заклоњени од ока противникова високим гребеном Врлог Страња. Наша развучена колона кретала се споро и мукло; војници обувени у опанке, клизали су се и падали преко орошеног жита и траве, који су расли на стрмим падинама брда. Пред нама, као панорама, дизале се у облаке Проклетија, Бесна Кобила и Просеник са својим понорима, увалама и потоцима. Десно од нас спуштала се у бездан Јелашничка река, на чијим одвесним обалама расту

огромне букве од неколико столећа. Сасвим доле, где се река пробија вртоглавом и хучном брзином, леже дивовска стабла, оборена од старости и стрмоглављена са висине од неколико стотина метара; она леже ту годинама и чекају да их какав сељак из Масурице извуче низ реку на свом мршавом магарету, или да иструле. Стари и чувени Кривофејски пут бели се непрестано пред нама, усечен вештачки у благе косе планинске.

Спуштали смо се селу Бела Река. Бедне сељачке кривињаре, разбацане по падинама неколиких брда, чиниле су одмах утисак пустоши и пљачке: изваљена врата, поломљене ограде, неколико запаљених житница и преплашене овце, које са тужним BLEЈАЊЕМ тумарају од тора до тора.

Путем сретамо жене полунаге, рашчупаних коса, кукају и куну, водећи собом нејаку децу, босих искрвављених ножица, која унезверено гледају у нас.

— Ноћас су долазили, проклети да су! Стоку нам отераше, храну запалише а нас осрамотише. Не штедите их, браћо слатка! Затрите погани сој! — довикивале су нам јадне жене склопљених руку.

И заиста, наш командант је тог јутра добио извештај од патрола, да је једно бугарско одељење прошле ноћи слазило са Стрешера у околна села и вршило пљачкање.

Ми, који смо у прошлом рату ишли стално напред од победе ка победи, нисмо имали прилике да видимо прави ужас рата: попаљена села, збегове жена и нејачи, глад несрећних сељака и читавих

села кроз која је војска прошла. Ово што смо сад гледали, потресало је наша окорела срца.

И плач тих жена и страх невине деце, изражен у њиховим крупним очима, затим тежак смрад од паљевине, — све је то утицало на нас да нервозно и нехотице убрзавамо марш.

У нама је дрхтао сваки атом од узбуђења, одвратности и жудње за осветом.

Пели смо се уз Радоњи Рид.

Трећи батаљон нашега пука, који треба да демонстративно напада на Просеник, почиње да се развија за борбу, док осталих шест батаљона нашег одреда врше прикривено рокирање ради напада на бок противнички.

И док наше стрељачке линије својом суром бојом почињу да бивају све мање јасне у оном пепељастом и зеленкастом стењу, ми чујемо иза себе познату треску и тутњаву топа и двеју кара. Наша се лица ведре а у срца нам се враћа старо поуздање: ево крај нас и наших топџија.

Командант одреда стеже срдечно руку и љуби у чело поручника Копчалића, који је успео да после дводневног напрезања извуче свој тешки брзометни топ на ову страховиту висину. Он узбуђен и с поносом прича, како је усецао пут у камену конопцима извлачио топ и каре, муке својих честитих артилераца и најзад њихов тријумф, кад су свог драгог *Вранцуза* поставили на положај, са кога је готов сваког часа да отвори убилачку ватру на бугарске опкопе.

Наше десетине и водови нечујно и готово невид-

љиво претрчавају у шуму, која нас заједно са једном огромном јаругом раставља од бугарских положаја.

Чудило нас је што противник мирно гледа наше готово отворено развијање, кад нас може са својих страховитих положаја просто у теме да туче.

Тек неколико зрна прозвиждаше крај наших глава: бугарске предстраже покушавају да спрече слабир отпором наше кретање.

И тад, — било је десет часова пре подне, — изненада се небо покри тамним, оловним облацима и киша, хладна и оштра као иглице, поче да сипи на нас. То није био летњи топли плусак, већ новембарска студена лапавица. У овим брдима која се грле са облацима, овака нагла промена времена је обична ствар.

Напад је био обустављен, јер се од облака у које смо били замотани, није могло даље напред. На десет корака нисмо могли да се распознајемо, и у оној белини од паре кретали смо се као авети.

Киша је све јаче падала и натапала нам одело; дрхтали смо од зиме и неке необјашњиве грозе и слутње од онога што ће доћи, кад се магла дигне.

Ја сам с четом био у батаљонској резерви и огрнут и замотан у свој хавелок, цвокотао сам од студени и влаге. На неколико корака од мене седео је на једном камену командант одреда, огрнут једним тешким војничким шињелом. Његове питоме очи гледале су благо у мене, и он, као да смо у његову кабинету, кавалерски ме је нудио изврским цигаретама.

Моји војници су седели у развијеном фронту, пребацивши преко главе и леђа шаторска крила, која су их штитила од кише.

Нико ништа није говорио: сви смо очекивали и слуктили.

Одједанпут испред нас и са велике висине затрепереше звуци трубе: дуги, отегнути и нама непознати.

Сви се окретосмо на ту страну.

Тај невиђени и тајанствени трубач свирао је непрестано с малим прекидима, и звук његове трубе долазио је све ближе.

— Ово ће бити опет нека бугарска превара. То је извесно њихов парламентар. Покушаће да нас обману, али им неће упалити, — рече командант.

И заиста, после пола часа потпоручник Јанићије из прве чете, која је била истакнута јако напред, дође команданту водећи под руку једног младога бугарског поручника, везаних очију.

Чим је стао пред команданта, поручник, подигавши мало повез са очију, поздрави прописно и звецну мамузама.

— Господине пуковниче, мој командант одреда, пуковник Танев, послао ме је да вас известим, да је сходно одредбама Букурешке конференције за мир, углављено примирје између зараћених страна. непријатељства треба да престану данас у подне и биће прекинута за пет дана, — говорио је ћосави поручник чистим и разумљивим бугарским језиком, и ми смо осетили видљиво дрхтање у његовом гласу.

Наш командант приђе ближе парламентару и гласом леденим као смрт рече:

— Господине поручниче, жао ми је што ја не могу да примим ту поруку пуковника Танева, јер ја из Врховне Команде о обустави непријатељстава још нисам добио никакве наредбе. Поздравите свога

команданта, и реците да сам му захвалан на љубазности, али да ћу ја продужити напад...

Лице поручниково нагло пребледе.

— Али ми имамо наредбу да не пуцамо на ваше трупе, — једва процеди он кроз зубе.

— То је ваша ствар. Збогом!

Кад је поручник измакао и изгубио се у магли, командант се окрете нама:

— Чим се дигне магла, продужићете наступање и енергичан напад.

Нас све прође ледена језа. Док смо слушали речи бугарског парламентарара, осећали смо још унапред сласт од опраштања свију мука, спокојног одмарања под шаторима и ружичасте будућности. Сваки је већ био сигуран за своју главу на раменима, јер после примирја доћи ће мир. Опростимо се дугих маршева, гладовања, жеђи и неспавања. Отићи ћемо својим кућама, загрлити миле и драге и уживати на лаворикама победнога рата. Неће нам дрхтати срца и живци у свакидањим борбама, где гледамо како противничке гранате разносе утробу и удове наших другова...

И сад наједанпут тај одговор командантов парламентару?!

А збиља, можда је заиста примирје закључено, јер зашто онда Бугари не би пуцали на нас, већ нас мирно гледају, како се читава два сата спремамо за борбу?!

Но, ко зна, да не буде и ово једна од њихових лукавих превара?

Било је већ подне, кад је магла почела да се

полако диже, и ми угледасмо над собом сунце као какву усијану гвоздену лопту.

— Напред!

И наши стрељачки стројеви почеше невољно и лагано да мичу напред: сви војници су знали, зашто је долазио парламентар.

Горе на Просенику видели смо читаве гомиле бугарских војника, како мирно и радознало посматрају наш рад.

Шта ли ће бити на крају с нама?!

Иза себе чујемо већ артилеријску команду, којом се припрема отварање ватре.

И тад изненадно, нагло, као раскалашна песма младе сеоске девојке, допре до нас глас наше трубе. Познали смо трубу Јанка трубача из друге чете, који је свирао боље но пуковски штабац Миленко.

— Стој ту! Стој ту!, — и одмах затим трубни сигнал за збор официра.

Држећи у руци депешу, командант нам је у неколико речи објаснио, да је овог часа из Владициног Хана добио наредбу о прекиду непријатељстава.

— Поставите предстраже и настаните да се одмах на положајима почне утврђивање. Ми не смемо да верујемо нашем противнику, а тако исто нисмо сигурни да ће заоста за ових пет дана примирја бити и мир закључен. Објавите ову наредбу војницима, и будите на опрези!

И већ после неколико минута цео је пук знао, да настаје примирје.

На хиљаду места слободно се запалише ватре, шињели се скидаху да се просуше, са прозебних

ногу збациваху се журно мокри и каљави опанци и чарапе, и вешаху се о гране крај ватара. У војничким порцијама весело је почела да крчка попара.

И као персонификација болне и дуго уздржаване носталгије, са наших предњих линија разлеже се меланхолично, једнолико певање наших Левчана из другог батаљона:

— Ој, Мораво, моје село равно . . .
1914.

Крпилонција

I

Нико није знао да каже, од куда је и како је он дошао к нама. Кад смо ми стигли у Одесу и почели прикупљати добровољце, из свију крајева простране Русије поврвели су наши људи, који су догле чамили по заробљеничким логорима и рудницима. То су била она честита деца словенског Југа, која нису хтела да под туђинском и мрском заставом иду противу браће по крви, и сви су се они, — читави батаљони и пукови, — предавали Русима, чим би им се за то указала прилика. И кад су затим сазнали, да се оснивају наше дивизије, које ће се борити под нашим заставама противу вековнога душманина, пошли су сви к нама. Долазили су у групама, по местима рођења и живљења: Румљани, Ирижани, Оточани, Сентомашани, Тузланци, Невесињци, Бањалучани и Кикинђани. Сви су они долазили с бучном песмом, ударајући у ситне тамбурице и окићени српском тробојком преко прсију.

Једини он дошао је потпуно сам. Упао је једног мартовског кишног јутра у нашу касарну поцепан, полубос, у подртом аустријском шињелу и са пригњеченом руском фурашком на глави. Нисмо могли дуго да се споразумемо с њим, јер осим свога

матерњег језика није знао ни један други. Био је Словак. Из војничке буквице, коју нам је показао, видесмо у коме је аустријском пуку служио и сазнадосмо му име: Јанко Чебулар. Испричао нам је колико је умео, да се на Карпатима предао Русима, који га послаше у Керч, на Азовском мору. Тамо је радио код некаквог Јерменина на имању. Мучио се као псето, слабо храњен и душмански гоњен на рад. Неко му је од земљака, који је такође био у Керчу, рекао да се у Одеси купе југословенски добровољци, и он је, ето, дошао.

Био је велики, незграпан, широких плећа и четвртасте неугледне главе са ниским челом, које је до половине зарасло у косу. Имао је кратке и чекињасте бркове, који су расли у неред, а над очима су му висиле чупаве и беле веђе. Лице му је било преплануло, грубо и пре времена изборано, и изгледало је као од печене земље, и само она два плава и питома ока давала су целом лицу један израз безмерне доброте, понизности и покорности. Ја таквих очију нисам никад у животу видео. Чинило се, као да те благе и печалне очи казују целу тужну историју једног потиштеног народа, кад би вас Јанко погледао испод својих накострешених веђа.

У чети су га одмах прозвали *Крпилонција*, по познатом у нас занату његових несрећних земљака. Он се није ни најмање љутио и одазивао се на тај надимак са детињским смешењем. Био је веома вредан, и ако су му сви покрети били троми и неспретни, и слушао је све у чети. Тешко је схватао многе ствари на вежбањима, а сметало му је много

и незнање језика, који је тешком муком савлађивао. С почетка смо се сви упињали да му помогнемо да научи српски, и око тога смо се и жестили и смејали, али после дигосмо руке. Главно је било, да он разуме шта се хоће од њега, а ми нисмо опет тражили од њега никаквих нарочитих објашњења. Дали је био глуп? Или му је мозак остао још детињски неразвијен? Сам би Бог знао. Једно је било јасно, да је душа у њега била потпуно наивна и детињаста, безазлена душа оне велике деце одрасле у планини, која знају само за своја бела стада, горске изворе и шумор боровог грања.

Осетили смо после једног времена да има нечега код Јанка, што га је нарочито везивало за нас, и да нас он воли. То се видело у његовим очима када би он погледао у кога од нас, и у оном његовом стидљивом снебивању, кад је хтео да нам сам понуди какву услугу. Он није умео никоме ништа да одрекне, и цели дан смо гледали његову гломазну фигуру како се клати по логору.

— Крпилонција, нацепај мало дрва!

— Крпилонција, голубе гаћасти, донеси воде!

— Јанко, брате, носи ово писмо у штаб!

И он је трчао задуван и пресамићен, вукући нарамке дрва или ведрицу с водом, све са једним развученим и широким осмехом на лицу и у очима.

Кад се доцније у Кијеву почела да образује чехословачка легија, одоше из нашега пука сви Чеси тамо. Позвах Јанка и рекох му, да може и он да иде тамо међу своје земљаке.

— Биће ти боље тамо међу твојим људима. Нећеш се осећати тако усамљен.

— Немојте ме терати, господине капетане! Мени је добро овде и ја сам научио на вас. Јанко воли добре српске људе, — молио је он својим нарочитим изговором, који би био смешан, да у њему није дрхтао један искрени и жалостиви тон.

Ја нисам покушавао даље да га наговарам, и он је остао код нас.

II

На наш логор у близини пристаништа спустила се свежа пролетња вечер, и војници су се размилели по оближњим кафаницама варошке периферије. Зато је логором владала једна необична тишина, која је изгледала мало чудна после дневне вреве и живота, који ту влада преко дана.

Поветарац је доносио собом свежину мора, која подсећа на мирис зрелог бостана, и у ваздуху се ритмично разливао уједначени и заводљиви шум водених таласа. Дуги редови дивљих кестенова, који су били у цвету, опасивали су са свију страна логор, и у њиховом грању чуло се сањиво ћућорење птичје. Опуштена шаторска крила, паљена цели дан жарким јужњачким сунцем, лено су и млитаво висила на својим мотчицама. У по где коме шатору чуо је се тих и пригушен разговор, лагано и севдалијско ударање у тамбуру, или се чула полугласна препирка завађених играча карата.

Ја сам пушећи шетао широком алејом између батаљонских рејона, и са једним детињским задовољством усамљеног и беспосленог човека слушао,

како шљунак под мојим ногама шкрипи у свима тоновима. Био сам дежурни у пуку, и везан службом на цео дан и ноћ гледао сам да убијем оно досадно време, које ми је остало после свршених послова. Сумрак је све више завијао у свој гарави плашт један по један ред шатора, и све је мањи бивао жагор, који је обично долазио са пристаништа. Почели су да се враћају војници са својих вечерњих палета до најближега кварта, и увлачили се нечујно и неопажено у логор.

Пролазио сам поред шатора своје чете, кад ме из вечерњег сумрака зауставише звуци неке песме, коју дотле нисам никад чуо. Глас који је певао био је мало груб, неуглађен, али звучан и металан, као да пролази кроз трубу. И певач мора да је уносио у песму сву тугу своју и сав бол душе, јер је кроз вечерњи мир глас звонио као тиха запевка: „Њитра, мила Њитра! . . .“

— Ко то пева? — запитих пожарнога, који је одмерено шетао по логору чете.

— Зар не познајете глас Јанков? То он пева, наш Крпилонција.

— Од куда он уме да пева? Зар онај дрвенасти и неспретни Јанко, који незна две унакрст? — зачудих се ја.

— Бог би га његов знао. Увек он тако, кад остане сам, легне негде у крај и не трепћући гледа у небо. Ћути и нешто ваљда мисли, па тек одједанпут га чујете како пева ту исту песму, која више личи на плач него на певање. Изгледа, да он другу и незна, — објашњаваше ми војник, који

видећи да се ја заинтересовах, приђе ближе поздравивши ме.

Био је то Лука Татомиров, четни коморџија и један од старијих војника.

— Па зар је он вечито тако сам, Лука? Или ви избегавате његово друштво, што ли? — запитах га.

— А што би га избегавали, госпо'н капетане? Та он је здраво добар момак, само ми с њим не маримо диванити, јербо је он малко као занесен.

— Како? Ваљда није луд или блесаст?

— Та није, ал' тако. Једаред сам ја с њиме био на стражи код пуковског магацина. Било је овако исто вече, и нас двојица смо седели пред стражаром ја и овај исти Јанко. Ја сам лагано пућкао на своју лулицу и мисли ме одвеле Бог зна куд, у мој несрећни Банат. Крпилонџија се загледао у сиви сумрак и ја опазих да он нешто шапуће. Тада се наједанпут окрете мени и поче да ми прича, како је у његовом крају сада сасвим друкчије него овде. Све је зелено по брдима, а воћњаци се белe од цвета.

— По пашњацима у планини растурила се, вели, бела стада и сад би и он тамо седео негде под боровима и слушао шта дрвета шуморећи једно другоме причају. Јест, он тврди да разуме све што дрвета разговарају. Па онда поче да говори о некаквој реци тамо код њих, где се ноћу сад у пролеће купају виле. И тако ми је напричао нуно све чудних и невероватних ствари, и мени је изгледало да он бунца. Не, није он, сиромах, сасвим при памети, — заврши Лука.

Несрећни Крпилонција! Ови људи око њега, очврсли у стварностима грубога живота, нису могли да схвате једну примитивну, готово детињску душу човека, који сем својих пашњака на Татри, својих оваца и шуме танких борова ништа друго није гледао ни знао, док га нису из његовог забаченог и тихог села отргли и одвели у касарну. Ти добри сељаци под шајкачом гледали су у Јанку само једног мирног лудака, и из урођене болећивости опходили се с њиме као са бедником, који није сасвим при памети, нежно и братски, сажаљевајући га и у исто време користећи се његовом физичком снагом и трпељивошћу.

III

Почели смо свој крвави посао у блатњавој и кужној Добруци, и крај августа нас је затекао на положајима испред Кокарце, једног бедног и прљавог турског села.

Ивицом нискога венца, каквих је пуно у овом мочарном крају, ископали смо дуги низ ровова и очекивали свакога часа борбу. Добијен је навештај, да се противник јаким снагама упутио на наше лево крило, пошто је успео да разбије румунске трупе које су биле у центру. Пуних седам дана су нас бацали с једнога на други крај развученога фронта, тукли нас киша и ветрови и цедила несносна барска грозница, и ми смо преморени као гоњене звери једва дочекали да се ма где зауставимо.

Трећа је ноћ коју дочекујемо у својим мокрим рововима, завијени у отежале од кише шињеле, загрливиши своје пушке и наслоњених глава о раме

првога друга покушавали да заборавимо на оно што нас мукло вреба из тамне ноћи и да задремамо. Пространом равни бесомучно завија ветар са Црнога Мора, и млазеви студене кише шибају нас по лицу као невидљиви бичеви. Војници дрхте у полусну од зиме и влаге, бунцајући и јечећи као болесници.

Била је поноћ, кад је дошао мој ред да обиђем мртве страже испред нас. То облажење у мрачној ноћи, кад се прст пред оком не види, по гњилом и клизавом терену без иједног дрвета или ма чега за оријентацију, — било је страховито физичко и душевно мучење. Бивало је случајева да се у оваквим тамним ноћима наше патроле и не врате к нама, већ залутају и падну непријатељу у руке; а дешавало се да до саме зоре људи иду све у једном кругу, враћајући се непрекидно месту са којег су пошли, не могући да се оријентишу због равног терена и оскудице ма какве маркантније тачке у ноћи.

Извукао сам се из свог земљаног заклона, у коме је несносно ударало на трулеж и влажну иловачу, и зовнух своја два војника који су у мраку чекали да пођу самном. Упутисмо се кроз мрлогу ноћ правцем, који је преко дана добро запажен, и колико је блатњаво и клизаво тле допуштало, журили смо да што пре избијемо на линију наших мртвих стража. Језиво фијукање ветра угушивало је шљапкање наших ногу по блату, и киша је упорно натапала наше шињеле.

Из густе помрчине нас ненадно заустави глас стражара. Стали смо, и каплар Павков који је ишао самном, лупну два пута лагано о фишеклије. Из

помрчине се зачуше такође два слична ударца. Приђосмо ближе напред до малог рова у коме је било једно стражарско одељење из наше чете, са два стражара испред себе. Један од њих био је Јанко. Приђох к њему и не видевши му лица, запитах га примећује ли што испред себе.

— Не види се ништа, али кад стане ветар, онда се чује из далека као да иду некаква кола.

Он ми је одговарао шапатам, не окрећући се мени.

— Јели, Јанко, дали ти добро знаш шта ти је дужност на томе месту? — запитах га.

— Знам добро. Ја пазим да овуда нико не прође, ко не зна уговорени знак.

— А ако би те изненада ко напао, шта би тад радио?

— Ја ћу да пуцам. Мени је каплар казао да овде треба да погинем, али да никога не пропустим. То ми је дужност.

Његови одговори, и ако казати сакатим и неправилним нашим језиком, били су одређени и изговорени прибрано и простодушно, и Јанков мукли глас чинио је у ноћи утисак као да излази из грамофонске трубе.

IV

Тешко је описати све страхоте нашег повлачења, кад смо се морали да пробијамо кроз редове непријатеља који је успео да нас заобиђе.

И колико је сваки од нас страдао од личних физичких и душевних мука, у толико нам је теже падало слушати преклињање наших рањених другова,

који су очајнички молиле да их дотучемо, да не би живи пали у руке дивљачком и необузданом бугарском војнику. Са једним самопрегоревањем, које иде до узвишености, наши су људи извлачили рањенике из борбе и одступали с њима, носећи их на леђима, да после стотину метара трчања спусте драги терет и избаце по неколико метака.

Тек четвртог дана, кад смо успели да се купимо и зауставимо појачани новим пуковима из резерве, ми смо видели колико нас је остало. Одмах ми је пало у очи да међу војницима у чети нема Јанка.

— Зна ли ко шта је с њим? — обратих се војницима.

— Он је рањен још првога дана борбе у обе ноге, и болничари су успели да га одмах однесу на превијалиште, — објасни један из Јанковог вода.

Када смо се затим враћали с фронта кроз Исмаил, свратио сам у велику болницу Сестара Милосрђа да обиђем рањене другове и да распитам за своје војнике. Из списка најновијих рањеника видех, да је и наш Крпилонција у тој болници.

Један млади лекар, Украјинац, ухвативши ме другарски под руку, поведе ме у одељење где су лежали наши рањени војници. Кад сам ушао у пространу и видну собу са безброј кревета, у њој је било тихо као у цркви. Осећао се јак мирис етера и јодоформа, и онај карактеристични задах на нешто неодређено, бљутаво и кисело, који обично влада у болницама за рањенике. На постељама било је све

бело, и застирачи и ћебад и јастуци, на којима су уочљиво лежале људске главе жутих и испијених, мученичких лица, уоквирених црном или плавом косом. Изгледало је да спавају, тако су мирно лежали и ћутали.

И чудновато! Док сам до пре десетину дана гледао најужасније клање људи, разнете утробе и размрскане лобање, слушао дивље и животињско јаукање и гледао смрти у очи готово равнодушно, — дотле сам при уласку у ову рањеничку собу осетио некакву језу и нејасан страх од нечега што овде лебди девиђено.

Кад ме је доктор привео постељи Јанковој, нисам могао одмах да га познам. Његово и иначе грубо лице било је још више наборано, и једно чудно бледило давало му је израз оних аскета и мученика, какве сам гледао на фрескама и иконама по нашим старим манастирима. Пришао сам му и ословно га, док ме је нешто у грлу и грудима гушило и у мозгу ми се упорно рађала мисао, да сам и ја можда један од криваца за несрећу овог великог детета. Он ме одмах познаде, и његово лице и велике плаве очи раширише се у један топал и радостан осмејак. Ја га ухватих за руку, која му је лежала на покривачу, и упитах га како му је?

— Добро је сада. Хвала вам што сте дошли, — одговори ми он slabим гласом. Затим завуче руку под јастук и извукавши отуда малу црвену кутијицу, расклопи је и са поносом детета које је добило ретку и скупочену играчку, поднесе ми да је видим. У кутијици је на кадифеној постави лежао руски крст Св. Ђорђа.

— О, Јанко, па ти си велики јунак! Нека ти је са срећом! — обрадовах се његовом одликовању и честитах му. А како су ти ране, прездрављају ли? — пожурих да га упитам.

— Не боле ме више, — рече он, и док му лицем прелете болни и суморни осмејак, он рукама загрну покривач показујући ми очима на своје ноге. Мени се учини да ме очи варају и измакох се од постеље. Предамном је лежало само пола трупа несрећнога дечка. Обе ноге до испод кукова биле су одсечене, и место њих лежаху на постељи два патрљка завијени у фачле, које несносно удараху на јодоформ.

Осетих да у мени навире нешто дуго уздржавано, и нисам се усуђивао ништа да му кажем, јер сам осећао да ћу заридати. Нагох се брзо над њега, пољубих га у чело и готово трчећи побегох из собе...

1917.

Издавачка Књижарница

ГЕЦЕ КОНА — БЕОГРАД

Препоручује следеће одабране књиге које има на стоварништу :

**Историја, Педагогија, Философија, Књижевна
Критика и разно:**

	Динара
Бајкић, Др. Вел., Критичке Студије о пашим ратовима	3'--
Braunschvig M. & G., Родитељски Дневник, по фран- цуском Влад. Т. Спасојевић	5'--
Wagner, Ch., За велике и за мале, с француског пре- вео Влад. Т. Спасојевић	5'--
Васић, Драг. В., Карактер и Менталитет једног поколења Гавриловић, Андра, Историја Српске и Хрватске Књи- жевности, Покрајинско-Народног Језика	6'--
Историја Српске и Хрватске Књижевности, — Сло- венско-Народног Језика	6'--
Историја Српске и Хрватске Књижевности — Усменог Постања	4'50
Гицкии, П., Компас кроз живот	5'--
Грегорић, Марко К., Ко је крив? или Андрија Радовић, Краљ Никола и добровољци — као робови	3'--
Дарвин, Шарлес, Порекло Човека, превео Недељко Дивац	20'--
Димитријевић, Др. Влад., У Назаренској Скупштини	1'--
„ „ Побожни	1'--
„ „ Зборник Проповеди	2'--
„ „ У сјају Слободе	1'--
Ђорђевић, Тих. Р., Македонија	8'--
Злочини Бољшевика у Русији	1'20
Иностранци — Менаџак, Драг., Препорођај Српске Уметности	2'50
Јанковић, Др. Милан, Увод у Педагогику и Општу Методику	6'--
Јерузалим, Вилхелм, Увођење у Философију	20'--
„ „ „ Психологију	15'--
Јиречек, Конст., Историја Срба I део	10'--
Клајић, Гв. М., Тренутна фотографија	3'--

